

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 8

Хмельницький
2016

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Протокол №5 від 12.07.2016 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, Почесний
краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова);

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор
Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки
краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, Заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова
Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України,
Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий
співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної
спілки краєзнавців України, Заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, директор Хмельницької обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. М. Островського, член Національної спілки краєзнавців
України, Заслужений працівник культури України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник
Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної
інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки
краєзнавців України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії:** науково-краєзнавчий збірник / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький, 2016. – Вип. 8. –176 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших
регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

НАШІ ЮВІЛЯРИ

МЕЛЬНИК ВАЛЕНТИНА ОПАНАСІВНА

*Блажевич Ю.І.
Григоренко О.П.
Синиця Н.М.
м. Хмельницький*

**ПОДВИЖНИЦЯ БІБЛОТЕЧНОГО
КРАЄЗНАВСТВА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ
(ДО 65-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВАЛЕНТИНИ ОПАНАСІВНИ МЕЛЬНИК)**

Всі, хто знає цю чудово-миловидну мудру жінку, високопрофесійного фахівця, ентузіаста, весь час захоплюється її невтомною жагою до життя і улюбленої справи, її великою відповідальністю і постійним пошуком нових обривів для пропаганди книжкових скарбів, бібліографічного, бібліотечного, історичного, та літературно-мистецького краєзнавства. З якої ж життєвої і духовної криниці черпає вона свою творчу енергію і любов до свого захоплення? Звичайно, насамперед із свого родинного затишного гнізда. Її батьки Опанас Федорович і Надія Іванівна Лаварчуки, звичайні селяни, проживали в селі Старий Дорогинь Народицького району на Житомирщині, займалися безкінечною селянською працею, однак не забували й про своїх трьох дітей – двох донечок і синочка. Найстаршим був Володимир, 1938 року народження, який все життя присвятив військовій справі, постійно турбувався про своїх молодших сестричок, Тамару, 1947 року народження і Валентину, 1951 року народження. Володимир Опанасович закінчив Даугавпілське військово-льотне училище, Київський інститут інженерів цивільної авіації (нині Національний авіаційний університет), одержав спеціальність інженера-радіолокаторщика, служив у Амурській області, в Приморському краї, а потім був військовим представником на радіозаводі в м. Жигульовськ, недалеко від Сизрані, тому часто спілкувався з сім'єю сестри Валі.

Благодатну атмосферу в сім'ї постійно підтримували батьки: любов і повага один до одного, культивування злагоди в родині, виховання своїх дітей в українських народних традиціях, дотримання православних християнських цінностей, церковних свят, уважного і шанобливого ставлення до старших посяли в юних душах і серцях оту споконвічну селянську мудрість, людяність і оптимізм в краще майбутнє.

Наймолодша Валя була улюбленицею батька і сестри Тамари, яка стала для неї і подругою, і вчителем, і наставницею. Тамара й пізніше завжди підтримувала свою сестричку, залишалася й понині залишається її му-

дрою порадицею. Вона працювала у Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка, захистила і здобула науковий ступінь кандидата історичних наук, потім її доля аж до пенсії була пов'язана з Інститутом підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України, де вона працювала на посаді першого заступника директора цього закладу. До речі, одному з авторів цієї статті, Блажевичу Ю.І., в ті часи, коли він працював начальником обласного управління у справах національностей, міграції та релігій (1996 – 2005 рр.), довелося кожних два роки підвищувати свою кваліфікацію в цьому закладі, тому що в Києві було два керуючих органи – Державний комітет України у справах релігій і Державний комітет України у справах національностей і міграції, які кожні два роки запрошували на навчання. До нині пам'ятаються цікаві, аргументовані, змістовні та актуальні лекції, семінарські заняття Тамари Опанасівни, її людяність та доступність у особистому спілкуванні. Ці якості двох сестер зрозуміло, що звідти, із сім'ї, від батьків і родини були і є визначальними в житті.

Завдяки такій благодатній сімейній атмосфері наймолодша і найулюбленіша донечка зростала допитливою, трудолюбивою, слухняною і товариською. З дитинства пізнала нелегку селянську працю, завжди допомагала батькам по господарству і, особливо мамі, на колгоспних полях. Навчалася у Стародорогинській початковій школі, Новодорогинській 8-річній школі, любила читати, займалася активною громадською діяльністю. У 1968 р. зі срібною медаллю закінчила Народицьку середню школу №1 і спочатку поступала на філологічний факультет Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, однак не добрала лише одного бала і їй було запропоновано поступити в тільки-що відкритий Київський державний інститут культури. У Валентини були певні вагання, однак все-таки вона вступила до Київського державного інституту культури на бібліотечний факультет. Під час навчання у вузі постійно займалася громадською діяльністю, була секретарем комсомольської організації курсу. Захоплення книгами сприяло її першим успіхам й у наукових пошуках. Студентська наукова робота «Видання праці В.І. Леніна «Завдання спілок молоді» на Україні» отримала диплом на Всеукраїнській конференції студентських наукових робіт, що проходила у м. Харкові. У 1972 р. Валентина з відзнакою закінчила інститут культури за спеціальністю бібліотекар – бібліограф вищої кваліфікації і отримала направлення на роботу до Закарпатської обласної бібліотеки для дорослих в Ужгороді (нині Закарпатська обласна наукова бібліотека). Й сьогодні, вже в зрілі літа, Валентина Опанасівна з душевним трепетом згадує прекрасні й незабутні студентські роки, гуртожитське життя-буття, мистецькі вечори, відвідини музею І. Гончара, перші закоханості, знайомство з чарівними куточками столиці України. В студентські роки позна-

йомилася з майбутнім чоловіком Василем Мельником з Деражнянщини. У 1973 р. молодята одружилися і розпочалось кочове життя-буття.

Валентина з жалем розпрощалася з друзями й співробітниками Закарпатської обласної бібліотеки для дорослих й полинула за своїм судженням у мандри по військових містечках Радянського Союзу. Спочатку доля закинула молодят у м. Набережні Човни Татарської АСР, де в той час розпочалося будівництво автомобільного гіганту – Камського автозаводу по виробництву багатовантажних автомобілів «КАМАЗ». Тут стала в пригоді здобута спеціальність: працювала завідуючою читальною зали міської бібліотеки № 6, займалася комплектуванням бібліотечних фондів, тому що бібліотека тільки будувалася і працювати доводилось у тимчасовому приміщенні. Після народження доньки Наталії Валентина Опанасівна перейшла працювати бібліотекарем кабінету політичної освіти партійного комітету КАМАЗу, згодом працювала інструктором парткому, хоча й рахувалася на посаді редактора радіо пресо-рамного заводу. Тут народилася й друга донька Надія, названа в честь бабусі. Нелегко було молодій мамі поєднувати сімейні проблеми й турботи з партійною роботою. Однак сімейний гарт, витримка, оптимізм і молодість брали своє. Життя й постійна праця тільки загартувували ті якості відповідального працівника і керівника, які стали в пригоді у майбутньому. Це були цікаві й незабутні роки, пов'язані з політичною освітою комуністів, наочною агітацією заводів і міста, що стрімко розвивалося. На все життя запам'яталася Валентині Опанасівні урочиста подія – випуск першого автомобіля «КАМАЗ» 18 лютого 1976 року. Це було величезне свято для багатотисячного колективу автогіганта, міста в цілому і всього Радянського Союзу. Партком заводу був в епіцентрі подій і на Валентині Опанасівні лежала певна частка організаційної і мобілізаційної роботи з комуністами, комсомольцями і безпартійним активом по підготовці і проведенню цього важливого торжества, адже в ньому брали участь представники вищих управлінських структур партії і держави.

В трудових буднях минали роки і в 1980 р. Василя Мельника переводять на нове місце служби – м. Сизрань Куйбишевської області (нині Самарська). Валентина влаштувалася на роботу в бібліотеку парткому Сизранського турбобудівельного заводу, одного з найбільших в Радянському Союзі по випуску гідротурбін. Уже в 1983 р. вона була переведена на посаду завідуючої кабінету політичної освіти парткому заводу. На цій посаді працювала до 19 серпня 1991 р., а після серпневого «путчу гекачепістів» перейшла на роботу в заводський відділ кадрів. В цей час розпочався розпад СРСР, тут запанував безлад. Неспокій і тривога поселилися в серцях і душах мільйонів людей. Не обминула ця доля й сім'ю Мельників. Чоловік в 1992 році достроково завершив свою військову кар'єру, а українське ко-

ріння настирливо покликало до рідних країв. Знайшовся варіант обміну квартири у Хмельницькому і це стало вирішальним у виборі майбутнього місця проживання.

Восени 1992 р. сім'я переїздить в м. Хмельницький, облаштовує свій побут і 3 листопада 1992 р. Валентина Опанасівна кидає свій трудовий ярів у Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. М. Островського: спочатку працювала старшим бібліотекарем, в.о. завідувачою читальним залом, провідним бібліотекарем, а в 1995-2001 рр. головним бібліографом відділу краєзнавчої літератури. У 2001-2003 рр. була завідувачою цього ж відділу, а потім з червня 2003 р. по жовтень 2008 р. – заступником директора з внутрішньобібліотечної роботи. З листопада 2008 р. й понині Валентина Опанасівна на посаді головного бібліографа бібліотеки.

В цю найважливішу ділянку бібліотечної роботи вона вкладає всю свою душу і серце, багатий досвід, молодечу енергію і велику працелюбність. Адже пошукова робота з питань краєзнавства, підготовка різноманітних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, довідково-інформаційних видань тощо – це щоденна клопітка робота з книгами, періодичними виданнями, інтернет-ресурсами, постійні контакти з краєзнавцями, вчителями, науковцями, архівістами, літераторами, журналістами, читачами. Тільки в такому ритмі народжуються щорічники «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини», покажчики «Література про Хмельницьку область», «Подільська Шевченкіана», «Хмельничани в діаспорі», «Рекреаційні природні ресурси Хмельниччини», «Національні меншини Хмельниччини», «Рекреаційні історико-архітектурні ресурси Хмельниччини», «Хмельниччина в літописі незалежності України», «Літературна Хмельниччина» та низка інших матеріалів про письменників, видатних краєзнавців і знаменитих людей нашого краю.

В останні роки завдяки наполегливості, ініціативності та іноваційним підходам Валентини Опанасівни в рази активізувалася робота клубу «Краєзнавець»: тут постійно проходять зібрання краєзнавців міського осередку, презентації книг місцевих краєзнавців, зустрічі з письменниками, учнівською та студентською молоддю. Традиційними стали презентації багатотомного видання «Реабілітовані історією. Хмельницька область», матеріалів історико-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії» тощо.

Валентина Опанасівна також активно займається організацією та бере безпосередню участь в роботі багатьох наукових конференцій всеукраїнського та регіонального рівня, є автором майже 50 наукових розвідок, публікацій і виступів у засобах масової інформації, постійно підтримує творчі зв'язки з громадськими об'єднаннями та організаціями.

За щоденними справами і клопотами Валентина Опанасівна ніколи не забуває про маму, яка останнім часом хворіє і вона разом із сестрою Тамарою доглядають її на малій батьківщині. На жаль, батько Опанас Федорович, 1907 року народження, фронтовик, пройшов всю війну від початку до кінця, був важко контужений, нагороджений багатьма медалями і орденом Червоної Зірки, в післявоєнні роки трудився в колгоспі, був прекрасним бондарем і столярем, дбав про сім'ю і дітей, відійшов у вічність ще в 1989 р. Не дожив до нашого часу і найстарший брат Володимир, тому рідні сестри все своє тепло і турботу надають мамі, яка дала їм життя, а нині потребує і одержує від них допомогу і підтримку. Адже мама, 1920 року народження, з 9 років працювала на кухні залізничної їдальні, чистила картоплю, мила посуд. Маленька Надія збирала лушпиння від картоплі, віддавала його працівникам залізниці, а ті за це приносили їй молоко чи хліб і це, в певній мірі, допомагало виживати сім'ї. Важкою була материнська праця й в роки війни і в післявоєнний період. Працездатних чоловіків забрав ненаситний молох найстрашнішої війни в історії людства і жінки, підлітки та чоловіки похилого віку на волах і коровах орали землю, возили сіно, зерно та інші вантажі, вручну обробляли власні городи й колгоспні поля. За важку працю мама Надія Іванівна також була нагороджена медаллю «За трудову доблесть». І ось тепер вона постійно чекає своїх донечок, які по черзі приїжджають додому, до рідної хати: Тамара з Києва, Валентина з Хмельницького.

Як вже зазначалося, Валентина Опанасівна народилася в православній сім'ї, її мама постійно ходила в Новодорогинську церкву Різдва Пресвятої Богородиці, протягом довгого часу займалася виготовленням свічок для церковних світильників і панікадила, часто брала дочок до храму, займалась їх релігійним вихованням. Сім'я разом відзначала головні православні свята: Різдво, Великдень, Трійцю, Спаса, Покрови тощо. Валентина Опанасівна й донині пам'ятає цю науку, пам'ятає як мама разом з іншими парафіянами захищали православну святиню від посягань нечестивців, які намагалися знищити цей Божий Дім.

Всі ці сімейні цінності і традиції Валентина Опанасівна разом з чоловіком передають своїм дочкам, які також мають свої сім'ї і подарували їм трьох онучат. Варто зазначити, що старша дочка Наталія закінчила профтехучилище і працює кухарем, а молодша дочка Надія закінчила історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, працювала у музеї м. Хмельницького, а нині – в міському управлінні праці і соціального захисту.

За свою високопрофесійну, відмінну і креативну діяльність Валентина Опанасівна користується заслуженим авторитетом у рідному колективі, серед бібліотекарів міста і області, краєзнавчого загалу краю, творчої ін-

телігенції, читачів всіх поколінь і її шанувальників. Вона неодноразово відзначалася грамотами обласної державної адміністрації, обласної ради, управління культури Хмельницької облдержадміністрації, президії обкому профспілки працівників культури. За видавничу і краєзнавчу роботу удостоєна обласної премії імені Мелетія Смотрицького, нагороджена Почесною Грамотою та відзнакою «Кращому краєзнавцю Хмельниччини» Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та багатьма іншими нагородами.

Валентина Опанасівна й сьогодні в строю, плекає нові задуми і ініціативи, прагне підняти на новий рівень історичне і бібліотечне краєзнавство, займається пошуковою роботою щодо подій, фактів і матеріалів з історії населених пунктів, об'єктів культури, освіти, медицини, промислового значення, культових і спортивних споруд, історико-архітектурних пам'яток, державних установ Хмельниччини, зокрема й відомих земляків – творців історії нашого краю, які прославили і прославляють Хмельничину, Поділля і Україну в усьому світі.

Побажаємо нашій дорогій ювілярші Валентині Опанасівні Мельник здоров'я, творчого довголіття, нових здобутків на краєзнавчій ниві, сімейного щастя та благополуччя і всій її родині.

Використані матеріали і література

1. Особова справа Мельник Валентини Опанасівни. – Хмельницька ОУНБ. – 74 с.
2. Крила міцніють у польоті. Біобліографічний покажчик. – Хмельницький, 2006. – 17 с.

В родинному колі

Миттевості професійної діяльності

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Мельник
Валентину Опанасівну,**

*головного бібліографа Хмельницької обласної державної
універсальної бібліотеки ім. М.Островського, подвижницю
бібліотечного та історичного краєзнавства, члена міського
краєзнавчого осередку за багаторічну плідну пошукову діяльність
щодо укладання календарів пам'ятних та знаменних дат
Хмельниччини, бібліографічних довідників і збірників, написання
наукових розвідок та статей з історії, культури та освіти
Поділля і з нагоди 65-річчя від дня народження.*

З глибокою шаною і повагою
Голова правління
міської організації
краєзнавців

Ю. Блажевич

19 серпня 2016 року
м.Хмельницький

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ВИМІРІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1918 – 1920 рр.)

У статті аналізуються процес заснування та основні результати діяльності академічної спільноти богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету на ниві освіти, науки та духовного відродження Подільського краю в революційний період 1918 – 1920 рр.

Ключові слова: *Кам'янець-Подільський державний український університет, богословський факультет, професорсько-викладацька корпорація, студентство, державотворчі процеси.*

Доба Української революції 1917–1921 рр. позначена реалізацією багатьох національних проєктів загальнодержавного значення, зокрема заснуванням Кам'янець-Подільського державного українського університету. В освітньому просторі Української держави він репрезентував не лише національний за своїм внутрішнім змістом вищий навчальний заклад, але й структурно відповідав європейським практикам організації вищої школи, свідченням чого слугує затвердження гетьманом П. Скоропадським 20 листопада 1918 р. закону про відкриття богословського факультету [1]. Виконуючи державне замовлення з підготовки українських священників, представники професорсько-викладацької корпорації та студентство відігравали наразі важливу роль у справі піднесення культурного рівня жителів Подільського краю та сприяли відродженню Української Православної Церкви.

Комплексне дослідження проблеми заснування, науково-освітньої та громадсько-просвітницької діяльності репрезентантів цієї структурної ланки дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналіз історіографічної літератури з представленої теми засвідчує, що виокремлення дослідницького аспекту, пов'язаного з організацією вищої теологічної освіти у світських вищих навчальних закладах в якості окремого напрямку лише нещодавно закріпилось в історіографії. Однак окремі аспекти проблеми безпосередні учасники національно-визвольних

змагань 1917–1921 рр. намагалися розглянути ще на етапі функціонування інститутів Української влади. Для повноцінного розгляду питання їм не вистачало доступу до прямих джерел [2; 3; 4; 5; 6]. Натомість вітчизняні науковці радянської доби у дослідницьких розробках були жорстко детерміновані методологічними засадами, визначеними партійними документами [7; 8]. Новітній історіографічний період характерний тим, що гуманітарії у студіюванні теми лише фрагментарно розглядають певні сюжети нашої проблематики та здебільшого окреслюють дослідницьке коло питань, які потребують спеціальної уваги та окремого розгляду [9; 10; 11; 12; 13]. Отже, на часі є актуальним заповнення цієї прогалини та відповідно здійснення спроби до систематизації та доповнення наявних знань, і тим самим створення цілісної картини процесу заснування та багатовимірної діяльності богословського факультету КПДУУ.

2. Витоки становлення вищої богословської освіти на українських землях ми відстежуємо на прикладі Львівського та Чернівецького університетів. Теологічний підрозділ виступав у них невід'ємною складовою університетської структури [14; 15]. Професорсько-викладацький склад в основному був представлений поляками за походженням, а навчальний процес відбувався здебільшого німецькою та польською мовами. З огляду на те, що в Львівському університеті більшість студентства теологічного факультету становили українці, то це слугувало постійному загостренню взаємовідносин між польськими націоналістичними колами та українською громадськістю [16].

У Харківському, Київському св. Володимира та Новоросійському університетах, заснованих на основі загальноімперських статутів 1804, 1835, 1863 та 1884 рр., відповідних богословських підрозділів не передбачалося, за винятком спеціалізованої кафедри, хоча дискусії з цього питання не вщухали впродовж усього XIX – початку XX ст. [17].

3. Заснування теологічного факультету в структурі КПДУУ стало можливим завдяки ініціативі, проявленій представниками просвітянської громадськості Кам'янець-Подільського та підтриманій посадовими особами Міністерства народної освіти та Міністерства ісповідань. Провідну роль в обґрунтуванні доцільності відкриття цієї структурної ланки та розробці зразкового навчального плану відіграла професорсько-викладацька корпорація Київської духовної академії [18]. Юридично богословський факультет був затверджений 20 листопада 1918 р., коли гетьман П. Скоропадський підписав спеціальний закон. У відповідності до статей цього нормативного документу нова структурна ланка підпадала під дію тих самих приписів, що й інші факультети Кам'янець-Подільського державного українського університету.

4. Професорсько-викладацький склад богословського факультету

КПДУУ формувався переважно із випускників Київської духовної академії, котрі відзначилися зразковим навчанням і здібностями до провадження самостійних наукових пошуків (І. А. Любарський, М. М. Васильківський, Й. Ф. Оксіюк) та запрошенням відомих науково-освітнянських діячів, які проживали на Поділлі (Ю. Й. Сіцинський, О. З. Неселовський, П. В. Табінський) [19]. На посаду декана був призначений фахівець у галузі історії церкви В. О. Біднов. Спільними зусиллями у доволі стислі терміни їм вдалося налагодити нормальну організацію навчального процесу та заініціювати низку змістовних культурно-освітніх проєктів. При цьому представники факультету активно залучалися до виконання інших адміністративних функцій в навчальному закладі.

5. Студентський контингент теологічного структурного підрозділу формувався у відповідності до загальних „Правил”, які слугували основою набору слухачів й на інші факультети. Щоправда, цей процес неодноразово переривався докорінними змінами, пов’язаними із зміною політичної влади в Кам’янці-Подільському. Усього за три вступних кампанії до складу студентства богословського факультету було зараховано 56 слухачів. Більшість із них були українцями за походженням та вихідцями з Подільського краю. На час вступу переважна більшість абітурієнтів уже закінчила духовну семінарію та мала поважний вік – понад 30 років. Для нормальної організації навчального процесу була відкрита бурса та їдальня, де харчування відбувалося з певною знижкою. Характерною рисою діяльності студентства виступало бажання до самоорганізації, що найбільш яскраво проявилось у створенні факультетської ради [20].

6. Загальний зміст навчання на богословському факультеті КПДУУ визначався провідними тенденціями, характерними для вищої духовної освіти цього періоду. В значній мірі це було обумовлено тим, що вироблення зразкового навчального плану було доручено саме представникам Київської духовної академії. Складений ними проєкт неодноразово виступав предметом фахових дискусій як в самій КДА, так і на спеціальних нарадах за участю представників Міністерства народної освіти та Міністерства ісповідань. Навчальний план був розрахований на чотири роки з поділом навчальних дисциплін на загальнообов’язкові предмети та спеціально-групові. Доопрацьований варіант навчального плану представниками богословського факультету КПДУУ істотних змін не зазнав, проте включав до кола обов’язкових предметів українознавчі дисципліни [21].

Практичне виконання навчальної програми наштовхувалося на певні проблеми, пов’язані з відсутністю відповідних фахівців. З огляду на поступове формування викладацького складу, студенти богословського факультету на початковому етапі змушені були слухати лекції разом із колегами з історико-філологічного факультету. Забезпеченню якісної підготов-

ки до занять слугувало наповнення фондів фундаментальної бібліотеки літературою релігійно-морального змісту [22]. Важливе значення в житті структурного підрозділу відіграла університетська церква.

Представники професорсько-викладацької корпорації богословського факультету КПДУУ брали активну участь у науковому житті навчального закладу. Вони неодноразово виступали із цікавими доповідями на засіданнях історико-філологічної секції наукового товариства. Бажанням розвивати наукові студії продиктоване рішення щодо створення осередків богословської наукової думки – „Студії чистого християнства” та гомілетичного гуртка.

7. Державотворча та духовно-просвітницька діяльність представників професорсько-викладацької корпорації теологічної ланки КПДУУ досить виразно проявлялася у започаткуванні та реалізації багатьох культурно-освітніх проектів. За їхньої ініціативи була заснована Кам'янець-Подільська філія Кирило-Мефодіївського братства, яка стала осередком єднання національно налаштованої громадськості на ґрунті відродження Української Церкви. Братством постійно організовувалися богослужіння в університетській Свято-Миколаївській церкві, де була утворена перша на Поділлі українська парафія [23].

Представники богословського факультету КПДУУ усіляко намагалися сприяти державним органам влади у вирішенні важливих питань державного життя. Зокрема, В. О. Біднов, Ю. Й. Сіцінський та О. З. Неселовський увійшли до Ради Міністра ісповідань. Наказом Директорії УНР перших двоє також призначалися членами Українського Священного Синоду. Ю. Й. Сіцінський брав активну участь у роботі Кам'янець-Подільської філії Українського Червоного Хреста, яка основним своїм завданням передбачала надання кваліфікованої допомоги пораненим та хворим воякам Української армії.

На основі академічної спільноти КПДУУ було створено Комісію в справі перекладу святого Письма на українську мову. Безпосереднім результатом її діяльності став переклад „Діянь Святих Апостолів” [24].

Богословський факультет неодноразово виступав з ініціативою організації курсів українознавства для місцевого духовенства. Його представники запрошувалися також у різні комісії, завдання яких полягало у піднятті якості освіти. З публічними лекціями кам'янецькі богослови виступали перед козаками, старшинами, урядовцями та широкими колами громадськості.

8. Поступальний розвиток богословського факультету КПДУУ неодноразово переривався утвердженням у краї комуністичного режиму. Кожного разу більшовики намагалися ліквідувати теологічну структурну ланку, а проти її співробітників, незважаючи на участь останніх у просвітницьких

заходах радянської влади, застосовувалися й політичні переслідування. Восени 1920 р. професорсько-викладацька корпорація та студентство по-стали перед жорстким вибором – вимушена еміграція або спроба адаптуватися до нових радянських реалій. Та частина академічної спільноти, яка подалася за кордон, змушена була долати непереможні труднощі, пов'язані з вирішенням матеріально-побутових проблем, а тим, хто залишився на рідній землі, намагаючись прислужитися справі розвитку національної системи освіти, довелося знову пережити морально-психологічний тиск з боку репрезентантів марксистського світогляду й, врешті, знову бути звинуваченими за політичними мотивами [25].

Джерела та література:

1. Ухвалений Радою Міністрів Закон про заснування Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Державний вісник. – 1918. – 22 листопада.
2. Біднов В. Церковна справа на Україні / В. Біднов. – Тарнів : Видавництво „Українська Автокефальна Церква”, 1921. – 47 с.
3. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) / В. Біднов // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69-70. – С. 64 – 74.
4. Сіцінський Є. В чім моя провина? / Є. Сіцінський. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Кам.-Под. Державного Українського Університету, 1920. – 20 с.
5. Дорошенко Д. І. Історія України 1917 – 1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упорядник К. Ю. Галушко / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т. II: Українська гетьманська держава 1918 року. – 352 с.
6. Огієнко І. Моє життя (автобіографічна хронологічна канва) / Іван Огієнко // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядник, автор передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2006. – С. 67 – 172.
7. Золотоверхий І. Д. Становлення української радянської культури (1917 – 1920 рр.) / І. Д. Золотоверхий. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – 421 с.
8. Вища школа Української РСР за 50 років (1917 – 1967 рр.): У 2-х ч. – К. : Видавництво Київського університету, 1967. – Ч. 1. – 394 с.
9. Зінченко А. Л. Благівістя національного духу. (Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. / А. Л. Зінченко. – К. : Освіта, 1993. – 256 с.
10. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навчальний посібник / Василь Ульяновський. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.

11. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр. (доба Директорії УНР): Навчальний посібник / Богдан Андрусишин. – К. : Либідь, 1997. – 176 с.

12. Завальнюк О. М. Іван Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918 – 1920) / О. М. Завальнюк // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: Збірник доповідей та матеріалів / Упорядники: архієпископ Дмитрій (Рудюк), В. Ляхоцький. – К. : Київська православна богословська академія УПЦ КП, 2007. – С. 67 – 75.

13. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет і церковне відродження Поділля (1919 – 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції „Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 95 – 100.

14. Кметь В. Львівський єзуїтський університет (1661 – 1773) / Василь Кметь // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: В 2 т.: Т. 1: А–К / Видавнича рада: І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заступник голови), Р. М. Шуст (заступник голови), В. М. Качмар (відповідальний секретар) та ін. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2011. – С. 16 – 37.

15. Філософсько-теологічний факультет: історія та сучасність (1875 – 1940, 1993 – 2013 рр.): Колективна монографія / Головний редактор: В. О. Балух. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. – 224 с.

16. Сухий О. Українські та польські університетські середовища у Львові на рубежі XIX – XX ст. / Олексій Сухий // Мандрівець: науковий журнал. – 2011. – № 5. – С. 29 – 41.

17. Сухова Н. Ю. Богословские науки в Российских университетах – традиция и перспективы / Н. Ю. Сухова // Сухова Н. Ю. Вертоград наук духовный: Сборник статей по истории высшего духовного образования в России XIX – начала XX века. – М. : Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2007. – С. 326 – 344.

18. Адамський В. Р. Заснування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету: задум і реалізація / В. Р. Адамський // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2014. – Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 102 – 117.

19. Завальнюк О. М. Випускники Київської духовної академії – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 – 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Вісник Київського національного

університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2001. – Випуск 58. – С. 58 – 62.

20. Адамський В. Р. Студентський контингент богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету: правила прийому, умови проживання та питання самоорганізації // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 20-річчя заснування Хмельницького інституту МАУП): Збірник наукових праць / Головний редактор Л. Г. Білий. – Хмельницький : Видавництво ХІ МАУП, 2016. Випуск 6. – С. 16 – 29.

21. Адамський В. Р. Навчальний процес на богословському факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Головний редактор В. М. Вашкевич. – К. : Видавництво „Гілея”, 2015. – Випуск 93. – № 2. – С. 40 – 44.

22. Адамський В. Р. Богословська література у бібліотечних фондах Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 – 1920 рр.) // Наукові записки Острозького національного університету. Серія: Історичне релігієзнавство. – Острог, 2015. – Випуск 12. – С. 3 – 15.

23. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917 – 1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.

24. Адамський В. Р. Корпорація богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету і переклад Біблії на українську мову // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство: Збірник наукових праць / Редакційна колегія: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відповідальний редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Випуск 4. – С. 72 – 76.

25. Адамський В. Р. Доля професорсько-викладацької корпорації богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету за доби комунізму // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу „Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 186 – 195.

ВІДЗНАЧЕННЯ 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т.Г.ШЕВЧЕНКА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ

В статті проаналізовано документальні матеріали місцевих органів влади та публікації обласних та районних періодичних видань щодо урочистого відзначення двохсотлітнього ювілею Великого Кобзаря, славного сина українського народу, поета, прозаїка, драматурга, художника, громадського діяча Тараса Григоровича Шевченка. Автором відзначено, що незважаючи на складні суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що проходили в Україні в кінці 2013 р. – протягом 2014 – 2015 рр., пов'язані із антиукраїнською діяльністю представників влади В.Януковича, Майданом і Революцією Гідності, путінською агресією і анексією Криму, сепаратистськими рухами і розв'язанням неоголошеної війни на Сході України, в усіх містах, районних центрах та великих населених пунктах Хмельниччини були проведені урочисті дії та різноманітні заходи, присвячені цій ювілейній даті.

Ключові слова: *Т.Г.Шевченко, Хмельниччина, 200-річчя, від дня народження, ювілейні заходи, Революція Гідності, путінська агресія, АТО, Пророк, Геній Правди і Свободи.*

Актуальність теми та виклад основного матеріалу. Тарас Шевченко – гордість і слава українського народу, співець нашої волі і справедливості, духовний світоч України і всього світу. Адже ще в листопаді 2013 р. на генеральній конференції 37-ої сесії ЮНЕСКО 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка було включено до календаря пам'ятних дат, до відзначення яких ця серйозна міжнародна організація приєднувалася протягом 2014 – 2015 років. Серед основних ювілейних заходів в Україні на державному рівні планувалося відкриття оновленого Національного музею Тараса Шевченка, проведення Урочистої академії в Національному палаці мистецтв «Україна», Шевченківського Міжнародного літературного конгресу та Всеукраїнського Шевченківського форуму «Свою Україну любіть», проведення низки ювілейних заходів в усіх регіонах держави, в пам'ятних місцях, пов'язаних з іменем Великого Кобзаря. Про все це говорилося в Указі Президента України № 257 від 11 квітня 2012 р., однак суспільно-політичні події кінця 2013–2014 рр. (відмова тодішньої влади від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, розмах Євромайданів, трагічні події в центрі столиці на Майдані Незалежності, втеча Януковича та його прибічників з України, анексія Криму путінською

владою, розв'язання агресії Росії на Сході України в Донбасі, фактично неоголошеної війни проти України тощо) не сприяли повномасштабному відзначенню шевченківського ювілею.

Водночас варто відзначити, що на місцях, зокрема й на Хмельниччині, були видані відповідні розпорядження і рішення місцевих органів влади щодо організації та проведення впродовж ювілейного року культурно-мистецьких заходів, присвячених цій пам'ятній даті і спрямованих на подальше вивчення та популяризацію творчої спадщини Тараса Григоровича Шевченка. Серед масштабних обласних ювілейних заходів було передбачено проведення тематичних творчих звітів міста та районів області, що проходили з 24 січня до 6 березня 2014 р.

Розпочалися творчі звіти у Городоцькому районному будинку культури. У звітному концерті взяли участь кращі аматорські художні колективи та окремі виконавці Городоччини. Це урочисте дійство відбулося на високому художньому та організаційному рівні з представленою яскраво-барвистою виставкою творів майстрів декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва краю [1, с. 3]. Районний фестиваль присвячений Шевченківським дням «Живи, Кобзарє, в пам'яті людській!» серед загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів відбувся 12 березня в Деражнянському районному Будинку творчості дітей та юнацтва з нагоди 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. У фестивалі взяли участь представники з 21 загальноосвітнього навчального закладу району та Деражнянського районного будинку творчості дітей та юнацтва. Учасники продемонстрували високу виконавську майстерність та професійність виконання творів великого Кобзаря [2, с.2]. Так, наприклад, у Шевченків день в Копачівці було не велелюдно і не помпезно. І теж відчувалась тривога. Не лунало гучних пісень, а звучали мовленні від щирого серця такі знайомі, рідні, і такі по-новому відчуті і по-новому пережиті рядки Шевченкових поезій, прочитані дорослими і дітьми, жителями Копачівки і гостями з Деражні. Адже тут, у Копачівці – єдиний на Деражнянщині пам'ятник Кобзареві, споруджений на початку 90-х років минулого століття за ініціативи і за кошти місцевого сільськогосподарського товариства, яке носить ім'я великого українського поета. Скульптор пам'ятника – К.С.Маєвський, виконавець – О.Б.Руднев. Кілька років тому погруддя реконструювали, покривши міддю. Жителі Копачівки, учні місцевої школи шанують пам'ятник, біля нього від ранньої весни до пізньої осені буяють квіти [3, с.3].

У день 200-ліття від дня народження генія української та світової літератури, художника, пророка, борця за ідеали справедливості Тараса Шевченка біля його пам'ятника зібралися красилівчани, щоб вшанувати світлу пам'ять видатного українця. У виступах присутніх лунали слова,

що безсмертний дух Шевченка, дух безмежної любові до рідного народу, дух стремління до всього, що гарне, правдиве, добре, дух сильної жади би свободи, непримиримої ненависті до гніту і й насильства – цей дух не перестає жити вже 200 років. Це вічно живий дух українського народу... Сьогодні, коли наша держава зазнає іноземної агресії, в час великих випробувань ми повинні бути єдині та сильні – референдом звучали пристрасні слова представників місцевої влади, інтелігенції та молоді, а потім представники підприємств, установ та організацій міста, шкільна молодь, красилівчани поклали до підніжжя пам'ятника вінки та квіти. Творчі колективи районного та міського будинків культури, аматорський творчий колектив «Чорнобривців» територіального центру соціального обслуговування виконали пісні та слова Тараса Шевченка, які разом з ними співали всі присутні на заході [4, с.1].

«Свою Україну любіть» – під таким дивізом в Красилові відбувся творчий звіт аматорських колективів району, присвячений пам'ятній даті. Гучними оплесками нагородили присутні виступи зразкових аматорських колективів Красилівської дитячої музичної школи: дитячого фольклорного ансамблю народної пісні «Любисток» (керівник Станіслава Дузева), дитячого хору (Таїсія Данилюк), вокально-інструментального ансамблю «Юність» (керівник Володимир Ковтун), вокальної групи хлопчиків «Соколята» (керівник Таїсія Данилюк); народних аматорських колективів районного будинку культури: ансамблю пісні і танцю «Случ» (керівник Борис Токовенко), ансамблю танцю «Барвінок» (керівник Інна Стаховська), ансамблю народної музики «Веретено» (керівник Олександр Миккульський), духового (керівник Василь Шевчук) і естрадного (керівник Андрій Міняйлов) оркестрів, музично-драматичного театру (керівник Світлана Каяфа), народного аматорського гурту «Висота» (керівник Людмила Богуславська), вокального тріо «Журавлині ключі» Чепелівського будинку культури (керівник Світлана Каяфа). Завершилась програма творчого звіту яскравою композицією «Козацькому роду нема переводу» та піснею «Реве та стогне Дніпр широкий», яку присутні в залі слухали стоячи. Водночас учасники та гості творчого звіту мали нагоду познайомитись з виставкою художніх робіт, яку було влаштовано у фойє будинку культури. Серед представлених робіт чільне місце займали вишиті портрети Великого Кобзаря [5, с. 2]. А 24 березня, в рамках відзначення 200-річчя від дня народження Великого Кобзаря, в Красилові відбулося районне свято «Феномен Шевченка: погляд крізь століття». Наскрізною стрічкою для кожного учасника заходу пройшли полум'яні рядки «Кобзарю! Знов до тебе я приходжу, бо ти для мене совість та закон». Захід проводився в приміщенні районного будинку культури, у вестибюлі якого виконавцями та педагогами Красилівського РБТДЮ було продемонстровано виставку

дитячих робіт на Шевченківську тематику. Припасти до Шевченківських цілющих джерел, причаститись пророчим словом Великого Кобзаря дали змогу глядачам учні та педагоги Волицької, Кузьминської, Кременчуківської, Севрюківської, Щиборівської загальноосвітніх шкіл I – III ст., Красилівського НВК «Гімназія та ЗОШ I ст.», Красилівських ЗОШ I – III ст. № 1 та № 4. Неперевершеною у своїй театралізованій підготовці стала композиція на основі творів Т.Г.Шевченка, підготовлена педагогами Красилівської ЗОШ I – III ст. № 2 [6, с.2].

Естафету творчих звітів, приурочених 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, підхопив Летичівський район. Для цього урочистого дійства було відібрано найкращі художні номери як окремих виконавців, так і творчих колективів міста та району. Під час виступів колективи художньої самодіяльності засвідчили свою любов і шану до безсмертної спадщини Великого Кобзаря, створили атмосферу національного єднання різних поколінь летичівчан. Такі ж яскраві творчі звіти, концерти, присвячені славному ювілею, пройшли в Білогір'ї, Волочиську, Старокостянтиніві, Теофіполі, Ярмолинцях та в інших районних центрах Хмельниччини.

«Жива душа поезії Шевченка» – під таким гаслом прокотився Славутчиною районний фестиваль юних читачів та декламаторів поезії славетного Кобзаря, організатором якого виступив методичний кабінет відділу освіти, молоді та спорту. Проїшов він у рамках обласного поетичного марафону «Хмельниччина читає Шевченка», присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича. Місцем його проведення стали дитячі бібліотечні установи.

У Чемерівцях біля пам'ятника Великому Кобзареві відбулися урочисті заходи, присвячені цій даті. Поклонитись славному синові українського народу прийшли представники органів виконавчої влади і місцевого самоврядування району, підприємств, установ і організацій краю, учнівська та студентська молодь.

Під час офіційної частини присутні поклали вінки квітів до підніжжя монументу та відкрили мітинг-віче, в ході якого звучали промови палких шанувальників таланту національного генія і мудрого Вчителя.

Перед численною аудиторією виступив отець Василь Демчишин. Звертаючись до учасників зібрання, він зазначив, що нині завдяки своїй багатогранній та унікальній творчій спадщині та небайдужій громадянській позиції Шевченко назавжди здобув право на духовне безсмертя. Закликав слідувати його мудрим і далекоглядним настановам – жити у мирі, злагоді та у гармонії з оточуючим світом. На заході вшановано пам'ять хвилиною мовчання мужніх героїв «Небесної сотні». Не менш захопливою і повчальною була програма, підготовлена районними працівниками відділу

культури. Читці розповідали загалу про основні віхи біографії поета, говорили про неоціненний вклад, зроблений Шевченком в українську і світову літературу, про важливість й доцільність вивчення його творчості та вшанування доброї пам'яті нинішніми і майбутніми поколіннями. Кілька тематичних пісенних творів виконали аматори сцени РБК та районний хор ветеранів війни та праці «Чебреці» [7, с. 1].

Умови, в яких опинилася наша держава сьогодні, вимагають визначити національно-патріотичне виховання підростаючого покоління пріоритетним у навчально-виховному процесі. Кугаєвецька школа Чемеровецького району, звичайно, не стоїть осторонь цих процесів. Національно-патріотичне виховання учнів навчального закладу у значній мірі реалізовується через музейну педагогіку. З цією метою в школі відкрито та успішно функціонують ряд об'єктів «Вітальня селянської праці», «Мистецька вітальня В.Мустіпаки», фольклорно-етнічний музей «Берегиня», звичайно, гордість школи – «Шевченкова світлиця».

А нещодавно в урочистій обстановці в присутності керівників усіх шкіл району та працівників відділу освіти в цій школі відбулося відкриття оновленої «Шевченкової світлиці», присвячене 200-річчю з дня народження Великого Кобзаря. Саме оновленої, тому що вона була заснована ще у 1990 році вчителькою української мови та літератури Кугаєвецької школи, людиною, яка все своє життя присвятила освіті, Марією Омелянівною Монастирською. Переступаючи поріг оновленої світлиці, присутні на заході доторкнулися до історії Шевченкової геніальності. В свою чергу вони подарували Кугаєвецькій школі величезний альбом, де кожен навчальний заклад району розповів про свої «кроки стежками Кобзаря». У надзвичайно теплій та піднесеній атмосфері практично хором декламували «Заповіт» [8, с. 3].

У рамках святкування знаменної дати та з метою вивчення творчої спадщини Тараса Шевченка у Пасічнянському НВК Старосинявського району була проведена декада, присвячена ювілею Т.Шевченка. Вчителями української мови та літератури було заздалегідь розроблено низку заходів, спрямованих на поглиблене вивчення життєвого і творчого шляху Т.Шевченка. Про духовну свободу незалежності і вільне слово, про поетичні твори, що наповнені творчою силою, було розкрито в книжково-ілюстрованому вернісажі «Шевченко не поет, а голос українського народу», що була розгорнута у фойє школи.

Шкільна редколегія випустила тематичну стінгазету, в якій подано інформацію про маму Тараса та найцікавіші факти з його біографії. Протягом місяця учні молодших та середніх класів малювали ілюстрації до творів Кобзаря. Однією з умов підвищення розумової активності учнів є використання епістолярних матеріалів. Листи – одне з найцінніших дже-

рел вивчення біографії митця. Учні 10-11 класів мали змогу побувати на усному журналі «Читаючи листи Шевченка». З перших хвилин презентації «У бронзі та камені : монументальна Шевченкіана» школярі поринули у захоплюючу подорож містами України та містами інших країн, де є пам'ятники Кобзарю. Зацікавила учнів і конференція «Творча постать Т.Шевченка», яку підготували і провели учні 9 класу. Діти мали змогу відкрити для себе ще одну сторінку його творчості – світ мистецтва, познайомилися з його живописною спадщиною. Адже у школі протягом декади діяла виставка «Шевченко – художник».

Не залишилися байдужими й учні 4-го класу. Діти поринули у чарівний світ поезії Т.Шевченка. а на відкритому уроці, присвяченому ювілею Кобзаря, четвертокласники декламували вірші, розповідали про основні події життя малого Тараса, переймалися радіщами й гіркими болями рано осиротілої дитини. Мабуть, найзагадковішою сторінкою у житті Шевченка залишається тема кохання. Учні перенеслися до літературної вітальні, де довідалися про жінок, які відіграли неабияку роль у формуванні світогляду Тараса Шевченка [9, с.2].

«Не вмре повік твоє святе ім'я, Тарасе!» – такими поетичними рядками розпочалась літературно-музична композиція у Мирутинському НВК Шепетівського району. Учні прийшли у вишиванках. В коридорі школи зустрічав їх куточок Кобзаря, в центрі красувалися вишиті рушники, книжкова виставка, поруч – стінгазета та учнівські малюнки до творів народного Генія, хліб-сіль на рушнику, запалена свічка. Учні 9 класу підготували змістовні й дуже цікаві реферати про життя та творчість нашого Пророка, а семикласники декламували напам'ять поезії Тараса Шевченка.

Як відомо, багато віршів Кобзаря України стали піснями. Звучали вони й на цьому святі: «Думи мої...», «Рече та стогне Дніпр широкий...», «Заповіт», «По діброві вітер віє» та інші [10, с.1].

Ще за рік до двохсотлітнього шевченківського ювілею словесники Славутського району провели учнівську конференцію «Світова велич Т.Г.Шевченка». Вишуканість українських костюмів учасників, натхненне слово Кобзаря, цікаві презентації, а головне – нестандартне мислення школярів – ось чим відзначився проведений захід. У читальній залі Славутської районної бібліотеки, святково оформлений працівниками закладу, лунало пристрасне слово ведучої, учасниці конференції Марини Гнатюк, учениці 10 класу Цвітоського НВО. З цікавістю присутні слухали виступ Марії Семенюк, десятикласниці Хоняківської ЗОШ, яка розкрила тему «Шевченко і наш край». А скільки нового дізналися з доповіді «Т.Шевченко – драматург та прозаїк» Марії Гренадрової, учениці 11 класу Миньковецького НВК Тетяну Ільчук, випускницю Киликівського НВК, так полонила тема про талант Тараса-художника, що її презентація

вразила всіх об'ємністю, оригінальністю та ідеальним багатством.

Безперечно, Юлії Петерчук, учениці 7 класу Клепачівського НВК, не було рівних в дикторській майстерності. Вона заволоділа увагою присутніх з перших секунд, а потім за нею успішно виступили Ольга Онишук з Дяківського НВК (9 клас) та Марина Миринчук з Губелець (9 клас). Неперевершений успіх здобули і Леся Щербак (Малоскницький НВК) та Ольга Пилипчук (Головлівська ЗОШ), які після висвітлення власної теми прекрасно заспівали. Добре зарекомендували себе на конференції і хлопці. Виступ Івана Гончаренка – одинадцятикласника Хоровицького НВК – зацікавив повнотою розкриття теми, серйозністю та високим патріотичним піднесенням. Та й тема вимагала цього: «Тарас Шевченко і Україна». А семикласник Василь Ковальчук (Лисиче, 7 клас) досліджував і презентував виступ «Образи гетьманів у творчості Т.Шевченка». Варто відзначити цікаві та багаті дослідження учениці Жуківського НВК Жанни Пархомчук про відомих ілюстраторів «Кобзаря», дев'ятикласниці Іванівського НВК Діани Марчук про «Журнал» – найцікавіший документ біографії митця, учениці Цвітовського НВК Марини Гнатюк, яка досконало оволоділа темою «Іва Франко про Т.Г.Шевченка» [11, с. 3].

А в Клепачівському навчально-виховному комплексі Славутського району з нагоди відзначення ювілейної дати був започаткований проект «Вишиваний Тарас», словесниками проведено шевченківське свято «Слава Кобзареві», аматорський шкільний театр презентував уривок з вистави «Катерина», поставлений за однойменною поемою Т.Г.Шевченка. Поетична студія та вчителі української мови і літератури провели вечір читання поезій Кобзаря, брейн-ринг «Шевченківськими шляхами».

«Ми – нащадки Кобзаря» – так називалося свято, приурочене 200-річчю від дня народження Великого Пророка України, яке відбулося у Давидковецькій ЗОШ І-ІІІ ступенів Хмельницького району.

На свято зібрався учнівський, педагогічний та батьківський колективи, вихователі дитячого садочка, працівники сільської ради. Усі присутні тамували подих, а дехто й утирав рясні сльози, коли учениця 7 класу Анастасія Будник декламувала баладу «Лілея». Гучним вітанням зустріли найменших артистів свята – вихованців дитячого садочка «Теремок». Не менш тепло дякували учням 3 класу, які презентували гостям свята віршовану біографію Кобзаря.

Учень 7 класу Владислав Бузецький прочитав і власну поезію, яку назвав «Шевченкове слово», чим викликав дружні оплески усіх присутніх. Виставка творів Шевченка, яка презентувалася на святі сільськими та шкільними бібліотекарями Вірою Бондар та Оксаною Бобель, виставка малюків-ілюстрацій до творів Кобзаря, виконана учнями школи, заключна пісня «Реве та стогне Дніпр широкий», яка пролунала, як гімн Великому

Кобзареві, і яку усі присутні слухали і підспівували стоячи, залишили глибокий слід у пам'яті, додали усім присутнім ще більшої гордості і за свій народ, і за свою державу, і за людей, які хочуть жити згідно із заповідями Тараса Шевченка [20, с. 6].

Варто зазначити, що тут наведені лише деякі приклади участі освітянського загалу області в організації та проведенні передювілейних та ювілейних заходів до 200-річчя від дня народження великого українського Поета і Мислителя. Всього ж за період 2012 – 2013 – початку 2014 р. освітяни, школярі та студенти краю провели біля двох тисяч шевченківських читань, конференцій, олімпіад та конкурсів, у яких взяли участь біля 30 тисяч юних подолян [1, с. 3].

Активну участь в підготовці та проведенні ювілейних шевченківських заходів взяли вищі навчальні заклади Хмельниччини. Так, наприклад, 25 лютого 2014 р. у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Тарас Шевченко в новітніх парадигмах наукового знання», присвячена 200-літтю з дня народження Кобзаря. В її роботі зголосилися брати участь провідні вітчизняні науковці. Учасники конференції хвилиною мовчання вшанували пам'ять полеглих героїв Євромайдану. Зауважимо, що географія учасників наукового форуму була досить широка: міста Київ Рівне, Суми, Вінниця, Івано-Франківськ, Прилуки Чернігівської області, Харків, Чернігів. На пленарному засіданні заслухано змістовні доповіді науковців Галини Ткачук «Шевченкове слово на уроках читання в початковій школі», Валентини Філінюк «Просторові концепти у лінгвопоетиці Тараса Шевченка», Віталія Мацька «Речитативна форма голосіння за Тарасом Шевченком: поетика фольклорного жанру» та інших. Учасники форуму прийняли відповідну резолюцію, згодом поклали квіти до підніжжя пам'ятника Тарасові Шевченку. За результатами конференції вийшов науковий збірник «Тарас Шевченко в новітніх парадигмах наукового знання» [12, с. 5]. Ще в березні ректорат Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом провів міжнародну науково-практичну конференцію «Постать Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі». В ній взяли участь понад 100 науковців-шевченкознавців з різних країн та викладачі і студенти інституту. А силами студентства було виготовлено рукописний збірник шевченківських поезій. Тож кожен з маупівців долучився до «Біблії від Тараса» – «Кобзаря». А київський ректорат академії подарував своїм вихованцям скорочене видання «Кобзаря» накладом у 1000 примірників.

У ті ж святкові березневі дні наукова бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії провела презентацію збірки поезій, присвячених 200-річчю Тараса Шевченка «Велич Тарасового слова» (редакційна

колегія: Л.Дитинник, О.Костенко, Л.Волосова). На урочистому зібранні читали власні твори, які увійшли до збірки, викладачі, студенти академії та поети нашого краю. Збірник поезій «Велич Тарасового слова» допоміг студентам академії осмислити роль і вклад Шевченка у розвиток національного державотворення, становлення української мови. Зрозуміти суть української національної ідеї, вперше сформованої Великим Кобзарем так стисло, афористично в «Посланії...»; «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!». У цей драматичний для українського народу час ці слова генія набрали особливого патріотичного звучання.

Ректорат національної академії Державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького у вересні провів урок знань «Україна – єдина країна», на яку запросили хмельницьких письменників-шевченкознавців. Молодих курсантів з різних куточків України привело у стіни академії патріотичне сумління – служити рідній країні. І шевченківське «Борітеся – поборите, вам Бог помагає!» єднає юнаків заходу і сходу, півночі і півдня нашої Батьківщини, додає їм наснаги у навчанні і бойовій підготовці.

А нещодавно наукова бібліотека Хмельницького національного університету з великим розмахом організувала презентацію художньо-публіцистичного альманаху «Думки творчий злет», присвяченого 200-літтю від дня народження Тараса Шевченка з автопортретом Кобзаря на обкладинці. Понад 30 авторів перед читачами бібліотеки презентували свої твори власним читанням. А це – професори, доценти, студенти, колишні випускники закладу – учасники поетичного клубу «Роса», який створений у 2011 році при студентському літературному театрі «Глорія» [13, с. 14].

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка в квітні 2014 р. на історичному та філологічному факультетах було проведено дві наукові конференції до визначної події, присвячені життю і творчості видатного Українця.

Оригінальний ювілейний захід був проведений в музичилищі. Ошатно вбрана сцена. Під рушником – портрет Шевченка, а під ним – вигаптуваний студентськими руками «Заповіт». Поряд «Кобзар», теж обрамлений подільським рушником. Звучить музика на слова Тараса Шевченка у виконанні Валентини Плужнікової і тріо бандуристок. Вклоняючись Тарасу, виходять один за одним студенти Хмельницького музичного училища ім. В.Заремби і читають вірші-застороги, поетично-філософські думи національного Пророка про рідну Україну. Звучить «Дружнєє посланіє і мертвим, і живим, і ненародженим землякам...» у виконанні Олени Подлюк. Його змінює емоційно натхненне прочитання «Думки» Кариною Везденецькою. Потім звучать вірш-плач поета «росою-сльозою» («Лілія») та настальгійні вірші про рідний край «Зацвіла в долині...» у виконанні Інеси Пірог і Галини Слободян. Весь вечір лунають безсмертні рядки

Шевченкової поезії. Бо «...знати, од Бога оті слова ідуть меж люди» устами молоді, які піснею і словом підтверджують вірність Шевченковому «Заповіту»: не забувають «пом'янути низлим тихим словом». Вже вкотре Шенченківські вечори організовує і проводить в училищі старший викладач-філолог Інна Радченко, домагаючись від своїх вихованців високохудожнього, емоційно насиченого прочитання, що зачіпає найтонші струни душі, як це продемонструвала студентка другого курсу Катерина Максимчук, читаючи уривок з «Гайдамаків». Слухаєш проникливо-закличні слова поета і бачиш політичного в'язня каземату Петропавлівської фортеці Тараса Шевченка у 1847 році, який подумки звертається до своїх бунтівних земляків (можливо, й до своїх бунтівних віршів):

*Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, –
Ідїть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі [14, с. 14].*

В кінці березня 2014 р. вперше у великому залі обласної філармонії відбувся заключний концерт колективів та солістів Хмельницького музичного училища ім. Заремби, присвячений 200-й річниці від дня народження Тараса Шевченка. Колектив музучилища вшанував ім'я геніального сина українського народу ювілейним концертом колективів та солістів, в якому взяли участь симфонічний оркестр (художній керівник та диригент, заслужений діяч мистецтв Сергій Леонов), народний оркестр (художній керівник та диригент Ігор Галкін), хор «Молодість» та вокальний ансамбль (художній керівник та диригент, лауреат обласної премії ім. В.Заремби Наталія Бородавко, концертмейстер Неоніла Валетюк), духовний оркестр (художній керівник та диригент, Олександр Гуцал), капела бандуристів (художній керівник та диригент, лауреат обласної премії ім. Т.Шевченка Микола Босенко), а також солісти Анна Панкова (фортепіано), Андрій Кримінський, Артем Ромасюков, Ірина Яремчук, Валентина Плужнікова (вокал), Олег Слободян та Марина Круть (бандура). В концерті прозвучали обробки українських народних пісень на тексти Тараса Шевченка, твори Анатолія Кос-Анатольського, Лева Ревуцького, Бориса Лятошинського, Віктора Іконніка, Мирослава Скорика, Олександра Осадчого, Анатолія Пашкевича, Валерія Кікти. Урочистості стали своєрідним підсумком низки заходів навчального закладу, присвячених постаті Великого Кобзаря, серед яких і вокальний конкурс «Пісні моєї Батьківщини» [18, с. 15].

*Свою Україну любіть.
Любіть її...
Во время лете,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Ці рядки поезії Тараса Шевченка із циклу «В Казематі» стали лейтмотивом круглого столу «Шевченківські заповіді у контексті сьогодення», який відбувся в обласному інституті післядипломної педагогічної освіти і відкрив низку заходів, котрі влада, керівництво освітою та педагоги запланували провести в області на вшанування 200-ліття від дня народження Великого Кобзаря. У ході засідання освітяни презентували досвід популяризації творчої спадщини Тараса Шевченка. Утвердження його духовних заповідей у ключі новаторських педагогічних, наукових підходів до висвітлення постаті українського генія, який залишається генератором інтелектуального ресурсу нації. До глибокого, нового прочитання, переосмислення творчості Тараса Шевченка закликала педагогів Світлана Мельникова, методист науково-методичного центру викладання навчальних предметів суспільно-гуманітарного циклу ХОШПО, адже «творчість поета наділена винятковою здатністю виховувати державне мислення». Саме тому «елітний читач має володіти певними кодами глибинного новітнього прочитання його творів, секретами енергетичної місткості Шевченкового слова», які повинні відкрити школярам педагоги-носії Слова.

Про поета, за яким – націєтворча епоха, з котрої починається для українців новий відлік часу, йшлося у виступі Галини Софійчук, вчительки української мови та літератури гімназії № 1 міста Хмельницького та її колеги Любові Чайковської з Ярмолинецького технологічного ліцею, які розглянули творчість Тараса Шевченка у сучасному дискурсі. Досить оригінальне бачення поетичних та художніх творів Великого Кобзаря представила Олеся Мотрук, учитель української мови та літератури гімназії № 2 міста Хмельницького у дослідженні «Божественна пропорція як джерело краси та геніальності у творчій спадщині Шевченка». Проект віртуальної подорожі музеями Тараса Шевченка – розробку заняття для учнів 11 класу продемонструвала Тетяна Бодарчук, учитель Старокостянтинівської ЗОШ I-III ступенів № 8. Педагог організовує і безпосередні подорожі школярів Шевченківськими місцями. Чималий досвід і напрацювання представила кандидат філологічних наук, вчитель української мови та літератури гімназії № 5 міста Кам'янець-Подільського з поглибленим вивченням інформатики Наталія Соловійова у доповіді «Використання ІКТ при вивченні творчості Шевченка у 9 класі». Електронні посібники, віртуальні екскурсії дають змогу візуалізувати багато навчальних джерел, розширити уявлення і можливості учнів.

Ще чимало цікавих напрацювань, методичних розробок, новаторських підходів у дослідженні та викладанні творчості Тараса Григоровича Шевченка презентували талановиті педагоги краю. Увесь цей доробок було представлено у збірнику, який буде доступним для використання у навчальних закладах [15, с.4].

Шевченкіана – невичерпна у численних мистецьких трактуваннях, та особливе місце у світоглядних духовних її проявах займає дитяча творчість. Адже і «золота, і дорога», як писав Тарас Григорович, дитяча душа наповнена невичерпною і чистою любов'ю до світу, і допомагає нам, дорослим, налаштувати наше життя, наші світоглядні орієнтири на вічні цінності гуманізму, милосердя і патріотизму. Вже в дванадцяте, починаючи з 2002 року, напередодні Шевченківських днів, в Україні проводиться конкурс учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої», який став і популярним і серед юних художників Хмельниччини. Адже конкурс – образотворчий. Діти малюють і сюжети з «Кобзаря», і інтерпретують власне бачення особистості Тараса Шевченка та історії України. В їхніх роботах постає образ Батьківщини – такий, яким його бачать наймолодші українці. В Хмельницькому обласному науково-методичному центрі культури і мистецтва (ХОНМЦКМ) 10 лютого 2014 р. відбулася виставка дитячої образотворчої Шевченкіани, яка стала підсумком третього обласного, етапу конкурсу «Об'єднаймося ж, брати мої», і журі нагороджувало переможців обласного туру змагання юних художників. Десять найкращих робіт помандрували до столиці, а вже в Києві з них вибрали дві, які експонуватимуться разом з роботами-переможцями з усієї України в Каневі, в музеї Шевченка в травні, у річницю перепоховання великого сина України на Чернечій горі.

Якою ж постає перед глядачем юна Шевченкіана? Найбільше дитячу увагу захоплюють картини українського буття – природа, власне українці в національному вбранні, їхнє життя, ілюстрації до творів Тараса Шевченка. Ці роботи дуже різні, виконані у різних техніках: тут і – олійні полотна, і графіка, і акварель, і батик, і змішані техніки. Назви творів взято з «Кобзаря», з народних пісень, як-от, «Ішов козак на війноньку за рідну неньку Україну», чи просто – «Маленька україночка», як назвала акварельний портрет наймолодша, п'ятирічна учасниця виставки Настя Волошук з Хмельницької дитячої школи мистецтв. А кам'ячанка Анна Шевчук, четвертокласниця міської дитячої школи мистецтв, уявила вже дівочу долю українки, нав'яну поезією «І багата я...». Шевченкові сюжети, як і образи українців у них, невичерпні і зрозумілі дітям. Загалом же географія представлених робіт широка – майже з усіх куточків Хмельниччини, де є дитячі художні школи. В конкурсі загалом із 37 таких закладів взяли участь більше 250 юних талантів з усіх регіонів нашого краю [16, с. 4].

У цьому ж закладі в квітні 2014 р. відбувся обласний конкурс читців «Вічне слово Кобзаря». До участі у заході запросили всіх охочих, хто відчуває в собі талант до декламації творів Кобзаря. З'їхалося чимало претендентів на перемогу з Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Нетішин, Славути, Шепетівки, Полонного та Білогір'я. Наймолодшій учасниці

виповнилося всього вісім років, найстаршому – за п'ятдесят. Загалом чотиригодинний марафон прослуховування читців членами журі і 72 варіанти подання та розуміння того, про що писав поет, завершився визначенням кращих, хто зумів найкраще передати непрості вірші Великого Поета [19, с. 14].

У дитячій школі мистецтв відбулася презентація вистави «Послужи ж, моя ти зброе, молодій ще силі», присвяченої 200-річчю від дня народження Великого Кобзаря. Вистава була створена за кращими творами Тараса Шевченка, Яреми Гояна, Богдана Лепкого. На сцені в єдину долю-сюжет поєдналися герої «Кобзаря» та головні постаті, які вплинули на долю поета. Тут злилося краще українське поетичне слово, музика, національний стрій, що стали невід'ємною складовою сюжету. Крім пророчого слова Великого Тараса, яке читали молоді актори, вражали окремі елементи постановки. Так, наприклад, колектив академічного танцю відтворив у хореографічних постановках красу української природи: зелені тернові хустки дівчат перетворювалися то на тополі, то на різнотрав'я лугів. А хлопці, танцюючи з блакитними шовковими хустинами, стали хвилями далекого моря, яке роз'єднало Тараса з Україною, героя постановки з коханою. Життя від маленького Тарасика (його талановито зіграв Владислав Васячкін) до зрілого Шевченка з «Кобзарем» у руках (ця роль дісталася автору сценарію й постановнику, викладачу театрального відділення Анатолію Тітову) промайнуло на сцені. У виконанні хору читців – акторів-початківців оживали і Шевченко а панщині, і його друзі, котрі викупили поета з кріпацтва [17, ст. 9].

Серед масштабних ювілейних заходів важливе місце посідали різноманітні конкурси та виставки, які проводились в культурно-освітніх та мистецьких закладах області. До 200-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка в обласному художньому музеї відкрилася виставка «Музейна Шевченкіана». Це портрети Тараса Шевченка, ілюстровані сторінки його біографії, твори за мотивами його поезій, виконані в різних видах мистецтва – живописі, графіці, скульптурі.

До експозиції увійшли 28 робіт 17 авторів, серед них лауреати Шевченківської премії Василь Касіян, Михайло Дерезуз, Михайло Божій, Василь Лопата, а також народі та заслужені художники України, зокрема й подоляни Михайло Андрійчук та Борис Негода [21, с.8].

У цьому ж музеї у рамках проекту «Тарасова земля» відбулось відкриття виставки у форматі мистецьких посиденьок «Відкриваємо Шевченка: міфи і реалії або риси до портрета». На відкритті демонструвалися уривки з лекції Оксани Забужко «Тарас Шевченко у ХХІ столітті: спроба перезавантаження» та з фільму «Мій Шевченко». Цікаві факти з біографії озвучила заступник директора Хмельницького обласного літературного музею

Людмила Данилюк. Ксенія Жужа, кореспондент газети «Проскурівський телеграф», прочитала вірш Т.Шевченка «Якби зустрілися ми знову». На завершення відвідувачі мали можливість послухати записи пісень на вірші Т.Шевченка у виконанні сестер Тельнюк і рок гурту «Кому вниз».

14 березня 2014 року в приміщенні Хмельницького обласного краєзнавчого музею відбувся фінал відкритого конкурсу юних талантів «Світ Великого Кобзаря», присвяченого 200-річному ювілею з дня народження Т.Г.Шевченка, в якому взяли активну участь обдаровані діти та молодь Хмельниччини. Біля 200 творчих робіт, виконаних в різних техніках, представили а конкурс талановиті подоляни. Це малюнок, графіка, художнє ліплення, випалювання по дереву, вишивка, батик, літературні твори тощо.

5 грудня 2014 року у Хмельницькому академічному театрі ім. М.Старицького відбувся заключний концерт регіонального етапу Всеукраїнського творчого звіту майстрів мистецтв та аматорських колективів «Свою Україну любіть», присвяченій 200-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка. У концерті взяло участь понад 800 артистів, зокрема й, близько 40 колективів. Концерт пройшов на високому професійному рівні та був сприйнятий глядачем з великим успіхом. Крім того, в рамках звітного заходу відбулася тематична виставка художніх виробів майстрів декоративно-прикладного мистецтва: вишивки, гончарства, кераміки, ткацтва, витинанки, декоративного розпису та малярства, художньої обробки деревини, шкіри та металу, бісероплетіння, писанкарства, народної ляльки, батіку, флористики, соломоплетення, макраме та валяння.

Переосмислити поезію Тараса Шевченка вдалось акторам обласного академічного театру ляльок «Дивень» під час поетичного вечора «Спогад», поставленого Сергієм Брижанем. Твори Кобзаря зазвучали по-новому завдяки майстерному поєднанню акторської гри, використанню новітніх технологій та цікавих ідей режисера. Хоч «Спогад» був анонсований поетичним вечором, насправді виявився експериментальною виставою, яку не так часто можна побачити в обласному центрі. Режисер Сергій Брижань використав не лише гру акторів і ляльок, а й спеціально написану для постановки музику, а також популярне нині малювання піском по склу, що створювало додатковий анімаційний вимір. Звичні ще зі шкільної програми твори Тараса Шевченка «Думи мої, думи...», «Мені тринадцятий минало», «Якби ви знали паничі...» відвідувачі лялькового театру змогли побачити під новим кутом зору. Завдяки старанням режисера й акторського складу вірші поета дійсно ожили: перед глядачами постала справжня драма життя з трагічними, містичними нотами, але оптимістичним закінченням, що в нинішніх умовах є надзвичайно важливим [22, с.3].

Одвічне питання що до того, ким є Тарас Шевченко для кожного з нас, намагався осмислити, і це йому вдалося, актор і режисер монотеа-

тру «Кут» (м. Хмельницький) Володимир Смотритель у своїй поетичній моновиставі «Не промовчи Шевченка у собі...». Ця вистава – зразок якісного, сучасного театрального мистецтва. Вона, як і весь репертуар моно-театру «Кут», якісно відрізняється від багатьох театральних постановок, які духовно перебувають ще в минулому столітті, а не в модерній Україні. Нова вистава Володимира Смотритель – це органічне поєднання поетичного слова, музики й візуального оформлення з оригінальним поглядом на нібито всім знайомий образ Тараса Шевченка. А на відміну від звичайного логічного трактування Кобзаря, актор пропонує глядачам пропустити його кризь свої емоції [23, с.3].

Останнім часом переорієнтували свою роботу бібліотечні установи Хмельниччини: тепер не тільки читач йде до книгозбірні, а й бібліотечні працівники йдуть до людей, урізноманітнюють форми і методи взаємодії з різними громадськими об'єднаннями і формуваннями, творчими особистостями. Так, наприклад, за вагому подвижницьку діяльність, спрямовану на відродження духовності, розвиток національної культури, активну популяризацію творчої спадщини Великого Кобзаря колектив Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Миколи Островського став лауреатом Хмельницької обласної премії імені Т.Г.Шевченка 2014 року. Бібліотека здійснює багатогранну діяльність, спрямовану на популяризацію, зберігання та примноження творчої спадщини Кобзаря. Особлива увага направлена на історичне краєзнавство, збирання та узагальнення інформації про Т.Г.Шевченка та його зв'язок з Хмельниччиною. За останні роки бібліотекою підготовлено бібліографічне видання «Лауреати Національної премії імені Тараса Шевченка»: Хмельницька область (до 50-річчя з часу заснування Національної премії України імені Тараса Шевченка) та рекомендаційний біобібліографічний показчик «Подільська Шевченкіана» (до 200-річчя від дня народження поета). Вручення обласної премії імені Т.Г.Шевченка відбулось 9 березня 2014 року в обласній філармонії під час проведення обласного літературно-мистецького Шевченківського свята, приуроченого до 200-річчя Т.Г.Шевченка.

На позначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка та Міжнародного дня рідної мови в читальній залі гуманітарного профілю Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім.М.Островського відбувся літературно-мистецький захід «Безсмертя нації – у мові». Об'єднавши ці два свята присутні мали нагоду насолодитися багатством і мелодійністю мов національних меншин, які проживають на території Хмельниччини, через поезію Великого Кобзаря. Відкриваючи свято завідуюча читальним залом Галина Лісогор акцентувала увагу присутніх на тому, що Хмельниччина здавна відома як поліетнічний і поліконфесійний регіон. Нині в області проживають представники більше 90 народностей

та національностей. Найчисленнішими є росіяни, поляки, євреї, вірмени. Всі ми – громадяни України і українська мова є для всіх нас рідною. Тож відзначення ювілею великого Кобзаря, без сумніву, ще раз об'єднає всі нації та народності нашої батьківщини, адже через усю шевченкову творчість червоною стрічкою проходить любов до людини, референном звучали слова присутніх на святі, отже, у залі зібралися справжні прихильники Шевченкового слова. Крізь призму відчуття поезії Великого Кобзаря виступили: викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук, доцент та лауреат обласної премії ім. Т.Шевченка – Яківчук Г.В.; керівник громадської організації «Руський центр» – Собчук А.П.; керівник обласного відділення Спілки поляків в Україні – Міцинський Ф.К.; менеджер по роботі з клієнтами Хмельницького обласного фонду «Хесед Бешт» – Юлле В'ячеслав. Активну участь у заході взяли вчителі гуманітарного циклу навчально-виховних закладів міста, представники Хмельницького міського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, міського відділу кримінально-виконавчої служби, студенти гуманітарно-педагогічної академії.

Учасники заходу почули Шевченка різними мовами світу, переглянули відеоролик «Пам'ятники Шевченку у всьому світі», насолодилися чудовим виконанням пісень, що покладені на його вірші, виступами ансамблю бандуристів та презентацією книжкової виставки «Уклін тобі, Тарасе, великий наш пророче».

Виставка живописних полотен шевченкіани члена Національної спілки художників України Володимира Марковича Корнева під такою назвою була відкрита у обласній бібліотеці для юнацтва. Вона представила 14 портретів Т.Г.Шевченка, ілюстрацій до його біографії, робіт за мотивами поезій Кобзаря, створених протягом останніх трьох років. Особливу увагу глядачів привертають полотна за темою: «Жінки в житті Т.Г.Шевченка». Під такою ж назвою в цій бібліотеці проведено літературне попурі для учнів Хмельницького професійного ліцею електроніки. Молодь дізналась про роль жінок в житті і творчості Шевченка. Першим коханням і першим сильним почуттям Тараса Григоровича стала подруга його дитинства Оксана Коваленко. Ганні Закревській поет присвятив поему російською мовою «Слепая», вірші «Немає гірше, як в неволі..» та «Якби зустрілися ми знову...». Закохана в поета княжна Варвара Репніна першою назвала його геніальним і талановитим. Сердечні почуття до жінок надихнули великого поета й художника на створення геніальних поезій та невмирущих полотен, представлених на виставці в бібліотеці.

Обласна бібліотека для дітей імені Т.Г.Шевченка організувала конкурс юних талантів «Кобзаріки», який проходив з 2 грудня 2013 року до 3 березня 2014 року. «Кобзаріки» змагалися в усіх районах та містах

Хмельниччини: понад дві з половиною тисячі дітей віком від 6 до 15 років – читачів бібліотек області стали учасниками конкурсу. На розгляд журі обласного етапу надійшло 308 робіт, які були представлені у номінаціях «Золоте перо» (літературні твори).»Художня майстерня» (художні роботи) та «Яскравий спалах» (фотороботи). Найширше юним подолянам вдалося розкрити своє ставлення до Т.Г.Шевченка, його творчості, вшанування його імені, через художні роботи та вірші. Образотворчість була представлена живописом, графікою, квілінгом, вишивкою, витинанками, виробами з дерева, бісеру, гіпсу, художньою ліпкою, аплікацією ниток, гравюрою на вощеному папері, ліпкою з солоного тіста, пластиліновими вітражами тощо. Більшість робіт вирізнялися креативністю та оригінальністю. Великому Кобзареві були присвячені вірші, оповідання та казки, а також зроблено фотографії, які засвідчували вшанування імені Кобзаря [24, с. 3].

На відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка в бібліотеках Кам'янець-Подільського відбувся конкурс читців поезії Великого Кобзаря, у якому взяли участь 38 учасників різних вікових категорій. Диплом I ступеня та цінні подарунки отримали учениця 4-б класу ЗОШ № 15 Дар'я Калинюк, студенти Кам'янець-Подільського коледжу культури і мистецтв Дмитро Пшечук та Олена Ніколюк. Дипломантами II ступеня стали учениця 4-а класу НВК № 17 Єлизавета Кравчук, учень 9 класу гімназії № 14 Валерій Ситніков, студентка КПНУ ім. І Огієнка Іванна Павлюк. Дипломами III ступеня були нагороджені учениця 2-в класу СЗОШ № 5 Анастасія Паламарчук, студентка коледжу культури і мистецтв Аліна Зелінська, студентка коледжу аграрно-технічного університету Леся Приліпко. Приз глядацьких симпатій отримала наймолодша учасниця конкурсу учениця 2 класу ЗОШ № 10 Тетяна Остапенко, яка оригінально виконала не тільки вірш Шевченка, але й заспівала пісню «Дивлюсь я на небо», а на прохання глядачів – «Реве та стогне Дніпр широкий», який підхопили усі присутні. Вставанням та хвилиною мовчання було вшановано пам'ять Небесної сотні, які героїчно віддали своє життя на барикадах Майдану. А 21 лютого 2014 р. в Кам'янець-Подільському прийшов масштабний творчий звіт мистецьких колективів міста під назвою «Свою Україну любіть!». Цього дня на сцені коледжу ПДАТУ виступили близько двох тисяч солістів, учасників вокальних і хореографічних колективів [25, с.2].

Кам'яничани також пишаються тим, що найяскравіша постать української культури та літератури Тарас Григорович Шевченко крокував по землі рідного подільського краю, мандрував тихими й гомінким кам'янецькими вулицями, досліджував історію, усну творчість подолян, що так своєрідно відбилися у його поезії, прозі, листах. Отже, не випадково, нинішній рік, рік 200-річчя від дня народження Великого Кобзаря в місті над Смотричем і районі був відзначений по-особливому, став досить

багатим на десятки різноманітних заходів, присвячених ювілею пророка української нації. У трудових колективах, вишах, школах, закладах культури та мистецтва проводилися шевченківські форуми, літературні читання та конкурси, книжкові та фотографічні виставки, зустрічі з науковцями, письменниками, «круглі столи», тематичні концертні програми.

Не без перебільшення буде сказано, що досить майстерно вплели у вінок шани Кобзареві з неповторними барвами свою стрічку вихованці Кам'янець-Подільської дитячої хорової школи – народна дитячо-юнацька хорова капела «Журавлик» під керівництвом Івана Нетечі та муніципальний камерний чоловічий хор «Каменярь» Стрийського району Львівської області (хоровий диригент, заслужений діяч мистецтв України Степан Целюх) під час спільного концерту у районному центрі культури і мистецтв «Розмай» [26, с.2].

Подільська Шевченкіана – це процес накопичення загальної мистецької скарбниці і яскраві особистості, які у цю справу внесли дуже вагомий внесок. І цим прославили Поділля на всю Україну. У поезії – це лауреат Національної премії імені Т.Шевченка Павло Гірник, у хоровому мистецтві – заслужений діяч мистецтв України, керівник Хмельницького академічного муніципального хору Ігор Цмур, у композиторстві – народний артист України, керівник державного академічного ансамблю «Козаки Поділля» обласної філармонії Микола Балема, в образотворчості – заслужений художник України Михайло Андрійчук. З нагоди 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка в Народному Домі міської «Просвіти» відкрилася персональна виставка графічних і живописних творів Михайла Андрійчука «Тарас Шевченко і Поділля», центральна експозиція котрої знайомить відвідувачів з періодом життя Кобзаря в нашому краї. 87-річний Михайло Андрійчук творить власну Шевченкіану все своє свідоме життя. Михайло Омелянович пригадує, як іще хлопчиком (народився на Житомирщині) пробував писати вірші і перші замальовки робив за сюжетами «Кобзаря», вражений і схвилюваний долею українців, яких описував, з якими горював Тарас. І такі ж терпеливці-трудоарі оточували малого Михайлика, селянського сина, з перших днів життя. Тому й Шевченкіана митця – це наче його діалог з народними піснями, думами, з героями «Кобзаря» – від козаків-гайдамаків до українок, нескінченні розмови з самим Тарасом. Свою Шевченкіану Михайло Андрійчук робив за публікаціями подільських краєзнавців, які досліджували життя Тараса Шевченка у нашому краї. Це – статті і книги А.Сваричевського, Є.Назаренка, М.Магери та інших, а також робота в архівах та бібліотеках [27, с.14].

Напередодні Шевченківських днів обласна ТРК «Поділля Центр» здійснила прем'єру короткометражного фільму «Земля Подільська, яку сховав Тарас», створеного подільськими митцями. Стрічка розповідає про

події в осінньому Кам'янці-Подільському, куди 3 жовтня 1846 року прибув 32-літній Тарас Шевченко, дипломований художник, відомий поет і співробітник Київської археологічної комісії, для збирання свідчень про древні пам'ятки, народні перекази, а також давні акти та папери. Творці кіноверсії – Хмельницьке міське товариство української мови імені Т.Г.Шевченка «Просвіта» та обласне телебачення. Автор проекту – голова товариства «Просвіта», талановита і творча особистість – Зоя Діденко [28, с.3]. Вперше за роки незалежності подільський глядач отримав можливість побачити на телеекрані сучасну версію перебування Тараса Шевченка на Поділлі 168 років тому. Це – перший подільський проект професійного документально-художнього формату. Хмельницька «Просвіта», яка у день Покрови Пресвятої Богородиці відзначила 22-річчя Народного Дому у нашому місті, цьогоріч зробила сама собі подарунок. 14 жовтня з цієї нагоди відбулось урочисте засідання правління міської «просвіти», на якому було презентовано 47-е видання хмельницьких просвітян – книжку «Який я щасливий і тою нелицемірною дружною!», присвячену 200-річчю з дня народження Тараса Шевченка, про друзів Кобзаря [29, с. 3].

Успішно продовжує співпрацю з товариством «Просвіта» творча група вчителів української мови та літератури навчальних закладів міста Хмельницького. У рамках освітньо-просвітницького проекту «Вічний як народ» пройшло чергове зібрання, на якому в основу повідомлень лягли матеріали наукової роботи Луки Луціва «Тарас Шевченко – співець української слави і волі». Книжка видрукувана у США в 1964 році, є власністю Народного Дому «Просвіти», де і проходило зібрання. Автор цієї книги належить до тієї української генерації, яка ділом і словом або – точніше – зброєю і пером змагалася за місце України в широкому світі. Доктор філософії, член наукового товариства ім. Т.Шевченка, український журналіст, літературознавець, літературний критик Лука Луців народився у 1895 році на Львівщині, здобував освіту у Дрогобицькій гімназії, а згодом одночасно навчався у Кадровому університеті та в Українському вільному університеті у Празі. Лука Юрійович захистив дисертацію на тему: «Тарас Шевченко у слов'янських літературах». Воював у рядах Січових стрільців та Української галицької армії. Склавши зброю після визвольних змагань, Лука Луців взяв до рук ще страшнішу для ворогів зброю – перо і своєю творчістю продовжив започатковане колись зброєю змагання за українську правду і волю. Емігрував у США, де й помер у 1984 році.

Що ж до наукової праці Луціва «Тарас Шевченко – співець української слави і волі», то вона важлива тим, що автор аналізує творчість Шевченка не крізь призму комуністичної ідеології, як це робили радянські шевченкознавці, а правдиво, незаангажовано. Він цитує у своїй праці багатьох знах шевченкознавців: П.Куліша, С.Смаль-Стоцького (навчаючись у віль-

ному Українському університеті у Празі, слухав його лекції), І.Пільгука, Л.Білецького, М.Рильського, Є.Маланюка, М.Костомарова, Д.Дорошенка. Дослідження Луціва об'єднує два найважливіші аспекти у творчості Шевченка – історичний та політичний. Він погоджується з думкою історика Д.Дорошенка, що «Шевченко мав власну думку, власні погляди, які не завжди сходились із думками та поглядами його вчених приятелів». Він своєю геніальною інтуїцією іноді навіть випереджав погляди, що до них доходила українська історіографія. А.Драгоманов стверджував, що «Шевченко стояв попереду своїх учених приятелів, київських слов'янофілів і гарячою думкою громадською, й таким же українством» [30., с. 14].

Креативний мистецький проект під назвою «PINK FLOYD – SHEVCHENKO – 200» побачив світ напередодні славного ювілею на авторському аудіодиску заслуженого артиста України, соліста обласної філармонії Миколи Довгальова. Оригінальність мистецької ідеї відомого співака полягає в тому, що він не співає, а декламує відомі всім і дорогі його серцю рядки з «Кобзаря» під всесвітньовідомі музичні композиції легендарного британського рок-гурту «Пінк Флойд». Поетичні композиції у власному виконанні співак часто включає до своїх концертів, однак поетичний диск – перший у його мистецькій біографії [31, с.5].

Одинадцята збірка поезії Володимира Ярчука «Цвіт благодаті» різниться від попередніх хіба що присвятою Тарасові Шевченку з нагоди 200-річчя Генія людства. Це дюжина віршів (розділ перший), присвячений «Митцю-невільнику...» (назва розділу), які розкривають риси творчості Тараса Григоровича. Відкривається розділ авторським графічним зображенням Шевченка в баченні Володимира Ярчука (на малюнку). Адже Володимир Миколайович не тільки поет, а й художник та музикант. Уже у першому вірші автор зізнається, що його ще юначу душу заповонив «Кобзар» «...простим та поетично-чистим словом, немов джерельце чистої води». А сам Шевченко був йому взірцем «титанічної праці», вчив школяра Володьку Ярчука зі Старосинявщини «... орати свій переліг – убогу ниву!.. Сіяти слово.» І запевняв Кобзар юнака: «...добрі жнива колись то будуть». Згадуючи своє сільське дитинство Ярчук описує, як Шевченків «Кобзар» «... збирав сусідів вечором в хатині, як на молебень...» Ще й сьогодні 75-річному авторові вчувається, як «...з-під стріхи літ доноситься і нині невтомний спів вустами Кобзаря. Як «всі в сльозах» слухали «Наймичку», читали «...про ревну долю, немов калини, діви Катерини, яку не міг я слухати без болю» [32, с. 15].

Свою Шевченкіану пишуть відомі поети, прозаїки, драматурги нашого краю, які входять до Національної спілки письменників України, Конгресу українських літераторів, інших творчих об'єднань майстрів слова Хмельниччини. Їхній творчий доробок – це переосмислення ролі і місця

українського Апостола Правди і Справедливості в сучасних реаліях, в умовах переходу до нового етапу економічного і соціального розвитку незалежної України, у важких умовах, пов'язаних з путінською агресією. Серед майстрів слова виділяється відомий митець Микола Магера, який у повісті «Кам'янецькими стежками» зумів яскраво відобразити перебування Т.Г.Шевченка восени 1846 року на Поділлі, який майже тиждень прожив у місті Кам'янець-Подільському, проїздом побував у Проскуріві, Меджибожі і Летичеві [1]. Варто зазначити, що враження поета від перебування на Поділлі і Волині пізніше знайшли відображення у його поетичних і прозових творах «Варнак», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Княжна», «Близнецы» тощо. Високо поцінував цей твір Олесь Гончар, а також низка інших письменників. Повість «Кам'янецькими стежками» гарно сприйняли учителі. Дуже скоро вона стала хрестоматійною, постійно використовувалась і використовується на уроках і заняттях з української літератури, історії української культури, краєзнавства, у виховних заходах.

Широка палітра творчого життя Тараса Шевченка, його нелегкої, а деколи й трагічної долі, яскраво висвітлена у літературних доробках Олександра Відоменка, званого в Україні шевченкознавця і краєзнавця, праправнука великого Кобзаря. Багато літ він працював у навчальних закладах міста Хмельницького, водночас ретельно досліджуючи маловідомі епізоди і факти із життєвого і творчого шляху свого геніального предка, доповнив новими даними творчі зв'язки поета з Олександром Пушкіним, Миколою Гоголем, Вісаріоном Белінським, Левом Толстим та іншими діячами російської та польської культури ХІХ ст. Ці книги «Сумна і радісна Шевченкіана», «Оплаканий і зраджений», «Тарас Шевченко і родина Енгельгардтів» стали гарними посібниками для вчителів шкіл, викладачів вузів, учнів і студентів, краєзнавців, для всіх тих, хто цікавиться духовною і творчою спадщиною поета [36, с. 35-36].

Майже 30 наукових статей та розвідок, присвячених Т.Шевченку, і, зокрема, зв'язок його з нашим краєм, перебування його на території Поділля, опублікував відомий дослідник і краєзнавець Анатолій Сваричевський. Частина з них згодом була внесена і опублікована у його книгах «Т.Г.Шевченко Поділля» [5], «На прекрасній Подолії».

Відомий краєзнавець Євген Назаренко у своїй книзі «Тарас Шевченко і подоляни» детально висвітлює факти та події, що пов'язували Кобзаря з Поділлям і подолянами у таких нарисах як «Поділля і подоляни у перших виданнях «Кобзаря», «Зустрічі Шевченка з подолянами на засланні», «Пісні про Кармелюка в записах Шевченка», «Писали Кобзарю з Поділля», «Повернення Шевченка в Україну і подоляни», «Вшанування Кобзаря подолянами», «І на Поділлі «Кобзар» видавався», «Ім'я Шевченка на карті Хмельницької області» тощо [36, с. 36-37].

Видання «Шевченко і світ (Т.Г.Шевченко в оцінці світової політики, науки і критики)» [8] – це нагрунтовніша книга учительки-філолога, дослідниці і літературознавця Раїси Молчанової, що писалася протягом десятиліть. У ній вона з щирою любов'ю до Великого Поета змалювала різноманітні факти і форми вшанування народами світу нашого національного генія, акцентувала увагу читачів на маловідомих сторонах і аспектах світової Шевченкіани. Адже на планеті споруджено понад одну тисячу пам'ятників Кобзарю, його знають у всіх країнах світу. Водночас Раїса Молчанова висвітлила свою Шевченкіану в книзі «Люди і долі».

Віталій Мацько, відомий подільський дослідник історії української літератури, професор, доктор філологічних наук, у своїй книзі «Шевченко у серці моїм» своєрідно і нестандартно розповідає про своє бачення життєвого шляху і творчості Т.Шевченка. А драматичну поему В.Мацька з такою ж назвою поставили на сцені студенти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії [36, с. 37].

У книзі подільського поета Володимира Олійника «Під Кобзаревою зорею. Поезії і переклади» зібрані кращі твори поета, присвячені висвітленню життя, творчості і безсмертя Кобзаря – геніального сина України Тараса Шевченка. Вперше у перекладі на українську мову публікується цікава і оригінальна поема Олени Полонської «Портрет», про історію викупу юного Тараса з кріпосної неволі. Шевченківська тематика звучить у книжках В.Олійника «Скрипка вічності», «Вертають на Україну журавлі», «Калинова сопілка», «Абетка юних українців», «Родина, я і Україна», «Балада про смерть і про безсмертя» тощо.

Талановитий майстер поетичного слова Павло Гірник за збірку «Посвітається», а також за низку віршів, присвячених Тарасу, у 2009 році був удостоєний Національної премії імені Тараса Шевченка. До речі, за 54 роки з часу заснування цієї премії 23 представники мистецького цеху (письменники, скульптори, співці, композитори, художники, архітектори, кіносценаристи, мистецтвознавці), вихідці з нашого регіону стали лауреатами цієї найвищої премії за видатні досягнення в своїх сферах діяльності.

Павло Гірник, лауреат Шевченківської премії, мав нещодавно зустріч із колективом державного архіву Хмельницької області. Говорив він доступно і без пафосу про власне розуміння творчості Кобзаря та його безмежної любові до України. На його думку, замість витратити кошти для гучних святкувань Тараса Шевченка з нагоди величної дати, краще було б видати величезним накладом «Кобзар» і роздати дітям, у кожную школу. Нехай читають, що хочуть, і пізнають поета своїм розумом. Павло Гірник декламував напам'ять поезії Т.Г.Шевченка, читав свої нові вірші. Працівники архіву Лілія Тараненко й Олеся Данилюк розповіли про життєвий і

творчий шлях поета-земляка. Вони ж представили наступного гостя – Володимира Смотрителя, директора Хмельницького монотеатру «Кут», відомого барда. «Краще, як поет про поета, ніхто не скаже», – промовив артист, маючи на увазі судження П.Гірника про Тараса. І виконав під гітару пісню «І мертвим, і живим, і ненародженим», а на слова П.Гірника – «Не промовчи», «Як літати – то тільки душами» та інші [37, с. 4].

Микола Кульбовський, знаний в нашому краї мистецтвознавець та письменник, у своєму літературно-публіцистичному виданні «Подільська Шевченкіана» всебічно висвітлив багатогранну діяльність письменницького загалу Хмельниччини щодо їх бачення величі Великого Кобзаря і відображення його поетичного подвигу в ім'я України, а також свої почуття до цієї Людини, до «Кобзаря» – цієї духовної Біблії кожного українця, про вшанування пам'яті Тараса Шевченка подолянами-письменниками, художниками, скульпторами, самотніми народними майстрами тощо. Автор у двох розділах «Подоляни – лауреати Національної премії ім. Т.Г.Шевченка» і «Лауреати обласної мистецької премії ім. Т.Г.Шевченка» зумів стисло і доступно дати характеристику представників творчого напрямку, удостоєним таких почесних звань [36, с. 38-40].

Обсяги статті не дозволяють повністю розкрити досліджувану тему, однак необхідно зазначити, що низка інших майстрів пера з Поділля не обминула шевченківської спадщини. Серед них варто назвати Броніслава Гришука, Мар'яна Красуцького, Петра Карася, Василя Кравчука, Миколу Мачківського, Анатолія Ненцінського, Василя Горбатюка та ін.

«Війною опалені, працею звеличені» – під таким девізом відбувся обласний фестиваль хорів ветеранів війни та праці, присвячений 23-й річниці Незалежності України, 70-й річниці визволення від фашистських загарбників та 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Організували захід управління культури, національностей і релігій облдержадміністрації, управління культури і туризму міської ради, департамент соціального захисту населення ОДА, обласна державна телерадіокомпанія «Поділля центр», обласна рада організації ветеранів України, обласне відділення Національної всеукраїнської музичної спілки, обласний осередок Міжнародного фонду «Взаєморозуміння і толерантність», організації профспілок працівників культури та соціальної сфери. У фестивалі взяли участь 19 аматорських хорів з міських, районних ветеранських організацій, а це – понад 500 учасників, яких об'єднує любов до пісні та прагнення бути корисним людям. У нинішній складний час ветеранські хори ще й виступають і з благодійними концертами зі збору коштів для допомоги військовим області, які беруть участь в АТО. На фестивалі звучали пісні про героїку Великої Вітчизняної війни, трудову звитягу, про рідну Україну. Хори виконали низку пісень за творчістю Тараса Шевченка. А апофе-

зом фестивалю стало багатоголосе виконання композиції «Реве та стогне Дніпр широкий».

Хмельничанин Микола Дорожко прочитав власного вірша, в якому відобразив нелегкі часи для України. Учасники фестивалю з великим піднесенням сприйняли також пісню-баладу «Звернення до жінок Росії» на слова Ольги Лихогляд, музику Михайла Люшні, яку виконав хор «Ретро». У фестивалі взяли участь відомі мешканці нашого краю хор «Надвечір'я» з Хмельницького міського Будинку культури, яким понад 15 років керує Борис Лабазюк, а також прославлений аматорський колектив «Ретро» з культурно-мистецького центру «Ветеран». Наставником цього колективу є знаний на Поділлі музикант Михайло Люшня. Всі учасники отримали почесні відзнаки, грамоти, подарунки. Загалом фестиваль досяг своєї мети – популяризації хорового мистецтва, підвищення виконавської майстерності ветеранських хорових колективів. Важливо й те, що захід згуртував активних хмельничан у боротьбі за зміцнення України [33, с.14].

Необхідно також зазначити, що для пропаганди творчої спадщини Великого Кобзаря, організації і проведення різноманітних заходів до ювілею, значну роль зіграв громадянський комітет Шевченківського ювілею, створений громадськістю області ще в жовтні 2913 р. Ініціатором цієї громадської акції виступив відомий громадський діяч, колишній політ'язень Кузьма Матвіюк, який так прокоментував цю подію: «Ми не збиралися і не думаємо конкурувати з офіційним оргкомітетом ювілею, а хочемо у свій спосіб доповнити ті заходи, які організує влада, аби уникнути зайвої і цілком очікуваної їх формалізації. Зрештою, в області є немало цікавих заходів з відзначення Шевченківських свят, сподіваємося, що й наш оргкомітет долучиться до них та наповнить справжнім шевченківським змістом усю ювілейну програму в нашій краї». Установче засідання громадського комітету відбулося на базі Хмельницького інституту МАУП. До нього увійшли відомі в нашому місті й області люди з числа митців, науковців, літераторів, журналістів, культурологів. Головою комітету обрали відому журналістку Світлану Кабачинську, її заступником – Кузьму Матвіюка. У Хмельницькому інституті МАУП відбулася VII Всеукраїнська науково-практична конференція «Історія, культура та освіта: християнський вимір», приурочена до Дня слов'янської писемності і культури. Перед початком роботи конференції були підбиті підсумки обласного конкурсу на кращу роботу з висвітлення Шевченкіани. Цей конкурс проводився громадським оргкомітетом з відзначення 200-річчя з дня народження Т.Шевченка. Переможцем конкурсу стала Наталія Захарчук – журналістка обласної ТРК «Поділля-центр», автор передачі «Рідна мова». Їй вручений диплом переможця і грошова премія – 2500 гривень. При присудженні першого місця журі брало до уваги і багаторічну пропаганду Наталею За-

харчук української мови в інформаційному телепросторі. Друге і третє місця посіли, відповідно, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП Валентина Олійник і студентка цього ж інституту Аліна Слабунова [34, с.3].

Безумовно, найважливіша інформаційна роль в пропагуванні творчої спадщини Тараса Шевченка, висвітленні різноманітних заходів, що проходили на всіх рівнях Хмельниччини, належить засобам масової інформації: обласній телерадіокомпанії «Поділля-Центр», обласним та регіональним періодичним виданням, видавництвам тощо. Так, наприклад, у вечірніх телевізійних передачах обласної ТРК «Поділля-Центр» протягом 2014 – 2015 рр. постійно звучала рубрика-замальовка «Читаємо Шевченка» із залученням відомих телерадіожурналістів, представників учнівської та студентської молоді, творчої інтелігенції. Зрозуміло, що найвизначніші події, пов'язані із відзначенням ювілейної дати обов'язково знаходили відгук на шпальтах місцевої періодичної преси та в передачах місцевого радіомовлення. Про це, наприклад, свідчить запропонована стаття, матеріали для якої автор відбирав з місцевої преси.

Необхідно також відзначити, що великий вклад у висвітленні ролі Великого Кобзаря в житті України, області і світу зіграли представники різноманітних громадських організацій, національних творчих спілок: красзнавці, художники, журналісти, фотографи, артисти та ін. Їхня безпосередня участь у ювілейних заходах, яскраві репортажі, світлини, інші інформаційні матеріали давали можливість мешканцям краю і України детально знайомитись з подіями на місцях, а можливості інтернет-ресурсів відкривали моменти святкування для української діаспори і всіх жителів нашої планети.

В області також була проведена значна робота по облаштуванню туристичних маршрутів, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка, встановлення відповідних дорожніх знаків, покажчиків, яке проводиться обласним управлінням інфраструктури і туризму спільно з міськвиконкомом Кам'янець-Подільського, Летичівською та Кам'янець-Подільською райдержадміністраціями. Зокрема, це маршрути: «Шевченківськими місцями» (протяжність три кілометри у місті Кам'янець-Подільському); «По слідах Великого Кобзаря» (протяжність 30 кілометрів по району). А також 25-кілометровий маршрут Летичівським районом до Меджибізької фортеці, де встановлено пам'ятну меморіальну дошку із зазначенням дати, коли тут зупинявся Т.Г.Шевченко. Також велась і ведеться активна робота над популяризацією цих маршрутів спільно з туристичними агенціями та операторами, автостанціями і власниками пасажирських транспортних засобів щодо розміщення відповідної реклами тощо [1, с.3].

Протягом 2013 – 2015 років на Хмельниччині впорядковувались

об'єкти історико-культурної спадщини, пов'язані з ім'ям Тараса Шевченка. Як відомо, в світі споруджено найбільше пам'ятників з-поміж геніїв людства Великому Кобзарю в 35-ти країнах. З них в Україні – 1256, і 128 – за кордоном. На території області налічувалось 10 пам'ятників та 16 об'єктів культурної спадщини. У 2014 р. споруджено ще декілька пам'ятників Тарасу Шевченку: в Ізяславі, Волочиську, Новій Ушиці, в селі Шустівці Кам'янець-Подільського району, завершувались підготовчі дії по спорудженню пам'ятника в місті Старокостянтинові. А кам'янчанин Станіслав Стояновський замовив у скульптора погруддя Тараса Шевченка і встановив його у себе на подвір'ї [35, с.10].

Висновки. Якщо підбивати підсумки ювілейної Шевченкіани, то вона, безперечно, пройшла скромно: Путінська агресія затьмарила усі культурні акції до 200-річчя Шевченкового, які готувалися заздалегідь. І саме Майдан став головним виразником пророчої актуальності Кобзаря. Його поезія найправдивіше звучала, співалась на Майдані. І в цьому контексті більш актуального подарунка для Тараса, ніж Революція Гідності, годі шукати: «... вставайте, кайдани порвіте... кров'ю окропіте...». Нація це зробила. Але це – політичний аспект заповіту Кобзаря. Адже революція не применшила культурно-мистецької суті Шевченкіани, а по-новому її окреслила, поставила нові вимоги, критерії до виконавців. І вже можна вести мову про Шевченкіану дореволюційну і постреволюційну. Адже у минулі роки ми дожились до того, що мистецькі установи змушені були дотримуватись негласного цензурного розпорядження не читати, не виконувати ці сцени цілої низки творів з «Кобзаря» – занадто «націоналістичних» з точки зору «зближення» з путінською Росією. Шевченкіана потроху ставала застійною, «причесаною», такою, що власне з неї «випадав» справжній Шевченко. Революція зірвала нарешті всі табу з «Кобзаря».

Матеріали статті можна використовувати в курсах історії України, краєзнавства, історії української культури, мистецтвознавства, народознавства, в різноманітних виховних заходах та дослідженнях членів МАН.

Джерела та література

1. Гостинна Д. Великого Кобзаря пошануймо гідно / Д.Гостинна // Подільські вісті. – 23.01.2014 р. №№ 9-10.
2. Ліщенко І. Пам'яті українського світоча / І.Ліщенко // Шевченко з нами. Ось уже 200 років /
3. Довшкова Л. Ми пам'ятаємо тебе, Тарасе / Л. Довшкова // Красилівський вісник. – 14 березня 2014 р. – №№20-21.
4. Косюк Г. Свою Україну любить / Г. Косюк // Красилівський вісник. – 7 лютого 2014 р. – №№ 10-11.
5. Романюк М. Феномен Шевченка: погляд крізь століття /

М.Романюк // Красилівський вісник. – 4 квітня 2014 р. – №№ 26-27

6. Кризь два століття – Пророк// Нове життя. – 10 березня 2014 р. – №№ 20-21.

7. Повар В. Оновлена «Шевченкова світлиця»/ В.Повар //Нове життя. – 17 березня 2014 р. – №№ 22-23.

8. Рибак І. Шевченко для усіх століть / І.Рибак// Колос. – 10 березня 2014р. – № 11-12.

9. Мартинюк А. Словом шани пом'янули / А.Мартинюк // Шепетівський вісник. – 13 березня 2014 р. – №№ 29-30.

10. Кусок Т. Світова велич Кобзаря / Т.Кусок // Подільські вісті. – 07.03.2013 р. – №№ 35-36.

11. Мацько В. До 200-ліття Кобзаря / В.Мацько // Проскурів. – 27.02.2014 р. – № 8.

12. Кульбовський М. У пам'яті нащадків/ М.Кульбовський // Проскурів. – 16.10.2014 р. – № 43.

13. Кульбовський М. Вклонилися Тарасу/ М.Кульбовський // Проскурів. – 28.03.2013 р. – № 14.

14. Гостинна Д. Вічний Учитель – актуальний і непроминуший / Д.Гостинна // Подільські вісті. – 28.01.2014 р. №№ 11-12.

15. Слободянюк Т. Квіти мої, діти / Т. Слободянюк // Подільські вісті. – 25.02.2014 р. – №№ 27-28.

16. Салій І. Тарасова доля молодими очима / І.Салій // Проскурів. – 27.03.2014 р. – № 12.

17. Круліковська Т. Ким є для нас Тарас Шевченко? – з'ясовували творчі глядачі / Т.Круліковська // Проскурів. – 27.03.2014 р. – № 12.

18. Радушинська О. «Вічне слово Кобзаря» звучало в Хмельницькому / О.Радушинська // Проскурів. – 17.04.2014 р. – № 15.

19. Андрущенко Н. « Ми – нащадки Кобзаря» / Н.Андрущенко // Прибузька зоря. – 14.03.2014 р. № 10.

20. Гірник Г. «Музейна Шевченкіана»/ Г.Гірник // Проскурів. – 20.02.2014 р. – № 7.

21. Ящишен А. Вірші Шевченка ожили в ляльковому театрі / А Ящишен // Проскурів. – 12.03.2015 р. – № 10.

22. Ящишен А. Шевченка знайшли у «Куті» / А Ящишен // Проскурів. – 02.10.2014 р. – № 40.

23. Озерна Т. «Кобзарика» презентують / Т.Озерна // Подільські вісті. – 25.03.2014 р. – №№ 41-42.

24. Грандіозний мистецький звіт // Подолянин. – 14.02.2014 р. – № 7.

25. Добровольський В. У вінок Кобзареві / В.Добровольський // Подільські вісті. – 25.12.2014 р. – №№ 173-174.

26. Слободянюк Т. Додому, до Тараса, до себе... / Т.Слободянюк //

Проскурів. – 20.02.2014 р. – № 7.

27. Слободянюк Т. «Земля Подільська, яку сходив Тарас» / Т.Слободянюк // Подільські вісті. – 06.08.2014 р. – №№ 33-34.

28. «Просвіта» зробила свої подарунки // Проскурів. – 17.10.2013 р. – № 44.

29. Поплавська В. Кобзар – ще й історик та політик / В.Поплавська // Проскурів. – 15.05.2014 р. – № 20.

30. Слободянюк Т. «PINK FLOYD – SHEVCENKO – 200» / Т.Слободянюк // Подільські вісті. – 04.03.2014 р. – №№ 31-32.

31. Кульбовський М. Шевченкіана Ярчука / М.Кульбовський // Проскурів. – 05.02.2015 р. – № 5.

32. Шкробот П. Війною опалені, працею звеличені / П.Шкробот, В.Марценюк // Проскурів. – 04.09.2014 р. – № 36.

33. Матвіюк К. Шевченкіана триває / К.Матвіюк // Подільські вісті. – 27.05.2014 р. – №№ 73-74.

34. Захарчук Т. А під вікном стоїть Кобзар / Т.Захарчук // Газета Поділля. – 06.03.2014 р. – № 10.

35. Блажевич Ю.І. Шевченкіана подільських письменників в роки незалежності / Ю.І.Блажевич // Постать Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі: зб.наук. праць Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2014. – с. 33-40.

36. Маліш П. Не промовчи Тараса у собі / П.Маліш // Подільські вісті. – 30.01.2014 р. – №№ 13-14.

Галатир В.В., Трембіцький А.М.

м. Хмельницький

ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛО ЧАБАНІВКА В ОПИСІ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА

В статті на підставі маловідомих праць відомого подолянина Віктора Приходька розкрито деякі аспекти історії подільського села Чабанівка (нині Кам'янець-Подільського району) від витоків до початку ХХ століття та висвітлено життєві шляхи відомих особистостей причетних до творення історії села, зокрема, парафіяльного священика отця Петра Феоновича Ступницького.

Ключові слова: село Чабанівка, Віктор Приходько, Поділля, початок ХХ століття

Загальна історія України не може бути відокремленою від конкретних особистостей, сіл, містечок. Все починається з малого, так і історія держави починається із маловідомих околиць, які зберегли автентичність. Тому дослідження історії своєї «малої Батьківщини» для кожного українця є досить актуальною.

Історіографічний доробок із проблематики дослідження невеличкого подільського села Чабанівка становлять праці краєзнавців А. Гаврищука [1], С. Яськової [2] та інших [3].

Безперечно найбільший внесок у дослідження села Чабанівка серед дослідників належить знаному подільському краєзнавцю, уродженцю села, невтомному працівнику - Василю Ромарнюку, який пише: «Історія Чабанівки, – це історія звичайного подільського села, крупинка минувшини держави нашої, ім'я якої – Україна» [4]. «Впродовж своєї майже чотирирівкової історії всього зазнав чабанівський хлібороб – і добра, і злого. Напевне, більше останнього. Земля і праця на ній – то були найбільші його клопоти. Земля, бо вона тримала його на цьому світі. Нехай горбиста, мочариста, глиниста, вона взамін за дбайливу працю на ній дарувала шматка хліба, одєжину, теплий затишок. І тягнувся до неї хлібороб-чорнороб, своєї годувальниці, всім єством. Віддавав їй всю щирість і теплоту серця, розум, силу і міць рук своїх. Як до матінки тягнувся, хоч не завжди вона була йому рідною. На віку, як на довгій ниві, всього було. І вічно на його долю вистачало охотників урвати від отого чорного житнього шматочка, горбом заробленого, і собі якнайбільше і задарма» [5].

Щодо назви села, то легенда розповідає: «Давно це було ... літ, певне, більш, як триста буде. Попасом, попасом ішла собі отара, а за нею, не поспішаючи, тягнувся і чабан – все обочама, горбами, долинами. Так дійшли вони аж до великої розлогої балки. Розійшлися вівці, скубають зелену травичку. А чабан скинув шапку, витерся рукавом та й став розглядатися довкола. Куйовдить вітер його сиву чуприну, полоще полотняну сорочку, припікає сонце наморщене чоло. Звисає з плеча торбина з харчами. Прийшласть йому до душі оця місцина. І сказав тоді чабан: «Буду селитись тут!» І поселився. Збудував хатину, кошару та й зажив зі своєю родиною. Випасав овечок, напував їх зі струмочка чистою водицею, а взимку балка захищала від холодних вітрів. Минав час, виростали діти, а за ними – онуки і правнуки. Вони продовжували справу своїх батьків, ставали чабанами і селились тут же. Так розросталось чабанське поселення, яке пізніше люди назвали – Чабанівка». Євфимій Сіцінський в праці «Археологічна карта Подільської губернії» зауважує, що в урочищі Вишнева, поблизу села Чабанівка, на схилі гори в напрямку до річки Ушиці є група з 8 курганів, прикритий кожний зверху камінною обкладкою. Крім того, тут віднайдена половинка кремнієвої полірованої сокирки [6, с.97], що свідчить про давні поселення на цих землях.

Першою писемною згадкою про Чабанівку можна вважати запис в Кам'янецькій земській книзі 1610 р. де село зазначено як «nova locatio» – нове поселення. Цікаво, що зустрічається й інша назва села – Сарнівці. Пізніше в 1631 та 1639 рр. Чабанівка значиться як висілок села Грушка [7]. Власником в 1661 р. значиться Никифор (село нараховувало 4 дими). [8]

За твердженням В. Ромарнюка село Чабанівка виникло біля стійбища чабанів десь у середині XVI ст. За народними переказами свій початок воно взяло у вибалку «Волоховські городи», що нині є окраїною сучасного села. Колись тут протікав невеликий струмок, була криниця із ставком і високими розлогими вербами. А на сусідньому пагорбі – цвинтар, з тесаними кам'яними хрестами. (Як засвідчують очевидці, хрести і надмогильні плити місцеві комуністи за вказівкою безбожної більшовицької влади забрали на будівництво колгоспної комори в роки колективізації, і про стародавній цвинтар забули. На жаль, не згадують про нього і сьогодні). В той же час землевласники, поряд із землеробством, займались розведенням овець, що приносило їм великі прибутки. На території сучасного села та його околицях умови для розвитку вівчарства досить сприятливі – навколо горбиста, трав'яниста місцевість, річки з чистою джерельною водою [4].

У праці «Приходи и церкви Подольской епархии», що вийшла в 1901 р. за редакцією священика Євфимія Сіцінського, вказується, що село Чабанівка знаходиться на рівній підвищеній місцевості, через поселення протікає невеличка річка. Грунт глинистий, місцями піщаний. За кліматичними умовами місцевість горбиста, сприятлива для здоров'я, епідемічні хвороби трапляються досить рідко. Побудована в селі дерев'яна церква на честь Святого Миколая з одним куполом була освячена 22 травня 1776 р. Її парафія складалася із с. Чабанівки та присілка Раколупинці. Кількість парафіян становила 650 чоловіків і 580 жінок, православного віросповідання. Церква неодноразово, в 1852, 1884 і 1898 роках ремонтувалася. Церковної землі було всього 33 десятин 1228 сажнів, зокрема, садиби – 1 десятина 1518 сажнів, ріллі 21 десятина 706 сажнів і сінокосів – 12 десятин 522 сажні. При церкві функціонувала, відкрита в 1892 р., церковнопарафіяльна школа [9, с.807].

За даними знаного подільського дослідника В. Гульдмана, село Чабанівка в адміністративному відношенні належало до Грушецької волості Ушицького повіту Подільської губернії. Від повітового міста Нової Ушиці село знаходилось на відстані 25 верст, а від містечка Стара Ушиця (звідки отримувало всю кореспонденцію) – 10 верст. Крім того, село знаходилось у 2 стані, у 8 урядовій дільниці, в 2 судово-мировому окрузі (мирового судді), в 2 установі мирowego посередника і в 2 установі судового слідчого. На 1893 р. в селі нараховувалось 154 двори і 975 жителів [10].

У 30-х роках XIX ст. поміщик Матеуш Іжицький володів селами: Грушка, частина Рункошева, Чабанівка з Раколупцями, Лисківці з Кривчанами. Мав винокурний завод в Грушецькому яру на р. Жванчик. Пізніше Чабанівку з Раколупцями подарував дочці Евеліні [4, с.24]. В селі частину населення становила шляхта – Волховських, Комарницьких, Смолінських, Ясінських та ін. Були й суто селянські родини – Галатирів, Пастухів, Слободянюків та ін. Між соціальними прошарками зростало напруження. Так, в 1827 р. Матвієм Остапчуком був застрілений шляхтич Станіслав Струманський [11, арк.162].

В сучасних історичних дослідженнях окремою групою джерел є мемуарна література, адже для історії «будь-якої країни, народу чи спільноти ... дуже важливим джерелом, попри документи, є спогади осіб, які ту історію творили або були її свідками» [12]. При цьому на «правдивість спогадів впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях» [13, с.205]. Значну актуальність, адже «справжнє життя завжди цікавіше, ніж вигадане» [14, с.374], мають маловідомі спогади знаного політично-державницького і громадського діяча, відомого подолянина В. Приходька «Мої борги (Образки з недавнього минулого України)» (Нью-Йорк, 1952) [15].

Багато цікавих подій висвітлено автором про Чабанівку в своєму доробку. Автор зображує «події особистого життя на полі сучасної дійсності» [16, с.375], родинне і суспільне життям подільського духівництва, зокрема, парафіяльного священика маленького, тихого і спокійного українського села Чабанівка на Кам'янецьчині на початку XX ст. отця Петра Феоновича Ступницького. Зокрема він висвітлює як відбувалося святкування в селі іменин П. Ступницького: «Не скажу, як це запровадилось, але всі доколичні батюшки й матушки та інші знайомі пам'ятали, що у цей день в Чабанівці велике свято і треба їхати на іменини до о. Петра. І Чабанівка готувалась... Уже від полудня, як сонечко повертало на захід, починали з'їздитись до Чабанівки довколишні батюшки та матушки із своїми дітьми та знайомими й незнайомими. Тут були семинаристські й студенти, панночки і учителі з поблизу Приворотської Бурси, почмейстер з Ушиці і «жонца» з сусіднього «фільварку» [15]. Про саме село він зазначає: «Чабанівка, Чабанівка... маленьке українське сельце. Тихе й спокійне. Кілька вулиць і вуличок. Рівнина, а для різноманітності пара горбків і долина. Білі хатки, зелені садки, а над потічком – верби. Стара-стара деревляна церква, новенька маленька «церковно-приходська школа», «монополія» з рябим стовпом, – ось і усі чабанівські установи «достопримечательности». Правда, ще є «фільварок» польської поміщиці «пані Карашевічки», але він обнесений високою загороною...» [17]. В 2013 р. ці спогади В. Приходька були видані окремою

книгою, що надасть можливість широкому колу науковців, істориків і краєзнавців використовувати їх у своїх дослідженнях.

Отже, на прикладі однієї адміністративної одиниці - села Чабанівка бачимо нелегкий шлях становлення українського села, багато труднощів випало на долю його жителів. На жаль, неможливо все дослідити, розповісти, відтворити. Забагато часу пройшло, відійшло назавжди від нас покоління, яке могло б багато про що розповісти. Проте саме завдячуючи новим, раніше невідомим видам джерел поступово вимальовується повноцінна історична картина.

Джерела та література:

1. Гавришук А. Історико-краєзнавчий музей у Чабанівці / А. Гавришук // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 369-384.

2. Яськова С. У Чабанівці з'явилися «новоселки» – німецькі мериноси та суффольки / С. Яськова // Сімейна газета (Хмельницький). – 2013. – № 5. – 31 січня. – С. 6.

3. Трембіцький А. М. Чабанівка – село між ярами / А. М. Трембіцький, В. В. Галатир // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 398-409.

4. Ромарнюк В. Чабанівка / В. Ромарнюк. – Кам'янець-Подільський : ПП «ХВМ», 1997. – 142 с.

5. Гавришук А. Історико-краєзнавчий музей у Чабанівці / А. Гавришук // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 369-370.

6. Сіцинський Є. Й. Археологічна карта Подільської губернії / Упорядник О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – 136 с.

7. Микола Крикун Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів 2011. с. 235

8. АЮЗР. – Ч. 7. – Т. 2. – С. 507.

9. Чабанівка // Приходи і церкви Подольської єпархії / Под редакцією священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква : Вид. О. Пшонків-

ський, 2008. – XII + 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики). – С. VII-XII. – С. 807.

10. Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений. – Каменец-Подольский : [б. в.], 1893. – С. 536-537.

11. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. 18, оп. 1, спр. 1856, 582 арк.

12. Верес Р. Спогади – важливе історичне джерело / Роман Верес // Свобода (Нью-Йорк). – 1966. – Ч. 228. – 9 грудня. – С. 2.

13. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень / О. О. Колобов // Українська біографістика. Збірник наукових праць. Вип. 2. – К. : «РИО», 1999. – С. 201-212.

14. Воропай О. Мемуарна література / Олекса Воропай // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374-377.

15. Приходько В. Мої борги (Образки з недавнього минулого України) / Віктор Приходько // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч. 17. – 22 січня. – С. 2; Ч. 18. – 23 січня. – С. 2; Ч. 19. – 24 січня. – С. 2; Ч. 20. – 25 січня. – С. 2; Ч. 21. – 26 січня. – С. 2-3.

16. Воропай О. Мемуарна література / Олекса Воропай // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374-377.

17. Приходько В. Мої борги (Образки з недавнього минулого України) [про с. Чабанівка] / Передм. та упорядн. А. М. Трембіцький, В. В. Галатир. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 29.

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

МІСТО ПРОСКУРІВ ЗА АДРЕСНО-ДОВІДКОВОЮ КНИГОЮ 1926 РОКУ

Одним із найбільш інформативних джерел регіональної історії є адресно-довідкові видання. Традиція подібних видань була закладена ще у середині 1830-х рр., коли у різних регіонах Російської імперії здебільше місцевими статистичними комітетами, іноді офіційними установами та органами внутрішніх справ почали видаватися різноманітні «Памятные книжки» та «Адрес-календари». Зміст адресно-довідкових видань у різних регіонах мав свої особливості. Як правило вони включали в себе адресні відомості (перелік центральних і місцевих урядових і громадських уста-

нов з їх особовим складом), адміністративний довідник (відомості про адміністративний поділ, державні установи, промислові та торговельні підприємства, лікарні та аптеки, навчальні заклади, бібліотеки та друкарні, списки населених місць тощо), статистичні відомості (статистичні дані з різних галузей господарювання), іноді календарі, аналітичні та красномовні статті.

В роки революційних потрясінь 1917-1921 рр. подібні видання фактично припинили видавати. Але, після становлення нових радянських органів влади, знову виникла потреба у адресно-довідковій літературі. Зокрема, в радянській Україні перші спроби знову видавати адресно-довідкову літературу зустрічаємо у 1922-1923 рр. Спочатку то були видання всеукраїнського та губернських рівнів, після того з'явилися видання по окремих містах.

Пропонуємо до уваги дослідників історії міста Проскурова (м. Хмельницького) сторінки із адресно-довідкової книги «Вся Украина на 1926/27 год», яка побачило світ у видавництві «Український економіст» (м. Харків). Зазначимо, що це було перше видання такого типу, де по кожному округу України подана широка адресна інформація про установи, заклади, підприємства. Адже попередні та інші видання адресно-довідкових книг у радянській Україні (у 1923 р. харківського видавництва «Укрводздухпуть», у 1925 та 1926 рр. одеського видавництва Українського Червоного Хреста) давали адресну інформацію лише про державні заклади і установи.

На відміну від них, адресно-довідкова книга «Вся Украина на 1926/27 год» вміщує широку адресну інформацію по всіх установах і закладах міста Проскурова, включаючи приватних підприємців – ремісників, торговців, орендарів тощо. Правда тут слід враховувати деякі вади видання. По-перше, трапляються помилки у написанні прізвищ та адрес. По-друге, ми бачимо, що незважаючи на проведене перейменування у 1921-1926 рр. деяких вулиць міста (Олександрівську на 25-го Жовтня, Купецьку на Карла Маркса тощо), у книзі одночасно використовуються як нові, так і старі назви. По-третє, в інформації про адреси установ, закладів і підприємств, після назви вулиці стоять цифри, які в одних випадках означають номер телефону установи, в інших – номер будинку. Нажаль, систематизація цих цифрових позначок у книзі не проведена, що викликає певні проблеми у вірному визначенні названої інформації.

Тим не менш, адресно-довідкова книга «Вся Украина на 1926/27 год» є унікальним виданням, яке дозволяє отримати інформацію про молододіжний період історії міста Проскурова – середину 1920-х років. Цей час цікавий тим, що радянська влада ще не встигла встановити режим повного тоталітаризму, у країні діяв НЕП, ще існувала приватна власність, була можливість займатись власною справою у виробництві, торгівлі тощо.

Отож, наприклад, ми бачимо на сторінках видання чимало знайомих ще з царських часів прізвищ прокурівських підприємців. Не менш важливою є інформація про адреси установ, закладів і підприємств, яка надає можливість з'ясувати, де вони знаходились. Й нарешті, цікавою для дослідників будуть статистичні матеріали про населення, площу, кількість районів та сільських рад Проскурівської округи та її складових частин станом на 1925 р., що подані на початку розділу «Проскурівський округ».

Додаток:

Проскуровский округ.

Окцентр — г. Проскуров.

Население окрцентра . . . . . 25.111 чел.   Площадь окрцентра . . . . . 20,1 кв. в.
 Общее колич. населения округа . . . 577.752 чел.   Районов 16
 Площадь округа . . . . . 5.463,5 кв. в.   Сельсоветов 269

№№ по порядку	Наименование районов	Наименование райцентров	Количество населения	Площадь кв. верст	Колич. сельсоветов:			Категория районов (райств)
					Существовавших	Упразднены в возр. расширения сетей сельсоветов	Итого	
1	Бахматовский	с. Бахматовцы	29.338	378,1	15	—	15	III
2	Волковинецкий	м-ко Волковинцы	30.999	266,5	13	2	15	III
3	Волочиский	п. Фридриховка.	35.437	260,3	13	3	16	II
4	Войтовецкий	м-ко Купель	37.425	369,6	17	2	19	II
5	Городокский	м-ко Городок	39.665	380,3	12	1	31	II
6	Деражнянский	пос. гор. типа Деражня	38.048	386,5	19	1	20	II
7	Кузьминский	м-ко Кузьмин	28.608	264,3	10	4	14	III
8	Лятичевский	пос. гор. типа Лятичев	37.952	465,7	18	3	21	II
9	Меджибежский	пос. гор. типа Меджибеж	30.531	392,6	16	1	17	II
10	Михалпольский	м-ко Михалполь	29.936	342,7	16	1	17	III
11	Проскуровский	гор. Проскуров	37.587	311,7	19	1	20	II
12	Ст.-Синяевский	м-ко Старая-Синява	37.421	435,2	17	—	17	II
13	Фельштинский	м-ко Фельштин	23.334	285,2	11	5	16	III
14	Черно-Островский	м-ко Черный Остров	36.582	312,7	18	2	20	II
15	Юриецкий	с. Юрицы	32.741	281,2	11	2	13	III
16	Ярмолинецкий	м-ко Ярмолинцы	38.037	310,8	16	—	16	II
ИТОГО без населения окрцентра			552.641	5.443,4	241	28	269	—

Окружные правительственные учреждения.

Проскуровский Окружной Исполнительный Комитет Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов (Окрисполком).

Ул. 25 Октября, тел. 64.

Председатель Проскуровского окрисполкома

Александр Михайлович Руттер.

Заместители председателя окрисполкома:

Петр Максимович Косячный и Франц Иосифович Куриневский.

Секретарь президиума окрисполкома

Павел Алексеевич Данилов.

„ОКРКОМНЕЗАМ“.

Ул. 25 Октября 64.

Пред.—Емельянчик И. П., зам. его—Дикий И. П., сек.—Мисюра Г. Д.

„ОКРКООПЕРКОМ“.

Ул. 25 Октября 64.

„ОКРПЛАН“.

Ул. 25 Октября 64.

Пред.—Косячный П. М.

„ОКРПОМДЕТ“.

Ул. 25 Октября 64.

Окр. отдел физкультуры.

Шевченковская ул.

Пред.—Тректер А. Я., ответ. секр.—Юрчак Я. В.

Гор. Совет Рабочих, Крестьянских и Красноармейск. Депутатов „ГОРСОВЕТ“.

Ул. 25 Октября, зд. Оикса.

Пред. горсовета—Руттер А. М., заместит. его—Макаров А., отв. секр.—Евдокимова Е.

Окружной административный отдел „ОКРАДМИНОТДЕЛ“.

Ул. 25 Октября, 64.

Зав.—Солонар Ю. К., нач. милиции и розыска—Коваль А. Ф.

Окружной военный комиссариат „ОКРВОЕНКОМАТ“.

Ст. Бульварная 12.

Окрвоенком—Тректер А. Я., пом. его—Вахнов Г. В. и Скороделов И. П.

Окружной отдел Г.П.У.

Нач. Г.П.У.—Шошин А. Д.

Окружной земельный отдел „ОКРЗЕМОТДЕЛ“.

Ул. 25 Октября 30.

Зав. окрземотд.—Окраинчук Л. Г., зам. его—Мишталер И. В., зав. общ. п./о.—Волошин Е. С., зав. агроном. п./о.—Балух Б. А. зав. п./о.

землеустр.—Баранский М. А., зав. вет. п./о.—Князев А. М., пред.—ОЗСК—Белюга В. С.

Окр. отдел местного хозяйства „ОКРМЕСТХОЗ“.

Шевченк. ул. 52.

Зав.—Марков А. С., зам. его—Никитен М. И.

Окр. контрольная комиссия — рабоче-крестьянская инспекция „ОкрКК—РКИ“.

Ул. 25 Октября 71, тел. 81.

Пред.—Василевский И. В., секр. партколлегии—Ливак Э. И., отв. сек. КК-РКИ—Бурштейн С. Л.

Окр. статистическое бюро „ОКРСТАТБЮРО“.

Ул. 25 Октября 64.

Зав. окрстатбюро—Бабанов Н. Г., зам. его—Индисов А. А., зав. с.-э. секц.—Бахметьев Г. М., зав. соц. секц.—Сас Х. Ш., секр.—Поха Д. В.

Окружной финансовый отдел „ОКРФИНОТДЕЛ“.

Ул. 25 Октября 9.

Зав. окрФО—Родович М. И., зав. общ. п./о.—Михалевский Н. В. зав. налог. п./о.—Матусевич В. В., зав. п./о. местных финансов—Мусяненко А. Г., зав. контр. п./о.—Мельник Е. Э., зав. п./о. госдоход.—Казибеков К. И.

Окружная инспекция по внутренней торговле „ОКРВНУТОРГ“.

Шевченковская ул., тел. 68.

Окр. инсп. внуторга—Желябин С. М., инспект.—Костровский П. Ф.

Окружная инспекция здравоохранения „ОКРЗДРАВ“.

Ул. 25 Октября 64.

Окринсп. здравоохран.—Феньор С. С., инспект окрматдета—Фельдман Р. О., зав. рабмед.—Лебединский О. О., секр.—Гендлер И. Е.

Окружное аптекоуправление.

Ул. 25 Октября

Зав.—Брандис В. Г.

Окружная инспектура народного образования „ОКРНАРОБРАЗ“.

Ул. 25 Октября 64.

Окр. инспект.—Капкан В. П., зам. его—Мешв П. Ф., инспектора: совдоса—Ковтанюк И. Я., профобра—Плистин Г. С., политпросвета—Зубовский П. М., секр.—Пукало И. А.

Окружное управление сельбудами.

Ул. 25 Октября 64.

Зав.—Славный Я. А., секр.—Штейншрайбер Я. Х.

Окружная инспектура социального обеспечения „ОКРСОБЕС“.

Окринспект.—Жуковский А. Д.

Инвалидные дома.№ 1—Ст. Бульварная 50.
№ 2—Коммерческая, угол Ст. Бульварной.**Окружная инспектура труда.**

Ул. 25 Октября 13.

Окринспект.—Сигал Г. Б., зав. посредбюро—Шафир Б. О., санинспект.—Гитис И. И., инспект. труда—Руссов И. Г.

Коллективы безработи. при окркомборбе.

Швейники, уполн.—Шварцман П. И.

Парикмахеры, уполн.—Барсук. Бюро поручений, уполномоч.—Лившиц И. И.

Заготовочная мастерская, уполномоченный—Айман.

Столярная мастерская, уполн.—Сераштан.

Хлебопекарня, уполн.—Шварцман А. Я.

Окружной суд „ОКРСУД“.

Аптекарская ул. 52.

Пред. окрсуда—Грешков Л. Г., зам. его—Клевенский В., члены суда: Хайневский С., Конашевич И., Ковалеко Я., Жук Л., Поздняков А. и Колодий И.

Камеры народных судей.

1-го уч.—Дворянская 74. Народн. судья—Клейнштейн М.

2-го уч.—Дворянская 74. Народн. судья—Тарновский А.

Камеры народных следователей.

1-го уч.—Коммерческая 76. Нар. след.—Бейтельман Р.
2-го уч.—Дворянская 74. Нар. след.—Войлер И.

Камера судебного исполнителя 1-го уч. Судеб. исполн.—Буждиджан А.

Окружная коллегия защитников. Ул. 25 Октября.

Пред.—Басин И., зам. его—Михальский.

Нотариальная контора. Ул. 25 Октября.

Нотариус—Литваковский А.

Окружная прокуратура. Коммерческая 76.

Окр. прокурор—Яссан.

ПАРТИЙНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ.

Окружной комитет КП(б)У „ОКРПАРКОМ“.

Ул. 25 Октября.

Секр.—Фесенко А. К., завед. оргинстр.—Ткач С. М., зав. агит-проп.—Паскель И. Г.

Окружной комитет ЛКСМУ.

Ул. Октября 25.

Секретарь—Авдеев А. М.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ.

Окр. бюро профессиональных союзов „ОКРПРОФБЮРО“.

Ул. Шевченко 35, тел. 1-10.

Пред.—Волохов А. М., секр.—Портной А. Ш.

Окружные отделы профсоюзов.

Окр. отдел профсоюза „Всемиркосантруд“.

Дворец Труда.

Пред.—Зелинский, секретарь—Криволяз.

Окружн. отдел профсоюза „Всерабис“. Дворец Труда.

Пред.—Трубцекой, секретарь—Розанов.

Окружн. отдел профсоюза „Всеработпрос“.

Дворец Труда.

Пред.—Заболотский, секретарь—Римар.

Райком профсоюза горняков. Дворец Труда.

Председ.—Кабанов, секретарь—Федотов.

Уч. комитет профсоюза железнодорожников.

Дворец Труда.

Пред.—Ружковский, секретарь—Пунько.

Окр. отдел профсоюза кожевников.

Дворец Труда.

Пред.—Беренштейн, секретарь—Швидлер.

Окр. отдел профсоюза коммунальщиков.

Дворец Труда.

Пред.—Погребной, секр.—Ра-скольский.

Окр. отдел профсоюза «Местран».

Дворец Труда.

Пред.—Волохов, секр.—Гринберг.

Райком профсоюза металлстов.

Дворец Труда.

Пред.—Косовский, секр.—Щукина.

Окр. отдел профсоюза «Нарпит».

Дворец Труда.

Пред.—Учаев, секретарь—Голодницкая.

Окр. отдел профсоюза нарсвязи.

Дворец Труда.

Пред.—Бернадский, секр.—Иванчик.

Окр. отдел профсоюза печатников.

Дворец Труда.

Пред.—Шафирович, секретарь—Каплуи.

Окр. отдел профсоюза «Пищевкус».

Дворец Труда.

Пред.—Дзингель, секр.—Лурье.

Окр. отдел профсоюза сахарников.

Дворец Труда.

Пред.—Канторович, секретарь—Голубев.

Окр. отдел профсоюза сельско-хоз. и лесных рабочих.

Дворец Труда.

Пред.—Коваленко, секр.—Твердохлебов.

Окр. отдел профсоюза совторгслужащих.

Дворец Труда.

Пред.—Раферлер, секр.—Вайс-блех.

Окр. отдел профсоюза строителей.

Дворец Труда.

Пред.—Рогалев, секр.—Влагин.

Окр. отдел профсоюза швейников.

Дворец Труда.

Пред.—Шмидт, секр.—Ройх.

ПОЧТА, ТЕЛЕГРАФ И ТЕЛЕФОН.

Почтово-телегр. к-ра.

Зав.—Полищук.

Окружная телефонная сеть.

Каменецкая ул. 61, тел. 4.

Зав.—Семиошкин А. Г.

УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ.

Техникум в курс.

Педтехникум.

Ст.—Бульварная 17.

Зав.—Гасный.

Медкурсы.

Миллионная ул. 52.

Зав.—Лиссер.

Дом рабочих подростков.

Коммерческая ул.

Зав.—Крыловский.

Трудшколам.№ 1—Ст.-Бульварная 17. Зав.—
Омельянович М.

№ 2—Вокзальная 1. Зав.—Генис.

№ 3—Ул. Остаповича 53. Зав.—
Трусов.№ 4—быв. Миллионная 52. Зав.—
Бекман.

№ 5—ул. 1 мая. Зав.—Рушковская.

№ 6—Старое Место. Зав.—Стриж-
кевич.№ 7—ул. Остаповича 18. Зав.—
Овсянникова.№ 8—Сахарный завод. Зав.—Со-
коловская.**ЛЕЧЕБНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ.****Окружная больница**—Каменецкий
пер. Главврач—Тананайко.**2-я совбольница**—ул. 1 мая. Глав-
врач—Таксар.**Больница допр'а.** Главврач—Ра-
винский.**Тубдиспансер**—Каменецкая ул.
Зав.—Шупер.**Рабочая поликлиника**—ул. 25-го
Октября. Зав.—Лебединский.**Вендиспансер**—уг. Н.-Бульварной
и Глухой ул. Зав.—Гальперин.**Центральная амбулатория**—ул.
25 Октября. Зав.—Купершляк.**Детская поликлиника**—ул. 25-го
Октября. Зав.—Коган.**Химлаборатория**—Н.-Бульвар-
ная ул. Зав.—Гохберг.**Дом ребенка № 1**—Соборная ул.
Зав.—Ковещкая.**Дом грудного ребенка**—Дворян-
ская ул. Зав.—Лиссер.**Капля молока и консультация**—
Глухая ул. 45. Зав.—Лейбиль.**Аптеки.****1-я госаптека**—ул. 25 Октября.**2-я госаптека**—уг. ул. 25 Октября
и 1 Мая.**Рабочая аптека**—ул. 25 Октября.**ОБЩЕСТВ. ОРГАНИЗАЦИИ.****Окружной отдел „Аэрокима“.**

Ул. 25 Октября.

Отв. секр.—Матейтис В. П.

**Окружной совет Всеукраинского
союза охотников и рыболовов
„Вусор“.**

Шевченковская ул., сельбуд.

Правление: Махов, Крахмалюк,
Бухай, Добролюбовский и Лисевич.**Окр. упр. Укр. Красного Креста.**

Ул. 25 Октября 71.

Пред.—Феньор С. С., отв. секр.—
Леви И. Л.**Окружной отдел „Мопр'а“.**

Шевченковская ул., Дв. Труда.

Пред.—Портной А. Ш., секр.—
Крель Б. П.**КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТ.
УЧРЕЖДЕНИЯ.****Клубы.****Центральный рабочий клуб**—
Шевченковская ул. Зав.—Ма-
каров.**Клуб ЛКСМУ**—Шевченковская ул.
Зав.—Кравец.**Клуб юных ленинцев**—Аптека-
рская ул. Зав.—Гриншпун.**Дом просвещения**—Глухая ул.
Зав.—Естрах.**БАНКИ И КРЕДИТНЫЕ
УЧРЕЖДЕНИЯ.****Отделение Госбанка.**

Ул. 25 Октября.

Управл.—Слома И. П.

Агентство Украинбанка.**Общество взаимного кредита
„Взаимбанк“.**

Ул. 25 Октября 1, тел. 27.

Пред.—Киселев С. И., члены
прав.—Гальперин А. С. и Галь-
перин Б. Л.**Ссудо-сберегательное кустарно-
промышленное кооператив. т-во
„Кустаркредит“.**

Шевченковская 46.

Пред.—Коган М. Г.

ГОС. СБЕРЕГ. КАССЫ.**Окр. государственная трудовая
сберегательная касса.**

Зав.—Громов.

СТРАХОВ. УЧРЕЖДЕНИЯ.**Окр. контора „Госстраха“.**

Ул. 25 Октября 25-27, тел. 42.

Зав.—Стукач П. А.

**ТОРГОВО-ПРОМЫШЛЕН.
УЧРЕЖДЕНИЯ.****Контора уполномоченного
Винницкой товарной биржи.**

Ул. 25 Октября, тел. 61.

Упол.—Шапиро Н. Э.

Ократекоуправление.

Ул. 25 Октября.

Зав.—Брандис В. Г.

**Агентство экспортно-сырьевой
конторы Госторга УССР.**

Каменецкая ул.

Агентство „Госшвеймашины“.

Соборная 53.

Агентство „Донугля“.

Александровск. ул.

„Камвольсбыт“.

Александровск. 11.

Отделение пасевого т-ва „Ларек“.

Зав.—Чаплинский М. Т.

Уполномоч. „Нефтесиндиката“.

Каменецкая 55.

Уполн.—Ефимко А. Г.

**Базисный склад акц. о-ва
„Плугатар“.**Зав. базой—Матенюк Г. Б., зав.
торг. частью—Бухштаб П. М.**Уполномоч. о-ва „Ратао“.**

Ул. 25 Октября.

Уполномоч. „Руссавсторга“.

Соборная 46.

Агентство „Сахаротреста“.

Ул. 25 Октября 26.

Уполн.—Рабинович.

Торгово-заготовит. к-ра
„Укркожтреста“.
Ул. 25 Октября 20.
Зав.—Андрienко И. Б., зам.
его—Решетников А. И.

Райконтора „Укртабактреста“.
Ул. 25 Октября 25.

Уполн. акц. о-ва „Хлебопродукт“.
Ул. 25 Октября 26.

Уполн.—Тышковский А. В.

Контора уполномоч. „Югосоли“.
Ул. К. Маркса 14.
Уполн.—Нимеровский З. П.

ТРАНСПОРТНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ.

Агентство паев. т-ва „Погрузка“.
Ул. 25 Октября 18.
Зав.—Свирин.

Контора „Транспорттреста“.
Александровская 7.
Управ.—Мокржицкий И. И.

4-й шоссеино-дорожный участок
„Укрумта“.
Шевченковская ул. 61.

КООПЕРАТИВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ.

*(Список организаций потребит., сел.-
хоз., куст.-пром.словой и инваидно-
ной кооперации—см. часть V „Ко-
операция“).*

„Райсоюз“.
Ул. 25 Октября 43.
Пред.—Боженко Н. В.

Западный союз с.-х. кредитных
товариществ и колхозов
„Господарь“.

Шевченковская ул. 30.

„Окржилсоюз“.

Октябрьская ул.

Пред.—Сидорчук К. Д., отв.
секр.—Рогалев Л. Е.

Центральн. рабочий кооператив
„ЦРК“.

Дворец Труда.

Пред.—Игнатовский А. Г., зам.—
Зандерсон Р.

Отдел. Всеукр. кооперат. т-ва
„Кооптах“.

Торговые предприятия г. Проскурова.

Аптеки.

1-я госаптека, ул. 25 Октября.
2-я госаптека, ул. 25 Октября и
1-го Мая.
Рабочая аптека, ул. 25 Октября.

Бакалейные торговли.

Вайсман Х. и В., Каменецкая ул. 53.
III р.
Вольфензон Х. И., Каменецк. ул. 66.
III р.
Гладштейн А. и Рухельман С., Ка-
менецкая ул. 79. IV р.
„Горкомитет“, Александровская ул.
III р.
Диманд О. Я., Каменецкая ул. 64.
III р.
Зальцман Б. М., Александровская
ул. 42. IV р.
Кейсер Ш. и Трахтенберг Л. Б.,
Александровская ул. 34. III р.
Ландман М. А., Каменецкая ул. 54.
III р.
„Ларек“, Александровская ул. 44.
IV р.
„Ларек“, Вокзальная пл. III р.
„Ларек“, магазин № 1. IV р.
„Ларек“, магазин 33-10. III р.
„Ларек“, Каменецкая ул., уг. На-
бережн. III р.

„Ларек“, ул. Александровской и
Каменецкой ул. III р.
Окман М. Д., Каменецкая ул. 37.
III р.
„Райсоюз“, Александровская ул. 25.
IV р.
„Райсоюз“, Каменецкая ул. 62. III р.
Рудой Л. Ш., Каменецкая ул. 63.
III р.
Скородок А. и Крель П., Каменец-
кая ул. 39. III р.
Сойфер И. М., Базарная. пл. III р.
Сойфер Ш. М., Соборная ул. 28.
III р.
Т.П.О. Ю.-З. ж. д., Александровск.
ул. 13. IV р.
Хаскелли Г. и Кронфельс Н., Ка-
менецкая ул. 66. III р.
Церабкооп, Александровская ул. 22.
III р.
Церабкооп, Александровская, Дом
Союзов. IV р.
Церабкооп, Каменецкая ул. 60. IV р.
Чайк Б. и Каушанский В., Про-
летарская ул. 43. III р.
Чайк Б. и Каушанский В., Про-
летарская ул. 43. IV р.
Шильман С., Соборная ул. 18. III р.
Энштейн О. М., Базарная пл. III р.
Эпштейн Л. М., Каменецкая ул. 60.
III р.

Бумага.

(См. еще „Канцелярские и писчебум.
принадлежности“.

Гальперин А и К^о, Каменецкая ул.
IV р.
Госиздат Укр., Александровск. ул. 39.
III р.
Кац М. И., Александровская ул. 26.
III р.
„Райсоюз“, Александровск. ул. 43.
III р.

Банки и кред. учреждения.

(См. стр. 998)

Буфеты и столовые.

Артель работников транспорта, ст.
Проскуров. III р.
Грусигорчик И., Александровская
ул. 25. IV р.
Красильникова М. Т., Александров-
ская ул. 11. III р.
„Окрико“, Александровская. IV р.
Рабинович М. Ш., Александровская
ул. 2. IV р.
Спортак П. П., Б.-Вокзальная ул. 43.
III р.
Узманский Е. С., Александровская
ул. 15. III р.

Ференс Р., Каменецк, ул., д. сельбуда.
III р.
Яхнова М. П., Александровск, ул. 37.
III р.

Виноторговли.

(См. еще «Напитки»).

«Окрико», Александровская ул. 6.
IV р.
«Укрвинделуправление», Александровская ул. 30. IV р.

Галантерейные торговли.

Бекман М. М. и Цукерблат М. В.,
Каменецкая ул. 71. IV р.
Гольцман Ш. С., Александровская
ул. 16. III р.
Гурман В. М., Александровск, ул. 11.
III р.
Зильберман Л., Александровск ул. 22.
III р.
Мильман Б. С., Александровск, ул. 26.
III р.
Перельмутер П. И., Александровск,
ул. 31. III р.
«Райсоюз», Александровск, ул. 25.
IV р.
«Райсоюз», Каменецкая ул. 62. III р.
Рифман А. и Фукс А., Пролетарск,
ул. 43. III р.
Розентулер Ш. и Дуб Г., Каменецкая ул. 41. III р.
Т.П.О. Ю.-З, ж. д., Александровск,
ул. 13. IV р.
Цераккоп, Александровская ул. 22.
III р.
Цераккоп, Каменецкая ул. 60. IV р.
Этингер Л. А., Александровск, ул. 28.
III р.

Галоши.

Гройс И. и Шапир А., Каменецкая
ул. 45. IV р.
(См. еще «Обувн. торговли»).

Гастрономические торговли.

«Ларек», Александровская ул. 44.
IV р.
«Ларек», магазин № 1. IV р.
Цераккоп, Александровск, ул. IV р.

Головные уборы.

Глузбарг Х. Ш., Александровская
ул. 10. III р.

Гостиницы и меблированные комнаты.

Бойчман А. Г. Александровск, ул. 26.
III р.
Гитерман П. И., Александровская
ул. 55. III р.
Зильберт Ф., Александровск, ул. 40.
III р.

Дрожжи.

(См. еще «Бакалейные торговли».)
Дрожже-пивоварен. завод, Александровская ул. 5. IV р.
Худыш З. Ш., Купеческая ул. 29.
III р.

Железо-скобяные торговли.

Вайнблат Д. Я., Базарн. пл. 378.
III р.
Гринштейн Ф. и Горенштейн Н.,
Александровская 6. III р.
Кантор М., Каменецк. 54. III р.
Кестельбойм Х. Х., Базарн. пл. III р.
Нудельман С. Н., Базарн. пл. III р.
Удлер Н. Б., Базарн. пл. III р.
Френкель Н. И., Каменецк. 28. IV р.

Канцелярские и писчебумажные принадлежности.

Гольдштейн Х. Г., Александровск,
ул. 1. III р.
Госиздат Украины, Александровск,
ул. 39. III р.
Кац М. И., Александровск, ул. 26.
III р.
Миц И. Д., Александровск, ул. 34.
III р.
«Райсоюз», Александровск, ул. 43.
III р.
Сошин И. П., Александровск, ул. 43.
III р.

Керосин.

«Нефтесиндикат», Вокзальн. ул.
(См. еще «Осветит. и смаз. матер.»).

Книжные торговли.

Госиздат, Александровск, ул., зд.
Онк'а.

Зернохлеб.

(См. еще «Фуражи и корм. продукты».)
«Хлебопродукт», Александровск, ул.
26. V р.

Кожевенные торговли.

Гринвальд Е. П., Базарн. пл. III р.
Зельцер И. З., Белогородск, ул. 4.
III р.
Кейсер М. Я., Базарн. пл. III р.
Стерник Ф. и Вильянский Л., Со-
борн. ул. 18. III р.
Рабин Ш. И., Базарн. пл. III р.
Ройзентуал И. Ш., Базарн. пл. III р.
«Укркожтрест», Александровск. 20.

Колбасные торговли.

Оболевская А. И., Александровск,
ул. 59. III р.
(См. еще «Бакал. торговли»).

Краски, лаки и масла.

Лехт П. Б., уг. Каменецкой и Про-
летарск. ул. III р.
Баренфельд Л. М., Подкаменецкая
ул. 13. III р.
Блехман Г. М., Каменецкая ул. 58.
III р.
Розентуал И. М., Каменецк, ул. 43.
III р.
Розентуал М. М., Каменецк, ул. 58.
III р.
Розентуал Ш. И., Ремеслен. ул. 14.
III р.
Шпильберг Б. С., Ремесл. ул. 14.
IV р.

Лесной материал.

Перельмутер С. и Янгберг И.,
Каменецк, ул. 96. III р.

Мануфактурные торговли.

Айзенберг И. О., Базарн. пл. III р.
Балинер А., Базарн. пл. III р.
Бренер М. А., Базарн. пл. III р.
Бронштейн Г. Б., Базарн. пл. III р.
Вольфгейм Л. И., Базарн. пл. III р.
Гальперин А. и Коен М., Каменецкая
ул. III р.
Гальперин А., Коен и Коган, Каменецкая ул. IV р.
Генцельман В. И., Базарн. пл. III р.
Голобородко Д. А., Базарн. пл. III р.
Бр. Гофман Л. и С., Ремесленная
ул. 30. III р.
Гриншпун С. М., Базарн. пл. III р.
Гройс И. и Шафир А., Каменецкая
ул. 45. IV р.
Зильберберг Г. З., Базарн. пл. III р.
Зон И. Б., Базарн. пл. III р.
Калтынок П. М., Каменецк, ул. 42.
III р.
«Камвольсбыт», Александровск, ул.
11. III р.
Калпан Ш. М. Каменецк, ул. 305.
III р.
Кардаш М. и Бреслер Л., Каменецк,
ул. 39. IV р.
Кафенгауз Л. М., Каменецк, ул. 10.
III р.
Кваша А. М., Каменецк, ул. 64.
IV р.
Кердман М. Х., Соборн. ул. 33. III р.
Купершляк И. М., Базарн. пл. III р.
Лангман Ф. Ш., Соборн. ул. 26. III р.
Лалушин Р. Л., Каменецк, ул. 303.
III р.
Маргулис М. И., Каменецк, ул. 295.
Маргулис З., Базарн. пл. III р.
Мецельман И., Базарн. пл. III р.
Приен А., Каменецк, 298. III р.
«Райсоюз», Александровск, ул. 25.
IV р.
«Райсоюз», Каменецк, ул. 62. III р.
Розенфельд Ш. и Фиксман С., Алек-
сандровск, ул. 4. IV р.

- Рубинштейн Ш. и Розенбойм Г., Каменецк. 59. IV р.
- Стерник Л. М., Базарн. пл. III р.
- Такиф М. И., Базарн. пл. III р.
- Тененбойм Х. П., Базарн. пл. III р.
- Толлин И. А., Александровск. ул. 15. III р.
- Т.П.О. Ю.-З. ж. д., Александровск. 13. IV р.
- Фойгель А. И., Базарн. пл. III р.
- Фудило У. Б., Каменецк. III р.
- Фулер А., Базарн. пл. III р.
- Цераккооп, Александровск. 22. IV р.
- Цераккооп, Каменецк. ул. 60. IV р.
- Цераккооп, Александровск. ул., Дом Союзов. IV р.
- Ципштейн И. П., Базарн. пл. III р.
- Ципштейн С. и Малкиман Э., Каменецкая ул., 30. IV р.
- Ципштейн Я. П., Базарн. пл. III р.
- Шенкман Н. В., Александровск. ул. 18. III р.
- Шейнкер И. С., Базарн. пл. III р.
- Эйделман Е., Базарн. пл. III р.
- Мучные торговли.**
- Барман Б. Л., Базарн. пл. III р.
- Борш Г. И., Базарн. пл. III р.
- Бреслер Н. Б., Базарн. пл. III р.
- Бронштейн О. Л., Каменецкая ул. 62. III р.
- Веруван Я., Базарн. пл. III р.
- Вейман Д. Е., Базарн. пл. III р.
- Вуберман Г. Б., Базарн. пл. III р.
- Гершгорин Ш. И., Базарн. пл. III р.
- Гринберг Х. С., Набережн. ул. 7. III р.
- Калика Г. М., Базарн. пл. III р.
- Каплан Ф. М., Базарн. пл. III р.
- Кицис С. Ф., Базарн. пл. III р.
- Крейнер Ш. Д., Базарн. пл. III р.
- Мамбиш Х., Базарн. пл. III р.
- Рахмилевич Ф. Р., Базарн. пл. III р.
- Тененбойм Б. П., Базарн. пл. III р.
- Топоровская С. А., Базарн. пл. III р.
- Фельштинер М. Ш., Базарн. пл. III р.
- Фикс Р. И., Набережн. 25. III р.
- Чэчка И. М., Базарн. пл. III р.
- Шварцберг Д. Я., Базарн. пл. III р.
- Шенкер Ш. Ш., Базарн. пл. III р.
- Шмуцер Ш. С., Каменецк. ул. 32. III р.
- Мясные торговли.**
- Цераккооп, Базарн. пл. III р.
- Цераккооп, Базарн. пл. III р.
- Напитки.**
- Зальцман Б. М., Александровск. ул. 42. IV р.
- „Ларек“, Александровск. ул. 44. IV р.
- „Ларек“, маг. № 1. IV р.
- Мехлис Р. И., Каменецк. ул. 12. IV р.
- „Райсоюз“, Александровск. ул. 25. IV р.
- Цераккооп, Александровск. ул. 22. IV р.
- „Окрико“, Александровск. ул. 6. IV р.
- „Укрвиндуправление“, Александр. ул. 30. IV р.
- „Центроспирт“, Каменецк. ул. 63. IV р.
- „Центроспирт“, Б.-Вокзальн. ул., 47. V р.
- Обувь.**
- Мильман Б. С., Александровск. ул. 26. III р.
- „Райсоюз“, Александр. ул. 25. IV р.
- „Райсоюз“, Каменецк. ул. 62. III р.
- Ройзентул И. III, Базарн. пл. III р.
- Т. П. О. Ю.-З. ж. д., Александр. ул. 13. III р.
- Осветительные и смазочные материалы.**
- Беренфельд Л. М., Подкаменецк. ул. 13. III р.
- Блехман Г. М., Каменецк. 58. III р.
- Гринберг И. Г., Каменецкая ул. 55.
- Лехт П. Б., Пролет. ул. III р.
- „Нефтетсидикат“, Каменецк. ул. 55. III р.
- „Нефтетсидикат“, Вокзальная ул. V р.
- Розентул М. М., Каменецк. ул. 58. III р.
- Розентул Ш. И., Ремеслен. ул. 14. III р.
- Шейман Б. Ш., Ремеслен. ул. 15. IV р.
- Шпильберг Б. С., Ремеслен. ул. 14. IV р.
- Пакия.**
- Белокамень А. Ш., Ремесленная ул. 18. III р.
- Гельман Б. М., Соборная пл. 12. III р.
- Пивные.**
- Дрожже-пивоварен. завод, Александровск. ул. 5. IV р.
- Сигал А. М., Каменецк. ул. 96. III р.
- Посудные и ламповые торговли.**
- Зильберберг Е. М., Каменецкая ул. 33. III р.
- Либерман С. М., Каменецкая ул. 40. III р.
- Найман М. И., Базарная пл. III р.
- Перельмутер Р. О., Каменецкая ул. 42. III р.
- Магазины санитарии и гигиены.**
- Гольдштейн Х. Г., Александровская ул. 1. III р.
- Гройсман М. О., Соборная ул. 30. III р.
- Мильман Б. С., Александровская ул. 26. III р.
- 1-й магазин санитарии и гигиены, Соборная ул. 49. III р.
- 2-й магазин санитарии и гигиены, Александровская ул. 39. III р.
- Сошин И. П., Александровская ул. 43. III р.
- Харал М. И., Александровская ул. 3. III р.
- Эпштейн Ф. И., Каменецкая ул. 37. III р.
- Юлис Д. А., Соборная ул. 59. III р.
- Сапожные принадлежности.**
- Вайсберг В. М., Каменецкая ул. 28. III р.
- Найман В. М., Базарная пл. III р.
- Фингерит Б. Х., Базарная пл. III р.
- Сахар.**
- „Сахаротрест“, Александровская ул.
- Сел. -хоз. машины.**
- „Плугатар“, баз. склад, Глухая ул. 1. IV р.
- Союз сел.-хоз. кред. т-во, Александровская ул. 30. V р.
- Сестные припасы.**
- Гездберг Г., Базарная пл. III р.
- Гольдентул Л. Б., Миллионная ул. 11. III р.
- Кантор Б. А., Купеческая ул. 65. III р.
- Мандель М., Александровская ул. 10. III р.
- Пилат М. С., Александровская ул. 59. III р.
- Рехтман Я. Д., Александровская ул. 16. III р.
- Розенберг Ф. М., Александровская ул. 28. III р.
- Ходаковецк. молочн. т-во, Александровская ул. 43. III р.
- Шапиро Л., Каменецкая ул. 26. III р.
- Соль.**
- Гринберг И. Г., Каменецкая ул. 55.
- Шейман Б. Ш., Ремесленная ул. 15. IV р.
- „Югосоль“, ул. К. Маркса 14. (См. еще „Бакалейн. торг.“).
- Стекло.**
- (См. „Посуд. торговли“).
- Столовые и рестораны.**
- (См. еще „Буфеты и столов.“).
- „Окрико“, Александровская ул. IV р.

Строительные материалы.

Пеленер В. Л., Ремесленная ул. 2. III р.
Сандигурский Н., Базарная пл. III р.

Табачные торговли.

«Укртабактрест», Александровская улица 25.

Топливо.

«Донуголь», Александровская ул. Лесоразработка, Купеческая ул. 88. III р.

Транспортные конторы.

«Погрузка», Александровск. ул. 18.
«Транспорт», Александровск. ул. 7.
«Экспедитор», Купеческая ул. 45.

Универсальные магазины.

«Райсоюз», Каменецкая ул. 62. III р.
«Райсоюз», Александровская ул. 25. IV р.
Т.П.О. Ю.-З. ж. д., Александровская ул. 13. IV р.
Цераккооп, Александровская ул. 22. III р.
Цераккооп, Каменецкая ул. 60. IV р.

Фруктовые торговли.

Вейцер Д. и Альтман М., Базарная пл. III р.
«Горкомитет», Александровская ул., городской сад. III р.
Коган Х. Ш., Александровская ул. 47. III р.
Цинман Б. И., Соборн. ул. 27. III р.
Штерн С. и Кулер З., Соборн. ул. 31. III р.

Фураж и кормовые продукты.

Дык М. Н., Каменецкая ул. 111. III р.
Вейцер Ф. С., Каменецкая ул. 5. III р.
Коган М. Ш., Базарн. пл. III р.
Купершляк Д. М., Каменецкая ул. 11. III р.
Леви И. Л., Ст.-Бульварная ул. 32. III р.
Мехлис С. Б., Каменецкая ул. 12. III р.
Ойшиз Б. М., Ремесленная ул. 22. III р.
Райзтан И., Ст.-Бульварн. ул. 44. III р.
Рейтель П. М., Новый план 153. III р.
Розентул Г., Каменецк. ул. 7. III р.
Ройзентулер В. Б., Больш. Вокзалъ. ул. 41. III р.
«Хлебопродукт», Александровск. ул. 26. V р.
Цукерблат Ф. В., Каменецк. ул. 146. III р.

Шамис Н. И., Ст.-Бульварн. ул. 50. III р.
Шлемович Г. П., Купеческ. ул. 28. III р.
Штульман О. Д., Каменецк. ул. 2. III р.

Хозяйственные принадлежности.

Зак И. Ш., Набережная ул. 23. III р.

Чайные.

1-я артель инвалидов при Оик'е. Купеческая ул. 33. III р.
Шнайдерман Ф. Г., Александровск. ул. 47. III р.

Швейные машины.

«Госшвеймашина», Соборн. ул. 53. III р.

Яичные торговли.

«Кооптах», Александровск. ул. V р.
«Ратао», Александровск. ул. 2. V р.
«Руссасторг», Соборн. ул. 46. V р.
«Руссасторг», Соборн. ул. 46. III р.
«Укрнешгосторг», Каменецк. ул. V р.
«Укрнешгосторг», Александровск. ул. III р.
«Хлебопродукт», Александровская ул. 26. V р.

*Вся Украина на 1926/27 год. Адресно-справочная книга [Год издания 1-й].
– Харьков: Украинский экономист, 1927. – В 5-ти частях.*

Єсюніна Г.В.

м. Хмельницький

ОЛЕНА КАМБУРОВА: СПІВАЧКА, АРТИСТКА, ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ

Щоб судити про людину, принаймні потрібно увійти в таємницю її думок, її нещастя, її хвилювань

Оноре де Балзак

Камбурова Олена Антонівна – співачка, актриса, Заслужена артистка РРФСР (1983), Народна артистка Росії (1995), засновник і художній керівник «Театру музики і поезії під ке-

рівництвом Олени Камбурової» (1992 р., Москва), за що у 2013 р. стала лауреатом премії імені К. С. Станіславського у номінації «За організацію театральної справи». Працює в жанрі театральної і поетичної пісні, в якій вважаються однаково важливими всі три складові – музика, текст і драматургічний початок. Близькими за напрямком вважає творчість французьких шансоньє середини ХХ століття – Жака Бреля, Барбари, Жюльєтт Греко, Лео Ферре і інших. Голос Олени Камбурової звучить у «співі за кадром» більш ніж в 100 фільмах і мультфільмах. Серед акторських робіт – ролі у фільмах «Монолог», «Театр невідомого актора», «Спогад» про Володимира Висоцького. Вона записала низку платівок та компакт-дисків.

Народилася 11 липня 1940 р. у м. Новокузнецьк Кемеровської області в родині інженера Антона Семеновича Камбурова (1908-1967) і лікаря Лідії Марківни Захарової (1911-2000). Через деякий час родина, родовід якої сходить до греків Приазов'я, переїхала в Україну, до міста Проскурова (нині – м. Хмельницький).

Хмельницький – це маленька Країна Дитинства, звідки бере початок могутня річка життя Олени Камбурової, оскільки її дитячі роки та юність пройшли саме тут.

Про свої юні роки у місті над Бугом співачка неодноразова згадувала у чисельних інтервю. У червні 2014 р. Олена Антонівна була гостею в ефірі радіостанції «Серебряный дождь» у проєкті «Отцы и дети». Зі спогадів співачки, як виявляється, величезний вплив на формування її як особистості та на формування її культурних смаків мали радіо і кіно.

«Ось уявіть собі: маленьке українське містечко – Хмельницький. Радіо – це джерело, окреме від усього життя: від школи, від двору і від сім'ї, в якій ти живеш. Це така чорна тарілка, яка ніколи нами не вимикалася. Я б сказала, що це був дійсно член сім'ї, тому і моє особисте, і музичне якість сприйняття світу, і пісенне, воно звідти» – каже співачка.

«Ось ці перші вподобання, імена, які я почула. По-перше, П. Чайковський, С. Рахманінов. Нам у школі цього не говорили. У нас не було уроків музики, а до музичної школи мене не віддавали. Віддали мого брата Володю. Це, до речі, було для мене великим потрясінням. Музична школа була предметом моєї мрії, але вона не здійснилася.

А на тодішньому радіо звучало все – і те, що Москва транслювала, і те, що Київ: і тріо бандуристів, і українські народні пісні, і П. Чайковський, і С. Рахманінов, і С. Лемешев, і І. Козловський. Та, головним, можливо, враженням, була Іма Сумак. Я була у захваті від цього неймовірного масштабу й діапазону голосу. Чи могла я тоді сподіватись, що багато років по тому потраплю на її сольний концерт?»

А ось із дикторів радіо для Камбурової кумиром був Юрій Левітан.

Окрім того, Олена Антонівна згадує, що радіо несло й виховну функцію і саме через це вона була патріотом.

«Я була великим патріотом, оскільки радіо мені говорило, що я живу в найкращій країні, що у нас найкращий народ, що у нас все прекрасно. Я навіть не задумувалась, що у мене багато чого немає. Що у мене немає ляльки, що замість ляльки ми самі вирізали з картону ляльку-фігурку, а потім вже одягали її із паперу вирізаними платтячками, розфарбовуючи їх, що у мене довго не було кольорових олівців. Я взагалі, коли вперше спробувала масло з білим хлібом, мені здалося, що смачнішого нічого немає у світі. Розумієте?»

Власне, в якій країні я живу, я зрозуміла по-справжньому тільки в 26 років. Я потрапила в Москву в 20 років. Якось ще перших 5-6 років багато чого не розуміла... А ось потім почали з'являтися книжки. Проте, я навіть не замислювалася, що їх можна і потрібно було читати. Це все прийшло набагато пізніше. Пізніше, ніж у всіх. Нас, окрім радіо, ще й мама і школа так виховували».

Мама Олени, Лідія Марківна, дуже шанувала всі свята, для неї це було святом: і 1 Травня, і Жовтнева революція. Дивно, бо її батька арештували (діда Олени). Він зник. Вже за часів перебудови у Олени Антонівни була можливість дізнатися, що його розстріляли ні за що, просто за фразу. Він лише сказав своїм односельчанам на агітзборах, що в газетах не завжди пишуть правду. А взагалі він у храмі служив, умів гарно вести господарство. Однак О. Камбурова згадує, що у родині про політику ніколи не говорили, можливо через страх.

Але з часом до співачки прийшло усвідомлення і у неї виробилося своє бачення патріотизму та історії. Зрештою патріотизм для неї – це гордість за велику літературу, за великий кінематограф та творчість. А про історію вона каже: *«Ось я взагалі вважаю, що в історії людства є наче дві історії: це кривава історія – політична, з негативним знаком, і друга – творча, де теж є свої мінуси, поразки і перемоги, але вона летить над історією, яка живе і повзе в окопах. Мені лише сумно, що творчість – ні література, ні музика, ні духовні найдосконаліші праці з психології чи з будь-чого не зробили людей духовнішими, по-справжньому духовними, і на Землі відбувається те, що відбувається».*

Тобто, творчість не вплинула так, як хотілося б, і це парадокс. І можна зустріти людину, яка знає літературу набагато краще, ніж ти, знає кінематограф, вона скриня, набита знаннями усього на світі, але вона не проявить милосердя. А ось мужик, який нічого не знає, він знає, що вбивати – погано, що не можна проявляти жорстокість. Парадокс полягає у тому, що знання не гарантує милосердя».

Кожна людина визначає своє ставлення до себе, до інших людей, до

світу. Вона замислюється над своїми вчинками, намагається усвідомити їх на основі власного досвіду.

Співачка вважає, що кожна людина протягом усього життя повинна брати на себе якусь частку добродійності, тому сама неодноразово давала благодійні концерти.

Батьки були прикладом для дівчинки. У Хмельницькому мама співачки працювала дитячим лікарем, тому змалку Оленка бачила її відношення до роботи. Оскільки телефонів не було, вона знала, що у будь-яку мить протягом доби можуть постукати у двері й попросити у мами допомоги, якщо у когось захворіла дитина. І вона ніколи не відмовляла.

Батько був головним інженером механічного заводу (нині Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес»), який був поряд із будинком. Він практично постійно був на роботі. Можливо, постійне перебування у напрузі через роботу стало причиною того, що в 46 років у батька стався інсульт, наслідки якого він так і не зміг подолати до кінця життя.

У мами, Лідії Марківни, був гарний голос і вона обов'язково співала, коли збиралися гості, любила читати вірші. Батько у молодості гарно грав на гітарі, а от про себе Олена Антонівна згадує: *«Я, наприклад, дуже соромилася. По життю сором'язлива. Тому я співала тільки тоді, коли перебувала одна. Або, наприклад, забиралася на горище будинку й думала, що мене ніхто не чує, а через багато років мені сусіди кажуть: «А ми ж все чули!»*

Жила майбутня співачка у кутовому триповерховому будинку, що на розі вул. Свободи і вул. Правди. Олена практично виросла у дворі, адже, коли вона зростала, не було телебачення, не було навіть патефона. У дворі гралися, обмінювалися фантиками від цукерок тощо. Але вона єдина збирала світлини кіноакторів, бо окрім радіо мала ще одну дитячу пристрасть – кіно.

У 1940 році в Проскуріві (нині Хмельницький) запрацював кінотеатр ім. Чкалова (нині муніципальний кінотеатр ім. Т. Г. Шевченка), який відразу ж став гордістю міста і був у числі кращих в Україні. Олена Камбурова згадувала так: *«Кінотеатр ім. Чкалова, розташований у центрі міста, був зосередженням уваги і не лише мосі, а й дорослих та дітей. Життя вирувало біля нього: черги, фільми. Іноді була можливість потрапити на сеанс безкоштовно, тому, що з часом у нас навіть «блат» з'явився. У нас була касирка, яка потихеньку проводила нас у зал. Ще ми знали, що там можна попиту ситро і навіть із сиропом. Це було одне з найяскравіших вражень».*

А ще у Хмельницькому влітку, у парку імені Івана Франка, працював літній кінотеатр. Тут дітвора вилазила на дерева і зверху дивилася кіно взагалі безкоштовно... Серед тих «глядачів» часто бувала й Олена.

Її улюбленою актрисою стала Лоліта Торрес у кінофільмі «Вік кохання», а її улюбленим актором – Леонід Биков. Вона навіть йому написала. До речі, це був єдиний у житті Олени Камбурової випадок, коли вона написала листа. Хоча, звичайно ж, дивилася і фільми за участю таких кумирів як Л. Орлова, А. Ларіонова, Л. Целіковська, П. Кадочніков та інших.

Ось так і зростала О. Камбурова романтиком і мрійницею. У дитинстві вона мріяла бути гімнасткою. Але одного разу сильно впала і стала боятися гімнастичних брусів. Довелося зі спортом розпрощатися.

Мріяла стати великою поетесою і писала вірші. Довго писала. Під час навчання у школі (навчалася у Хмельницькій середній школі №6), коли задавали твори, писала їх у віршах. Продовжувала писати і коли вступила та два роки навчалась у Київському технологічному інституті легкої промисловості. Лише після невдалої спроби вступити у Вище театральне училище імені Б.В. Щукіна, кинула. Саме тоді вона по-справжньому зрозуміла різницю між віршованою римою і віршами-образами, що пробуджують у серці почуття прекрасного.

Величезний вплив на Олену Камбурову мали пісні Новелли Матвєєвої та Булата Окуджави, під впливом яких змінювався і її світогляд.

Але приголомшливе враження на юну Олену справив приїзд у Хмельницький жанрової співачки Тамари Ханум. Можливо саме тоді й зародилася найважливіша мрія, яка повела її по життю – стати актрисою.

Втілити свою юнацьку мрію – стати драматичною актрисою, вдалося не одразу. Пані Вдача обрала для цього свої шляхи.

Закінчивши школу, Олена Камбурова, не будучи абсолютно впевненою у твердих підставах для вступу до театального інституту, вступила у Київський технологічний інститут легкої промисловості (нині Київський національний університет технологій та дизайну), збираючись стати інженером-конструктором взуття. Проте, закінчивши два курси, подала заяву про відрахування.

Те юнацьке бажання стати актрисою не полишало, а внутрішній голос, її дар, кликав усе сильніше, вона ж була готова відгукнутись на його поклик. Тому прийшла до Київського державного інституту театального мистецтва (нині Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого) і зустрілась із Михайлом Полієктовичем Верхаським, дивовижною людиною, що залишила про себе у пам'яті О. Камбурової дуже теплі спогади. Тоді він їй сказав: *«Ну, дуже емоційна і темперамент є, що важливо»*.

Та розмова дала їй терпіння і мужність на роки вперед.

І вона вирушила для втілення своєї мрії у Москву, сподіваючись вступити у Вище театральне училище імені Б.В. Щукіна (нині Театральний інститут імені Бориса Щукіна). На жаль, спроба виявилася невдалою і цілий рік вона працювала на будівництві.

Хоч як було важко після провалу, про те, щоб повернутися у Хмельницький, навіть мова не йшла. Було соромно. Звістка про відрахування з інституту була для батьків травмою. Особливо незадоволеною була мама. Для неї це було незрозумілим. Авжеж, донька навчалася у «нормальному»

інституті, згодом могла б бути забезпечена роботою та й професія у руках. А тут – не зрозуміло що. І потім, хто міг припустити, що донька збирається стати артисткою? Ну, дійсно, ходила у гурток, де складали казки, один раз прийшла у хор і не підійшла, у десятому класі один раз виступила у школі та й то вкрай невдало. Ну, як можна було повірити, що донька дійсно може виступати на сцені? Для Олени Камбурової вороття не було, вона не знала, що сказати мамі і для себе вирішила: *«Ні, я мушу, я знайду, я вперше піду в самодіяльний колектив, я повинна якимось протриматися»*.

Так почався її шлях до себе. Під час вступу молодь перезнайомилася між собою. Її новий знайомий жив у двоповерховому будинку барачного типу з довгим коридором, неподалік від навчального закладу. Він і запропонував Олені зупинитися у вільній, але неопалованій кімнаті (технічна кімната). Щоправда, один мешканець бараку увесь час дуже сильно був проти і одного разу, на щастя, це вже було влітку, Олена Камбурова повернувшись додому, побачила, що її кімната опечатана. Але на той час у неї вже було багато друзів і їй було у кого зупинитися.

Олена Антонівна зайнялася пошуком колективів, які займаються самодіяльністю. Їй порекомендували студію Художнього слова (нині музичний театр «Гелікон-опера»), яким керувала Ніна Адамівна Буйвон, колишня актриса МХАТ, а зіркою колективу був Олександр Калягін. О. Камбурова почала грати в мініатюрах.

Разом з тим Олена поступила в Державне училище циркового та естрадного мистецтва ім. М. Румянцева на естрадне відділення, яке закінчила в 1966 році. Але виявилось, що вона – з породи тих самих особистостей, яким з дитинства дістається за те, що вони «не такі, як усі»...

З уроків вокалу тікала: її вели як колоратурне сопрано, яким вона не була. Після тих уроків розмовляти не могла. До того ж, вона вважала, що в майбутньому співати не буде. Вона бачила себе в театрі, в драмі. Її чоловік був педагогом того ж училища – викладач музики, але як зізнається сама співачка, вона не вчилася як слід. До того ж, не подобався підбір пісень, запропонованих для розучування. Олена просила дозволу співати інші мотиви, що були їй більше до душі, а між тим, її документи готувалися до відрахування «за невідвідування занять»... На щастя, знайшлася благородна і розумна людина, яка «відстояла» студентку. Не раз потім зависав «караючий меч» над її головою.

Але незабаром, ще під час навчання, вона стала відома саме як співачка. Удача повернулася до Олени Камбурової, хоча вона цього, можливо, не усвідомлювала.

Ще навчаючись на другому курсі, вона записала на радіостанції «Юність» декілька пісень на вірші Новели Матвєєвої. А тоді цю радіостанцію слухали буквально всі і у неї вмить утворилася молодіжна аудиторія. Студентська

молодь дуже цікавилася такими піснями. Її почули, стали запрошувати для участі в концертах, запропонували записатися на Всесоюзному радіо.

Вона прийшла на сцену в 60-ті роки, в пору знаменитої хрущовської «відлиги». Тоді напротивагу бравурній пісні зазвучали Булат Окуджава, Новела Матвєєва, Юлій Кім. Деякі з їхніх творів увійшли до репертуару Камбурової.

Але несподівано пішла заборона. На здивоване запитання співачки, чому ж їй не можна співати те, що виконують самі автори, прозвучало: «*У вас не та інтонація!*» (не радянські пісні, немає громадянської позиції). Це означало, що інтонація Олени Камбурової була саме «та», але неприйнятна для епохи. Тон, звук, забарвлення, те, чого художник не в силах ні придумати, ні підробити, – висловлювали саму суть її душі. Це була інтонація тепла, щира, яка страждає і мріє відновити порушений зв'язок часів.

Пізніше, в одному із інтерв'ю О. Камбурова, розмірковуючи, скаже: «*Якби в країні не було жорсткої цензури, у мене, напевно б, по-іншому склалося б життя. Але як тільки виникла перспектива гастролей – все вперлося у мій репертуар. На комісії Мінкульту виконавець російських пісень Іван Суржиков кричав: «Так починалася Чехословаччина! Там молодь теж співала якісь свої пісні. Бачите, чим це закінчилося?!» і у мене почалося напіввідпільне життя».*

Але Олена Антонівна не зупинялася і продовжувала творчу діяльність. А в 1979 році закінчила ще й Державний інститут театрального мистецтва ім. А. В. Луначарського, факультет естрадної режисури.

Вже пізніше вона про себе скаже: «*Жанна д'Арк – це був для мене найголовніший образ у дитинстві. І коли я вирішила, що буду актрисою, то звичайно ж, я зіграю Жанну д'Арк. Загалом, щось подібне все одно сталося, тому, що ці нападки – це взагалі-то з тієї ж серії».*

«*Я відчуваю себе маленьким загоном, маленьким дивізіоном, який надає опір там, де здаються... Я кидаю зерна в ґрунт, засіяний іншим... і вони глухнуть»* – скаже вона в іншому інтерв'ю.

Та ні, глухнуть не всі!

Вже зовсім недавно на питання журналістки чи ніколи не виникала в неї спокуса зробити щось більш комерційне, вийти в маси? Співачка відповіла: «*Розумієте, я не можу: є речі, через які не переступиш. Я вже мимоволі стала вихованкою школи своїх же пісень. Ми разом отримуємо удари, разом радіємо. Я часто повторюю, що ставлюся до пісні як до живої істоти».*

І це правда. Бо ще у 70-х роках, виступаючи на одному з концертів перед шахтарями, аби перекинути хоч якийсь місток до уваги залу, вона сказала фразу: «*Пісні – дуже тендітні створіння. Вони подібні до квітів: якщо їх увіткнути в пісок – вони в'януть».*

Після чого атмосфера у залі дійсно змінилася.

У Хмельницькому Олена Камбурова виступала всього три рази. Перший раз ще замолоду, а потім у 2000 та 2008 роках. Значно частіше вона приїжджала просто до батьків, гуляла містом, заходила в рідну школу.

Олена Камбурова... Артистка, циркачка, клоун. Художник. Явище культури.

Слава, зазвичай, обходить таких, як вона – нерозторопних, тих, хто не кидає щедрі жертви на вітар успіху. Але сила її дару така, що загальні закони не діють. Журналістка Ольга Кучкіна написала: *«Я дивлюся з публіки. Из залу, коли вона – на сцені. І думаю: якщо геній – це дар, праця, свій шлях і вища ступінь свободи, – їй-богу, вона геній».*

Палкі очі, що випромінюють потік енергії. Тендітна, невеличкого зросту, трішечки сутула, сором'язлива. Вона може співати дискантом або голосом оперної співачки, надтріснутим старечим голосом або голосом смішної тваринки, може співати високо і низько, дзвінко і хрипко, світло і похмуро, з гумором і трагічно, таємниче і відкрито, гостро, лукаво, сильно, холодно, задихаючись, триумфуючи, вщент розбиваючи серце і згораючи в польоті, вона кричить, плаче, освідчується, нудиться, запитує, молиться, знає, дає надію, сумує і втішає.

У неї дуже великий репертуар і це при величезному внутрішньому самообмеженні. Тільки те і тільки так, що є її світ, її життя, її «віру».

Її називають російською Едіт Піаф.

Поетична основа пісні стала для співачки ключем під час пошуку репертуару. Для неї надзвичайно важливі тексти. Як пояснення. Як запрошення в будинок. Образ починається, виростає з поетичного, словесного змісту, у кожній пісні – свій. Триває, оформлюється музично, стилем, інтонацією, «написаний» голосом, як пензлем. Пензлем і фарбою. У «картину» включається самий тембр голосу.

Побувавши на концертах Олени Камбурової, журналістка Світла Уніговська так опише свої враження: *«Потім я пізнала й ті миті на концертах Камбурової, коли вона, здавалося, була в полоні якоїсь таємничої сили. Я мимоволі запитувала себе, як може ще творити, жити ця ніжна, чиста, свята істота в нашому грубому і брудному житті, в нашій площині, з якою вона, очевидно, порвала уже всі зв'язки, але прозоріння свої все ще розпізнавала і втілювала на землі. На сцені. Розпізнавала і втілювала образами, як і були вирішенням і загадкою водночас.*

І з цих образів-видінь стиралися випадкові риси, їх душа розкривалася перед нами свіжо і цнотливо, з притаманним актрисі сором'язливим благородством і ледве вловимим, недомовленим відстороненням, що віддає чи не інферальним блиском. Це був дивовижний театр, театр багатозначного, драматично напруженого і в той же час вільного стилю, що грає контрастами. Глядач втягувався в це дійство, залучалася його фантазія, що скинула пута прозаїчного сну і втілювала образи разом з їх творцем.

Інтелектуальною душевною затратою можна назвати причетність глядачів до того, що творить актриса на концертах. Але ця затрата окупається внутрішнім удосконаленням, станом, що подібний до античного поняття катарсису. Вона має свого глядача, який відчуває пристрасть до високого питання про духовність у поезії та музиці. Але її діалоги з ним завжди геть позбавлені дидактики і моральної зарозумілості ідеалізму. Ці діалоги відкривають свій острів або материк. Своє Щось».

Якось її запитали: *«Як ви знаходите форму пісні? Звідки ви знаєте, де потрібен цей гарячий, майже злий шепіт, де здавленість, а де крик?»*

На що Олена Антонівна відповіла: *«За довгі роки одне точно відчуття: є магія сцени. Не для вас, для мене. В житті я набагато примітивніша, менш кмітлива, менш емоційна, з якимись шорами... але варто вийти на сцену, щось зі мною відбувається»...*

Серед жестів, характерних для О. Камбурової, є один, що допомагає народитися найбільш точному образу: руки підняті вгору, як крила птаха. Виникає відчуття польоту, і це, мабуть, головне, що дарує її пластика. Це відчуття важливе співакці: воно висловлює її потаємну думку, що життя дане людині, як прагнення до польоту, і символ життя – відчуття свободи, що розправляє крила десь у височині.

На її концертах люди не відпочивають. Вони працюють. Вони співпрацюють з артисткою. Це робота з внутрішнього, душевного удосконалення. Вона нелегка. Тому на концерти О. Камбурової йдуть, зазвичай, люди її інтелектуального кола, здатні прилучитися до її роздумів, налаштуватися на хвилі її душі.

Олена Антонівна чудова виконавиця пісень бардів і менестрелів. Співає вона й О. Блока, Й. Мандельштама, А. Ахматову, М. Цветаєву, Б. Ахмадуліну, Д. Самойлова, Б. Окуджаву, А. Тарковського та інших... Її композитори – В. Дашкевич, Г. Гладков, И. Шварц і обов'язково ті, з ким вона працює – Л. Критська, О. Віницький, О. Сінкін. Із зарубіжної лірики до її репертуару увійшли поеми Ф. Лоркі, Ю. Тувіма, Ж. Превера, Л. Стаффа, Г. Аполлінера, а також пісні французьких шансоньє Ж. Бреля, Барбари, Л. Ферре та інших.

У Олени Камбурової своє ставлення до звуку. І не стільки до музичного, скільки до звуку взагалі. Вона цінує звук вібруючий, і голос, злегка тремтячий від хвилювання, їй приємніший, ніж твердий, з металевим відтінком. Вона переконана, що всі звуки повинні бути добрими, ніжними, милосердними. Бо для неї музичний звук є продовженням зв'язку живого з живим. Спів – не що інше як продовжений крик або плач, сміх або зітхання...

Тому для неї так важливо, щоб голос проходив через гарну апаратуру. Для Олени Камбурової мікрофон – це партнер, який допомагає передати найтонші фарби голосу, так, ніби потрібно у вухо сказати, а інакше тебе не почують. Гарна техніка дає їй свободу.

У її репертуарі – пісні російською, французькою, англійською, польською, іспанською, грецькою мовами, на івриті. Гастролювала у Фінляндії, Португалії, Великій Британії, США, Канаді, Німеччині, Нідерландах, Греції, Ізраїлі. Але залишалася вірна своєму правилу: перед початком нового концертного сезону тиждень-два відпустки проводила в оселі матері Лідії Марківни Захарової у Хмельницькому.

Олена Антонівна Камбурова вважає, що важливо розширяти рамки часу, відчутти, що ти живеш не лише в цьому часовому відрізку, а в одвічному часі. І тоді з'являється дуже багато додаткових радощів. Просто тому, що можна поставити платівку на програвач і стикнутися з епохою Моцарта, наприклад. Або взяти з полиці книгу і поринути в історію італійського мистецтва. Це не відхід від дійсності, адже дійсність теж поняття досить відносне. І тоді сьогоднішнє сприймається наче фільм, який ти дивишся і учасником якого стаєш. Ми заходимо в зал для глядачів і дивимося фільм, але ж ми живемо ще й за межами цього залу для глядачів. Розширення часу і є вихід за межі існуючого. І це можливо за рахунок творчого імпульсу, який повинен жити в людині. І від того, на якому мис-

тектві виховується людина, залежить її духовна екологія.

Від 1992 р. Олена Камбурова засновник і художній керівник «Театру музики і поезії під керівництвом Олени Камбурової», створеного на базі творчого колективу. Основною ідеєю театру є підхід до пісні як до основи для драматургічного дійства. Фахівці вважають, що не зважаючи на кількість театрів, театралізувати пісню, за великим рахунком, вдалося лише їй. Для багатьох вона залишається фокусником, чарівником, що вміє робити на сцені те, що іншим не підвладне.

Життя Камбурової Олени Антонівни нагадує сходження на високу гору, з вершини якої відкривається неозорий світ і погляд на себе саму, на все прожите й пережите. Сама співачка вважає, що їй щастило на зустрічі та на наставників і в потрібний момент обов'язково знаходились люди, які її підтримували й допомагали. А невдачі, вважає вона, накачують м'язи і потрібно боротися за те, щоб вони обернулися удачею. А для цього потрібно багато працювати, не здаватися і не падати духом. А ще вона каже, що до успіху її ведуть інтуїція і терпіння, завзятість і тиха впертість, яку не видно з боку. До своєї ж негучної популярності ставиться філософськи, живе за принципом: «Роби що повинен, і будь що буде».

*На цвинтарі у Шаровечці (приміське село біля Хмельницького) можна побачити фамільний некрополь у грецькому стилі родини Камбурових, автором якого є відомий хмельницький художник **Павлович Яків Мар'янович**.*

Джерела та література:

1. Олена Камбурова «Пісня – це жива істота» [Електронний ресурс] // Всім : [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://vsim.ua> (дата звернення 08.07.2016). – Назва з екрана.
2. Елена Камбурова [Електронний ресурс] // Театр музики и поэзии под руководством Елены Камбуровой. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://kamburova.theatre.ru> (дата звернення 08.07.2016). – Назва з екрана.
3. Золушка без туфелек [Електронний ресурс] // Театр музики и поэзии под руководством Елены Камбуровой. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://kamburova.theatre.ru> (дата звернення 08.07.2016). – Назва з екрану.
4. Кучкина О. Елена Камбурова «Да осенит тишина» / Ольга Кучкина // Комсомольская правда. – 1990. – 2 августа.
5. Малинина О. Человек нефельетонной эпохи / О. Малинина // Телевидение и радиовещание. – 1990. – №11. – С. 54.
6. Серeda О. На хвилях душі : [про Камбурову Олену Антонівну] / Олена Серeda // Корчагінець. – 1990. – 2 грудня.

Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.

м. Хмельницький

УКРАЇНСЬКА ЖІНКА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В ПРАЦЯХ ІГОРЯ ЛОСЬКОГО

Висвітленню ролі та долі української жінки в українській історії та культурі козацької доби присвятив свої праці доктор історичних наук, учасник бою під Крутами – Ігор Костьович Лоський (*15.12.1900, Люблін – † 27.05.1936, Львів) [1, 231; 2, 22-23; 3]. Свою працю «Жінка в добі Хмельниччини» він опублікував в часопису «Свобода» (*Нью-Йорк*, 1934) [4], а працю «Українка часів Козаччини» – в часопису «Жінка» (*Львів*, 1935; *перевидана Нью-Йорк*, 2001) [5]. Вже після його смерті, часопис «Свобода» опублікував працю «Українська жінка в Козацьку добу» (*Нью-Йорк*, 1941) [6; 7; 8; 9; 10; 11], де І. Лоський розкриваючи роль і становище жінки «в суспільстві української гетьманської держави» звертає увагу на жінок з-поміж козацької старшини. Він пише, що «про життя цієї верстви історія зберегла нам найбільше даних» і в «тодішній провінційній верстві найяскравіше скристалізувався той тип доби». Крім того «козацьку старшину в найменшій мірі можна вважати, закостенілою, відірваною

від решти суспільства, кастою. Саме козацька еліта була в повному того слова розумінні еманациєю цілого українського народу і в творенні її брали участь усі верстви нації» [5, 43-44; 6].

Про героїчний тип в українській культурі козацької доби української жінки написано чимало. І, тому, – пише І. Лоський, – в уяві багатьох «романтичний образ (постать) Чаплінської, Богданової коханки. Цієї «степової Олени прекрасної», як назвав її польський історик Ролле, яку легенда зробила однією з головних причин величної епопеї 1648 р. Або вирине з безвісти віків привабливе личко молоденької Мазепиної похресниці – Мотрі, котра своїм коханням опромінила останні дні (останні роки життя) немолодого гетьмана». І це є цілком справедливо, адже «обидві ці постаті тісно в'яжуться в нашій уяві з козацько-гетьманською Україною і не раз служили темою нашим історичним повістям». Українська козацька держава, – зауважує автор, – «зродилася... з великого зриву 1648 р. і тривала більш як століття, якщо вважатимемо за кінець Гетьманщини вимушену абдикацію (зречення – авт.) гетьмана Кирила Розумовського в 1764 р.». Хоча й «не довгий вік судився цій державі і не охоплювала вона ніколи цілої етнографічної території заселеної українським народом, але незалежно від цього все ж була це єдина, після князівської, доба нашої історії, коли українська нація посідала свою, хоч і обмежену суверенність» [5, 43; 6].

Постання Козацької держави призвело до змін в суспільному житті країни, де «місце давньої пануючої верстви, шляхоцької, зайняла нова, козацька». Хоча по своїй суті «зміна ця не була така вже значна» [4], проте все ж Гетьманщина, «поминаючи всі її негативні сторони», «була колиською власного оригінального типу культурного і громадського життя в Україні». В роки Гетьманщини «своє оформлення і кристалізацію» знайшли «всі вартості і підвалини майбутнього національного розвитку» – громадські відносини, право, культура, побут та освіта. При цьому, «далеко не остання роль у творенні цих вартостей належить українському жіноцтву». Адже українська «жінка, – стверджує І. Лоський, – за весь час нашої історії ніколи не була пасивним об'єктом», ніколи сфера її діяльності «не була обмежена вузьким колом чисто родинних справ», її ніколи не зачиняли в «теремі». Українська жінка завжди була вільним і майже рівноправним з чоловіком членом суспільства [5, 43; 6].

Українська жінка у всіх ділянках життя козацької доби відігравала активну роль «співтворця цього життя». Жінки гетьманів і козацької старшини брали діяльну участь у громадському і навіть політичному житті України [6]. Серед жінок козацтва, особливо його провідної старшинської верхівки, нарівні з селянками й звичайними козачками, що їх чоловіки своєю шаблею здобули собі пануюче становище в новій українській державі, віднаходимо багато доньок із шляхетських і навіть магнатських ро-

дів. Іван Виговський, полковник Антін Жданович, підкоморій київський і полковник Війська Запорозького Юрій Немирич, та багато інших старшин були «одружені з шляхтянками». І. Лоський вказує, що «постійні війни, напади татар, відсутність якої не-будь правової екезекутиви», ставили тогочасну жінку в положення, коли вона зі зброєю в руках мусіла сама боронити своє родинне вогнище, хату і дітей, від своїх і чужих напасників, «доходить свого права». Повні небезпек і ризиків життєві обставини XVI – XVIII ст. сприяли «виробленню того войовничого, нерідко авантюрного», типу української жінки, про який збереглося чимало тогочасних матеріалів [4; 5, 44].

Розглядаючи положення «жіночої частини козацького суспільства» в громадсько-політичному житті України, – І. Лоський зауважує, – що деякі історики, зокрема «славнозвісний» польський історик А. Ролле, представляли «українське жіноцтво доби Хмельницького як якусь зграю розпусних, вічно п'яних, позбавлених всякої тіни оглади (*етикету – авт.*), мергер». І. Лоський зауважує, що «писанина А. Ролле про українських жінок не відповідає дійсності», адже в подіях 1648-1676 рр. приймали участь майже всі стани українського народу. При цьому славнозвісне козацтво, «яке вело перед» у здобуванні та розбудові державності, складалось з найбільш активних елементів усіх українських верств: духовенства, міщанства, селянства і шляхти. Зокрема, кількість шляхти у «передових рядах козацтва та його старшини все збільшувалась в міру того, як козацька держава потребувала для своєї організації все більше освічених у державних справах людей». Все це в повній мірі, – стверджує автор, – торкається і «жіночої частини кермівної (*керівної – авт.*) козацької верхівки, яка доповнювалася з усіх станів». Поруч із козачками і селянками «бачимо шляхтянок, аж до княжен включно» [4; 5, 44; 6], які «мало в чому нагадували сучасних сальонових пань» [5, 44].

Розглядаючи правове становище жінки, І. Лоський зауважує, що жінки в Козацькій державі, брали, якщо «почували до цього нахил і хист, активну участь у політиці». Підставою їхнього незалежного становища в тодішньому суспільстві «були самі правні норми». Дослідник, зокрема, зауважує, що «рідко де і коли жінки користувалися такою правовою свободою», як в Україні, а в «маєткових справах вони були цілком рівноправними з чоловіками». Проте, ця рівноправність мала й деякий «злий бік», адже дуже сприяла розвиткові «сутяжництва». Досить часто, «українські шляхтянки, яким засоби і суспільне становище не дозволили ліквідувати всякі маєткові і «гонорові» суперечки зі сусідами збройною інтервенцією, обирали судову дорогу». Вони, власне як рівноправні члени суспільства, намагалися «судитись за всяку дурницю» і ця любов до «процесування одідичило козацьке суспільство». Жінки досить часто виступали в «ролі

позваних і позиваючих» і, як зауважує автор, тодішні українські жінки «з-поміж провідних кіл» часто «хворіли» на «справи всяких особистих образ». Поміж тодішніми шляхтянками були «такі завзяті правники, які тільки те й робили, що їздили по судах і трибуналах, визнавалися добре на Литовському статуті й інших законах, розумілися знаменито на всіх хитрощах судової казуїстики і часто навіть не через уповноважених, а особисто виступали у складних і тяжких процесах» [5, 47-48; 9].

І. Лоський також описує судову тяганину між дружиною козацького полковника Оленою Галаган, яка, як і її чоловік, «загалом не користувались великою прихильністю в громадянстві за свої здирства». Олена, хоча й була з міщанського роду, але дуже гордовита і завжди, з будь-якої нагоди, ворогувала з жінками козацької старшини, особливо з дружиною бунчукового товариша Агафією Тарнавською, родом із значної родини Бутовичів, спорідненою з Лизогубами та іншою козацькою знаттю, яка мала вдачу «завзяту і войовничу» та «згори споглядала на полковницю з міщанок» [9].

Звертає І. Лоський увагу й на поведінку українських жінок, що належали до «сметанки» козацького суспільства, або були з нею «споріднені». Зокрема, він пише, що під час гостини в домі сотника Барашівського Семена Сулими, поміж дружиною бунчукового товариша Івана Сулими та жінкою переяславського протопопа Варварою Доброницькою, з дому Полуботкіних, «дійшло до якогось непорозуміння». Невдовзі Варвара Доброницька внесла до гетьмана Данила Апостола скаргу в якій пише, що «пані Сулимова «без дани причини її публічне ругала (лаяла) і сукою, овшем старою бестесею, називала многократне. Ображена мала «плачливе протестувати» (*плакати – авт.*) перед присутніми». Позивачка вказує, що «впавши до ніг мого рейментара (себто правителя), просить вчинити святу справедливість», а зі свого боку обов'язується «за щасливе рейментарство ваше (себто гетьманського) панування денно і мощно найвищого владику непримітно молити» [9].

Висвітлюючи «від'ємні наслідки жіночої свободи», І. Лоський зауважує, що серед українських жінок були такі, які «дуже над уживали своїх прав». Зокрема, «свавільна полковниця Уляна Милорадович, з дому Бутович, яка «відома зі своїх знущань над підданими-селянами» розпоряджалась у полку (*«полк» – тогочасна адміністративно-територіальна одиниця – авт.*) як в себе в хаті». Це призвело до того, що гадяцька старшина звернулася до гетьмана Данила Апостола зі скаргою і просила, «аби пані полковниця не вмішувалася до справ полку, не безчестила старшини, судів не судила, декретів, підписаних старшиною, не нищила, власних наказів по полку не розсилала і жінок не безчестила» [5, 48; 10].

Революційна атмосфера перших років Хмельниччини ще більше сприяла розвиткові в українських жінках войовничості, тому серед козацького

суспільства, яке заступило шляхту, бачимо багато гідних наслідниць Борзобогатої і Ружинської. З тією лише різницею, що першу роль в їх «подвигах» відігравали особисто-авантюристичні моменти, а українські жінки в роки Хмельниччини та Гетьманщини мали «вищий мотив – національний, патріотичний» [4; 5, 44-45; 7]. Так, дружина небожа єпископа луцького Ганна Борзобогата-Красенська самовладно управляла маєтками луцької єпископії, вела безліч судових процесів, постійно нападала на своїх сусідів, легковажила всі розпорядження влади і навіть короля. Коли ж за королівським наказом проти неї вирушила шляхта «з цілого воєводства», то войовнича Ганна «зодягнена в панцир, на чолі власного військового відділу з гарматами» зустріла шляхетське військо й розбила його «дощенту» [4; 5, 44; 6]. Не менш войовничою була й княгиня Софія Ружинська, яка в 1608 р. керуючи власним військом із 6000 піших і кінних вояків під звуки оркестру, з розгорнутими прапорами, успішно штурмувала замок свого ворога князя Корецького з Черемші (*Волинь*). А опісля перемоги над князем зруйнувала замок і спалила довколишнє містечко, не пожалівши ні в чому не повинних міщан [5, 44; 6].

Типовим образом жінки-героїні козацької доби є дружина сотника Михайла Зависного – Олена (Мар'яна) Зависна, яка під час облоги Буші в 1654 р. польським військом «сіла на бочку з порохом і зі словами: «Після любого чоловіка не хочу я залишатися на поталу жовнірам» – підпала бочку й висадила «в повітря себе, своїх дітей і інших оборонців замку, серед них і тих поляків, які захопили замок. Українців було там 350, поляків 4.000». Вона як справжня патріотка добре розуміла, що «краще їм усім загинути з честю, ніж накласти на себе нові кайдани рабства». Приклад відважної сотникової Олени «заохотив інших жінок, матері кидали в огонь і криниці власних дітей, а тоді самі кидалися за ними...», щоб не піддатися ворогам [5, 45; 7]. І. Лоський описуючи ці події зауважує, що можливо «не зовсім відповідає це оповідання дійсності, однак назагал воно добре передає атмосферу боротьби» тогочасної жіночої частини козацького суспільства [7].

Атмосфера боротьби за незалежність українського народу не могла «не відбитися на цілому складі життя», і зрозуміло, що годі шукати в тих революційних роках за «особливою етикою і товариською культурою». Адже не зважаючи на те, що гетьман Хмельницький та його найближчі помічники Виговський, Кричевський, Морозенко-Мрозовицький та інші були, як на ті часи, культурними та освіченими, вони не могли за короткий час змінити зовнішніх обставин свого життя і узгодити їх зі становищем майже самовладного монарха, яким вже в 1648 р. став Б. Хмельницький. Крім того на перешкоді стояли передусім родинні умови [5, 45; 7]. Проте все ж, одночасно з тим, як козацька Україна все більше набирала ознак незалеж-

ної держави і козацька старшина ставала «дійсною правлячою верствою», вироблялись у неї й «певні товариські норми й товариська оглада (*етикет – авт.*)». І перед у всьому вів «дім самого володаря України – Велико-го Богдана, особливо сприяла блискучому суботівському двору третя жінка Богдана – Ганна». Невдовзі після смерті другої дружини Олени (Мотрони) Чаплинської (†1651) Богдан Хмельницький одружився втретє на міщанці Ганні Золотаренко (після †1671), яка походила із звичайного козацького роду [4]. Тим своїм кроком, – пише М. Грушевський, гетьман хотів «зміцнити свої зв'язки і свій авторитет. На місце романтичної авантюри з якоюсь полькою наступив солідний зв'язок з поважною козацькою родиною». Гетьманша Ганна «одна з найвидатніших жінок козацької доби», не була «вже чимось середнім між жінкою і коханкою, як її попередниця», це вже була «пані гетьманова», як офіційно титулували Ганну Хмельницьку. Це був не порожній титул, адже джерела свідчать, що Ганна «не обмежувала своєї діяльності домашніми і родинними справами», а мала таке довір'я в гетьмана, що «під час його відсутності сама видавала універсали» [4; 5, 46; 7]. Історія зберегла один із універсалів «от гетьмановой Богдановой Хмельницкой Анни», де вона наказує «обивателям прилуцьким» не займати ґрунтів густинського монастиря. Вона покликуються тут на волю свого «малжонка гетмана Хмельницкого» і загрожує в разі непослухи гривною в розмірі 1.000 талярів на користь державного скарбу» [5, 47; 7]. Слава про гетьманшу Ганну і її роль, яку вона відігравала при гетьманському дворі, рознеслася і за межі України. Так, коли в жовтні 1655 р. польський король, бажаючи прихилити до себе гетьмана, прислав до нього Станіслава Любовицького, то він, «окрім королівського листа до гетьмана, мав листа королеви до гетьманової, разом з коштовним подарунком». В листі польська королева особисто просила Ганну вступитися перед гетьманом «за замирення з Польщею». Навіть А. Ролле змушений був признати, що третя дружина гетьмана була «жінка статечна, скромна може більш розвинена умово як її попередниці, яка запровадила деякий лад на гетьманському дворі» [4; 5, 46].

Ганну поважали жінки й чоловіки, а широка дипломатична акція, яку провадив гетьман розбудовуючи закордонну політику молодій державі [5, 46; 8]. Завдяки Ганні в Суботові була створена «певна двірська етика, яка не могла не лишитись без впливу і на товариське життя цілої старшинської верстви, а в першій мірі її жіночої частини» [4]. І. Лоський описуючи візит до Суботова московських послів 19 червня 1657 р., зауважує, що після «бурхливої розмови, коли гетьман закидав москалям їх, дволічну політику супроти України», Б. Хмельницький велів «застелити стіл і просив їх попоїсти, що Бог послав». Як тільки стіл застелили, «з сусідньої кімнати вийшла гетьманова Ганна зі своєю пасербицею Катериною Ви-

говською, сіли за стіл і частували гостей». Все це дуже «зчудувало москалів», адже «річ на Московщині нечувана», щоб «пані дому самі сіли за стіл». В Україні ж, де жінка користувалася повною свободою, це була «річ самозрозуміла» [5, 46; 8]. Про присутність Ганни під час своєї гостини в Суботові згадує шведський посол Велінг, де його частували угорським вином та улюбленим напоєм гетьмана – кавою [8]. Проте, на жаль, із смертю Богдана Хмельницького в Україні, в роки «страшної усобиці» «занепадає і культурне і товариське життя». І, звичайно, що й жіноцтво, «хоча навіть таке войовниче, як українське, не може себе проявити в публічному житті». Лише в роки правління гетьмана І. Мазепи «приходить певне заспокоєння, відроджується знову товариське життя, а разом з тим і українська жінка знову має змогу відігравати більшу роль» [4].

Згадуючи про жінку Б. Хмельницького, слід сказати й про його доньок. Їхній батько, бажаючи скріпити об'єднання шляхти з козацтвом, а вірніше з двома головними чинниками нової правлячої верстви, віддав дочку Олену за представника «козацько-демократичної течії» – Івана Нечая, а Катерину – за Данила Виговського брата Івана Виговського, родина якого «репрезентувала аристократичну течію в українському суспільстві» [8]. Щодо «скромної» гетьманши» Олени Виговської, дружини гетьмана Івана Виговського, то її досить скромна роль виявилася лише в тому, що вона походила з великопанської, спорідненої з князями Друцькими-Горськими, Тишкевичами і Четвертинськими, козацької родини Стеткевичів, принесла до Суботова «більше вишуканости» [5, 46; 8].

Досить мало збереглося відомостей про будь яку участь жіноцтва в політичному житті в добу Руїни. Проте вже пізніше за гетьмануванням Івана Самойловича та його наступника Івана Мазепи життя на Лівобережній Україні «розмірно стабілізується» і жінки починають відігравати більшу роль. Мало серед них видатних особистостей, які відіграли б помітну роль у громадсько-політичному житті, але «підноситься рівень товариської культури й етикету серед старшини і жіноцтва». І. Лоський стверджує, що «войовничий дух українського жіноцтва знаходить свій вияв у такі трагічні для України дні, як перед і після Полтави, прикладом таких діяльних жінок» є Ганна Герцикова, дружина майбутнього гетьмана П. Орлика. Так, після явного переходу гетьмана І. Мазепи на шведський бік, дружини «мазепинців» (*так москалі, а пізніше й більшовики, називали прихильників І. Мазепи – авт.*) опинилися в Прилуках, де їх відвідав один з колишніх урядовців гетьманської канцелярії, що перейшов до москалів, щоб намовити присутніх старшин покинути І. Мазепу. Ганна Орлик, «не гаючись, наказала схопити зрадника, відібрати всі папери і кинути до в'язниці», а папери рішуча жінка відіслала з гінцем до гетьмана І. Мазепи, вимагаючи від гетьмана наказу повісити зрадника. «Жінки і доньки «мазепинців»

з подиву гідною мужністю зносили тяжкі удари які впали на них після полтавської поразки». Одні, як Ганна Орлик чи Ганна Мирович-Забіла, до кінця свого життя несли важкий хрест еміграції. Ще гірше довелося терпіти тим, хто залишився в Україні. Адже москалі, не маючи змоги покарати прихильників І. Мазепи, які емігрували, «згідно із своєю віковою засадою (*вірніше дикунством – авт.*), мстилися на їх родинях. Багато жінок спокутували «зраду» своїх чоловіків і синів на далекій Півночі. Серед них дружина переяславського полковника і мати «мазепинця» Федора Мировича – Пелагією Мирович, яка 28 років провела в Тобольську, там же опинились дружина Олена і донька Уляна «мазепинця» Івана Ломиківського та багато інших [5, 47; 8].

Гарна та енергійна дружина Мазепиноного наступника Івана Скоропадського – Настя Марковна Скоропадська займала значне становище в гетьманському домі, брала «жваву участь у політиці свого чоловіка», супроводжує його в поїздках до Петербурга [9]. Проте «цілком даремно дехто з письменників малює її прихильницею Москви», адже як розповідає Данило Забіла, вона на зауваження «про те, чи можливе повернень Мазепи в Україну» відповіла: «ми і гетьманству цьому не раді, Мазепа – живий гетьман, і ніхто не має права позбавити його гетьманства і забрати булаву, а ми хоч і взяли гетьманство, однак лише з необхідности, і нам це вибачать...» [5, 47; 9].

Та головною розвагою все ж залишалися їжа та напої і в такій кількості, що сьогодні навіть уявити не можемо, як все те могли «спожити» дебелі полковники та їхні пані». А їли і пили так багато, що на другий день доводилось приймати велику дозу «pulverum purgantium». В добу І. Мазепи «знайшов собі шлях на Україну і шумливий французький сект, і червоне як кров тяжке бургундське вино, і солодка «мальвуазея», і екзотична «романе» (рум)». Але найбільше вживали «домашнього виробу горілки і наливки». У книжці рецептів відомої і освіченої родини Кулябок подано цілий ряд рецептів горілки з усякими химерними назвами: «апоплектика», «алкірмесова», «сердечна», чудернацький «еліксир вітематіон». Згідно рецептів горілки були такого складу, що «сьогодні і великий пияк не витримав би їх», а «тверді козацькі голови витримували багато» і, звичайно, й «пані були не від того». Відомий мемуарист Г. Винський пише, що пили всі, «не виключаючи жінок», але «напиватись до нестями вважали «зазорним» чи «негідним». Наприкінці XVII ст. до «традиційних борщів і вареників приходять всякі закордонні «делікатеси», зокрема квяяр та різні сорти риб». Найбільшим предметом гордості господинь стають «розмаїті «легуміни». Тогочасна куховарська книжка подає 821 рецепт печива й солодоців [5, 49; 11], серед них різні «щирітц-кухен», «кіммель-кухен», «корінтен-кухен», торти, медівники, «макарони», «бішкопти з мигдалами», «бішкопти» на інший спосіб», кофітури, овочі в цукрі тощо [11].

І. Лоський описуючи тогочасне родинне життя пише, що ніщо не може затемнити «позитивних впливів свободи і рівноправности, якими користувалися тогочасні жінки», що найбільше «корисно» позначилися на родинному житті. Шлюби поміж двома «цілком рівноправними і свобідними особами, відзначалися сталістю і мирним, спокійним співжиттям», адже жінка була дорадницею і товаришем чоловіка на його життєвому шляху. Та й не могло бути інакше, коли чоловік більшу частину свого життя проводив у походах. Він був певний, що вдома його гідно заступає дружина, тобто на ній «лежала ціла складна машина управи домом і маєтками, які досягали часто поважних розмірів». Крім того, вона мала «обов'язок повідомляти відсутнього чоловіка про все, що робилось вдома». Звичайно, в ті часи також були родинні драми і розводи, але коли і де їх не було? Про тогочасне ставлення до жінки, красномовно свідчить заповіт старого вояка, ветерана багатьох походів, чернігівського полковника Якова Лизогуба. Він, заповідаючи синові своєму маєтки, застерігає сина, що він має право володіння лише за умови аби син «при жінці моїй, а своїй матці єдинокупно жив», аби її ні в чому «ховай Боже не дратував», аби «оную чтив, шанував і поважав і в усьому слухав». У XVII – XVIII ст. роль жінки в родині була домінуючою, адже на ній, окрім господарства, лежала справа виховання дітей, яке було «далеко не примітивне». Якщо ж мати була письменна, то сама вчила дітей грамоти, або шукала їм учителя, який також часто виконував обов'язки домашнього секретаря. Коли сини їхали продовжувати освіту в Київській Академії або в колеґії Чернігова чи Переяслава, то вони в багатьох справах зверталися саме «до матері, як до голови дому, особливо коли батька вже не було». У справах одруження дітей теж батьки, в першу чергу мати, мала вирішальне слово, хоча тривалий час зберігався звичай, що козацькі старшини в справах одруження дітей «питали за апробатою в гетьмана» [5, 48; 10].

Висвітлюючи проблему освіти тогочасного жіноцтва дослідники наголошують, що «життя, повне небезпеки й військових пригод, яке вело українське жіноцтво, не перешкоджало тому, що освіта й культура його стояли досить високо», особливо серед дружин козацької старшини. Водночас знаний дослідник Гетьманщини О. Лазаревський категорично твердить, що більшість українського жіноцтва не вміло писати і читати. Проте ці «песимістичні осуди» О. Лазаревського спростовуються іншими дослідниками які відвідали Україну. Так, сірієць П. Алепський в своїх подорожніх записах, зроблених у 1654 р., звернув увагу на високий рівень культури і на те, що «більшість українського жіноцтва була письменна». Зокрема, він пише, що всі дівчата які виховувались у жіночому монастирі Вознесіння в Києві «вміють читати, знають філософію і льогіку і пишуть на різні теми» [4; 5, 48; 10].

Досліджуючи справу жіночої моральності, або «цнотливості» в козацькі часи, вчені зауважують, що наявні тогочасні документи про відносини у вищих верств свідчать «про прогріхи проти «цнотливости» в нижчих верствах козацтва». «Тодішнє законодавство, – пише І. Лоський, – досить гуманне в інших сферах, загрожувало найсуворішими карами, аж до тортурів і смертної кари за прогріхи проти засад моралі». Тому судам доводилося постійно розглядати такі справи, про що свідчить О. Левицький в праці «По судах гетьманщини», де зауважує, що найчастіше «героїнями тих процесів» були «вдови, яких у ті часи постійних воєн було чимало», але серед них дуже рідко були дівчата. Невідомий чернець з часів І. Мазепи на маргінесі примірника духовного твору зробив примітки щодо «уступу про шлюб». Зокрема він пише, що «головне у шлюбі – це вірність» і «додає меланхолійне зауваження: «Рідко і тоє буває». Втім, «чернець у таких справах може бути занадто суворим суддею» [5, 48-49; 10]. В своїй більшості дослідники стверджують, що мораль українського суспільства в добу Хмельниччини та Гетьманщини «стояла досить високо» і в цьому відношенні була без порівняння здоровіша, аніж мораль тогочасної польської шляхти, «особливо на її верхах» [10]. На думку І. Лоського, підтвердженням цьому може служити і поведінка другої дружини Б. Хмельницького, Олени (Heleny) Чаплінської, яке козацькі старшини між собою називали «ляшкою». Хоча гетьман і побрався з нею церковним шлюбом, але все ж її становище в гетьманській резиденції у Суботіві було «досить фальшиве». Діти гетьмана від першого шлюбу її не любили, адже «вона була досить легковажна і ніяк не могла увійти у становище дружини «князя і самодержця руського» яким вже став Богдан Хмельницький. Постійну його відсутність використовувала лише на те, щоб «заводити принагідні любові», що й «послужило причиною її трагічної смерті, коли з наказу Богдана її у 1651 р. повішено разом із коханцем» [5, 45-46; 7].

Розглядаючи зовнішній образ тогочасної жінки та її одяг, дослідник зауважує, що жіночий одяг дружин рядових козаків був подібний до селянського і, як правило, складався з «вишиваної сорочки, спідниці («саяна»), нагрудника («шнуровки»), каптана, шуби, головного убору, прикрас, взуття». Одяг жінок із старшинських родин відзначався своєю орієнтальною пишнотою. Вони, зокрема, із тієї самої тканини, з якої виготовляли поясний одяг, а також з важкої «коштовної матерії (*тканини – авт.*)» – «альгабас», «обирь». «Багаті пані, – зауважує І. Лоський, – мали цілі колекції коштовних кунтушів, які переходили у спадщину від матері до доньок». Кунтуш, часто оторочений дорогим хутром, «щільно охоплював стан і руки, і лише ззаду мав трохи «зборів». Викладений комір, відклади на грудях і обшивки на рукавах робили з іншої матерії, ніж сам кунтуш, часто ще багатшої і барвистішої. Спереду на грудях кунтуш був відкритий

і лише на стані його застібали гапником». Під кунтушем вони носили корсет із парчі або іншої тканини, а навколо нижньої частини тіла спідницю і барвисту запаску. Взуття українських жінок було з червоного або іншого кольору із «сап'яну, на високих зап'ятках» [5, 49; 11].

Молоді, заміжні – носили «кораблики» – шапочки з чорного оксамиту з напусками, які при необхідності мали прикривати вуха, та двома ріжками, спереду і ззаду, які часто робили з хутра. Верх «кораблика» виготовляли з парчі, або «гаптували флітрами, золотою чи срібною ниткою». Крім того, молоді, заміжні жінки часто носили очіпок з парчі, облямованої газною, який щільно охоплював голову. Дівчата із старшинських родин не носили шапочок, а мали на чолі «золоті та срібні сітки, гази, лузументи (*лузументи – золота чи срібна стрічка для прикраси – авт.*) й різнокольорові стрічки які звисали ззаду разом із косами» [5, 49-50; 11].

Косметика серед тодішнього українського жіноцтва, навіть серед старшинського не була поширена, хоча в «Московщині і Польщі жінки уживали різні «притиранія лица» [11].

Мальовничий барвистий вигляд жіночому одягу надавали самоцвіти, «важкий золотом і сріблом гаптований крам на кунтушах». Тогочасні жінки, – вказують дослідники, – носили «багато оздоб з самоцвітів і перлів». Так, гетьман І. Самойлович «дав у посаг своїй дочці оздобу з 55 разків перлів» і «низку дрібних перлів на два аршини завдовжки». Бунчуковий товариш Г. Скорупа, видаючи заміж свою дочку, «дав за неї 13 шнурків перлів, два золоті ланцюжки, перстень з рубінами та діамантами, дві пари сережок – одні з 16 рубінами, решта – з діамантами». Крім того, досить часто жінки прикрашали перлами та самоцвітами «кораблики», запонки чи гаплики [5, 49-50; 11].

Таким було життя і так виглядала в козацьку добу українська жінка, яка займала «подекуди рівноправне становище у суспільстві». Виборені жінками права лягли в основу тієї ролі, яку відіграє українська жінка і в сучасній незалежній Україні. Щось більше, – пише І. Лоський, – ніж звичайна формальність, говорить до нас із заповіту старого вояка, ветерана багатьох походів, чернігівського полковника Якова Лизогуба. Заповідаючи синові маєтки, козак застерігає, що син має право володіння лише під умовою, коли буде «при жінці моїй, а своїй матці єдинокупно жити» і ні в чому її «не буде «ховай Боже, драгувати», а буде «оною шанувати, поважати і в усьому слухати» [5, 48].

Більш як два сторіччя минуло від козацької доби і за цей час доля української жінки пройшла важкі випробування: кріпацтво, війни, голод, репресії. Крізь усю історію України, крізь образи українських жінок та їх діянь тягнеться яскрава традиція мужньо-героїчної української жінки, традиція, що з'єднує собою київську княгиню Ольгу з мужніми постатями жінок нашого часу.

Список використаних джерел:

1. Трембіцький А. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків / Андрій Трембіцький, Анатолій Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі», 22 жовтня 2010 р. – С. 225-247.
2. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884-1925. Склав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія рукопису, 23 арк.
3. Лоський Ігор Костянтинович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (12.01.2016). – Назва з екрану.
4. Лоський І. Жінка в добі Хмельниччини / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1934. – Ч. 203. – 30 серпня. – С. 3.
5. Лоський Ігор. Українка часів Козаччини / Ігор Лоський // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 2001. – С. 43-50; Передрук з часопису «Жінка» (Львів). – 1935. – Ч. 15-16. – С. 1-8.
6. Лоський І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 239. – 16 жовтня. – С. 3.
7. Лоський І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 240. – 17 жовтня. – С. 4.
8. Лоський І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 241. – 18 жовтня. – С. 4.
9. Лоський І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 243. – 21 жовтня. – С. 4.
10. Лоський І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 244. – 22 жовтня. – С. 4.
11. Лоський І. Українська жінка в Козацьку добу / Ігор Лоський // Свобода (Нью-Йорк). – 1941. – Ч. 245. – 23 жовтня. – С. 6.

*Іваневич Л.А.,
м. Хмельницький*

КОСТЬ ШИРОЦЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ФОЛЬКЛОР

У статті подані нові погляди та характеристики маловідомих і практично не вивчених, але важливих праць дослідника історії та культури

України, видатного мистецтвознавця К.Широцького, присвячених фольклорній спадщині українського народу.

Ключові слова: *К.Широцький, дослідник історії та культури України, мистецтвознавець, характеристика, фольклор, Поділля, музика, співи.*

На небосхилі історії України негасимою зіркою зійшло і засяяло ім'я подільського вченого Костя Віталійовича Широцького (1886-1919). 26 травня (7 червня за старим стилем) 2016 року святкуємо 130 років від дня народження славетного земляка, який був не лише визначним дослідником української історії, культури та мистецтва, шевченкознавцем та етнографом, але й знавцем народного фольклору. Померши у віці Христа, за 15 років своєї науково-дослідницької діяльності Кость Широцький залишив по собі творчу спадщину обсягом у 177 опублікованих праць, понад 30 рукописів фундаментальних досліджень української історії й культури та краєзнавчих розвідок і близько 30 рецензій поточної мистецтвознавчої літератури. Дослідженням народного фольклору він почав займатися ще під час навчання у Подільській духовній семінарії в 1900-1906 рр. та продовжував упродовж усього свого короткого, проте плідного життя, провівши сім етнографічних дослідницьких експедицій на Поділлі. Професор любив і пишався пісенною спадщиною українців та подолян, зокрема, тому й вийшли такими змістовними його праці про український фольклор, серед них: „Подільські колядки та щедрівки” [1], „Знамениті українські артисти-співці XVII-XVIII віку” [2] та „Музика й співи в Україні” [3].

Згадки про фольклорні розвідки К.Широцького містять дослідження таких учених і краєзнавців, як: Л.Білецького [4], Л.Кароєвої [5], В.Вінюкової [6], Л.Баженова [7; 8; 9], Є.Назаренка [10], М.Становича [11], В.Прокопчука [12] та С.Гальчака [13]. Крім того науковець М.Рибаков перевидав цінну роботу К.Широцького „Знамениті українські артисти-співці XVII-XVIII віку”, подавши в передмові довідку про автора [14]. Іншу працю професора – „Музика й співи в Україні” перевидав музикознавець М.Головащенко, додавши при цьому його стислу біографію [15]. Також у 1991 р. в м. Хотин Чернівецької області завдяки активності місцевих краєзнавців вдруге побачила світ праця „Подільські колядки та щедрівки” [16]. Коротку характеристику усіх фольклорних досліджень К.Широцького подано в монографіях автора цієї статті – „Кость Широцький (1886-1919) : науковець, просвітник, педагог” (2011, перевидання 2012 та 2016) [17; 18; 19]. У даній статті маємо на меті провести ширший аналіз розвідок нашого земляка про український народний фольклор, музику, співи та артистів-співців.

Сучасний учений В.Афанасьєв вважав творчі здобутки К.Широцького вражаючими своєю багатогранністю й науковою ґрунтовністю та зазна-

чав, що „його інтереси і устремління формувалися в освіченому родинному середовищі, споконвічно, зануреному в гущу народного життя, в незбагнено розмаїті прояви народної художньої творчості, в неповторну красу Поділля” [20]. Тому, підкреслив він, навіть перша мистецтвознавча публікація професора “Подільські колядки та щедрівки” опирається на вагомий масив ретельно дібраного матеріалу, що дало йому можливість глибоко проаналізувати розвиток українського фольклору та національної культури.

Дослідження усної народної творчості рідного Поділля К.В. Широцький розпочав, ще коли навчався в Подільській духовній семінарії. Так, під час літніх канікул він зібрав і записав 40 різноманітних за змістом колядок та щедрівок у с. Білоусівка й м. Ладижин Гайсинського і м. Миколаїв Проксурівського повітів Подільської губернії, котрі пізніше побачили світ у його праці “Подільські колядки та щедрівки” (1908). Кость Широцький зазначав, що на період зібрання колядки співалися вже без розуміння народом їх історичного змісту. І якщо раніше щедрівки та колядки вважалися величальними піснями на честь князів, які щедро за це винагороджували й пригощали співців, тепер же колядників і щедрувальників частували господарі домівок під час Різдвяних свят. За внутрішнім змістом щедрівки й колядки науковець розділив на два види: релігійного та історико-етнографічного характеру, об’єднавши колядки і щедрівки разом у „коляду”, бо вважав, що немає підстав їх розрізняти. В Україні співати коляду молодь, а нерідко й старші люди починали з дня Різдва Христового, отримавши спочатку у священника благословення на коляду, і завершували аж у день Хрещення. При цьому збирали „подаєння” або щедрі дари господарів. Однак перші колядування завжди відбувалися ввечері першого дня свята у церкві, де їх співали гуртом усі парафіяни. Мова колядок, зібраних К.Широцьким, була українською, але з окремими рисами місцевої говірки або так званої „червоноруської мови”, а саме: „постановка займенника „ся” попереду дієслова, відсутність м’яких дієслівних закінчень, пом’якшення деяких голосних – наприклад, у слові „святий”, велика кількість архаїзмів тощо” [21]. Основним у колядках, крім міфології або християнських апокрифів, на думку Костя Віталійовича, було відображення історичного життя українського народу. Він також наголошував, що старовинні колядки Поділля, ще раз підтверджують, що Поділля, Волинь та Галичина на відміну від Придніпров’я менше спустошувались татарами, тому й не втратили пам’ять про цей вид українського фольклору. В багатьох колядах можна зустріти залишки ще дохристиянської язичницької міфології, що говорить про їх стародавнє походження.

Згідно досліджень професора, спочатку за допомогою колядок прославляли язичницьких богів та ідолів, згодом – князів і їх дружин, багатирів, про

що свідчать слова з „Слова о полку Ігоревім”, „Боян славу князям рокодав”, „Олександрю Невському славу співало духовенство” [22], а епоха довеликокнязівська зображена в багатьох сучасних колядках. Зокрема, в 1-й коляді, поданій К.Широцьким вимальовується картина громадської ради молодців біля церкви, що зібралися вирушити в похід по Дунаю, щоб вірно служити „доброму пану” – це якраз довеликокнязівський період, коли в Україні не було постійних правителів. А в 2-й коляді зображений „воїн-начальник”, що їде до Кам’янця й Немирова збирати данину, в наступній – спогади молодого воїна про похід за Дунай, де його від неминучої смерті врятував його кінь. 4-а коляда розповідає про похід на турецького царя княжого дружинника, про що свідчить його зброя – меч. У 5-й коляді висвітлюється феодально-литовський період, бо князь збирає свою власну дружину „на гуляння – на полювання” та до „пани в теремі”, напевно для сватання. Взагалі панна, дівчина в українських колядках відіграла значну роль, адже саме їй князь „шапочку зняв та й уклонився”, „не спав усю ніч через неї”. В наступних колядах мати радить синові їхати не „на війноньку”, а „по дівоньку”. 7-а щедрівка змальовує, як парубок збирався „до дівчини – по хусточку” – це один із символів шлюбу, до яких також відноситься „золотий перстень” з наступної коляди, вінок, садок, явір, виноград – із попередніх. У 9-й щедрівці зображується одруження молодят, а над ними „сивий сокіл”, як символ молодечтва. В 10-й і 11-й – головною особою теж є дівчина, то як сестра, що боїться збудити своїх зморених братів, то як газдиня. На думку К.Широцького, дівчина є своєрідним міфологічним образом, збереженим із язичницького періоду, адже її краса, яку в наступній колядці порівнюють з „рожевою зорею”, „місяцем”, „світовою зорею”, „провісницею сонця” і „ранковою зіркою”, заворожувала молодців.

Поряд із дівчиною величаються в 13-й та 14-й щедрівках різні „сили природи” – місяць, зоря, сонце, „дрібен дощик”, що сприяли родючості землі й гарному врожаю, чому радів господар і запрошував гостей до хати. З поширенням християнства в Україні на зміну міфологічним образам гостей приходять християнські свята Різдво, Новий рік чи Василя, Великдень, ангели, святі або сам Господь, що ходить по землі, як у колядках 15-й і 16-й. В 17-й щедрівці згадується церква, під якою розуміється хата з трьома вікнами, адже у церкви теж три верхи. Кость Віталійович підкреслив, що популярними у колядках були також сільськогосподарські мотиви – орання поля, образів орача, погонича, „господині, яка несе обід”, косовиця, „кошара” з худобою й т. ін., що висвітлюють коляди 18-а – 21-а. Їх не можна віднести до християнського періоду, наприклад, через великий вміст язичницьких елементів, як Господь-„плугатар” та „Дажбог”. А в щедрівках 22-й – 24-й спостерігаємо ототожнення Різдва Христового з „рожевою квіткою”, особливою святинею, яку Господь переносив по світі.

В 24-й та 25-й колядах вже зустрічаємо такі перші біблійські імена, як Петро, Пресвята Діва Марія, Ісус Христос та назви євангельських місць і подій. Проте в наступних 26-й та 27-й щедрівках не правдиво передані події з Євангелії, а також проскакують язичницькі назви, як „рада” святих. На думку К.Широцького, ці колядки з’явилися за рахунок їх змішування разом із віршами та псалмами, тобто апокрифічними творами, що поширювались на Русі після прийняття християнства. Народ зберіг у цих колядах давній зміст, надавши їм лише трішки зміненої зовнішньої форми. Однак, як зазначав дослідник, релігійні колядки, які увійшли до Богогласників у народному переказі більш змістовні й привабливі, як наприклад, щедрівки 28-а – 38-а, що передають радість небесних жителів Різду Христовому, тайну народження Христа, служіння Христу ангелів й поклоніння пастухів, волхвів й обставини, що супроводжували Різдо. Тобто у всіх християнських колядах виспівується похвала та слава Різду та Ісусу Христу в поетичній формі, що дуже ясно й живо передає їх догматичний зміст, вважав учений. Хоча й іноді зустрічаються, як у наступних колядах, невиразні місця без змісту, які мабуть „запозичені з книжних виразів, незрозумілих народу” [23] чи щедрівки, перекручені молоддю на жарт. Такі колядки відрізнялися й своєрідним музичним мотивом від мотивів колядок із серйозним змістом. Колядки за змістом розрізняються ще й за своїми наспівами, а нерідко й розмірами. Так, церковні колядки мають урочистий характер й приспів чи закінчення типу „Радуйся!”, „Радуйся земле, Син Божий народився” або „Славен єси, славен наш Господь на небеси”, міфологічні – мінорний тон, стародавні історичні – швидкий та грайливий тон, а приспів „Ой дай, Боже”, що нагадувало язичницьке „даждь-бог”, підсумовував К.Широцький [24].

Проте подільський дослідник фольклору З.Яропуд зауважував, що багато мистецтвознавців, зокрема О.Потебня, В.Гнатюк, Ф.Колеса, К.Широцький та інші вважали колядки й щедрівки синонімом виникнення на українському підґрунті від розповсюдженого приспіву “щедрий, добрий чи Святий вечір” і не помічали значної обрядово-функціональної різниці між ними. Оскільки назва “щедрівка” існує лише в українському фольклорі на всіх західноукраїнських землях та Поділлі, зокрема, колядки й щедрівки розрізнялися як приуроченістю так і часом виконання. З.Яропуд наголосив, що колядки виконувалися під час Різдвяних свят хлопцями чи старшими чоловіками, а щедрівки – на щедрий вечір під Новий рік або напередодні Водохреща. Причому їх традиційними виконавцями були переважно дівчата та жінки. Крім цього колядки завжди й обов’язково співали хором, тоді як щедрівки могли виконуватись і соло [25, с. 270].

У фольклорній розвідці „Знамениті українські артисти-співці XVII-XVIII віку” К.Широцький зауважував, що саме в XVII-XVIII ст. співи в

Україні набули великого розквіту, а українських співців вихваляли іноземні мандрівні дослідники – Павло Алепський, Ван Клепк, Гербінні. За словами науковця, імена деяких відомих українських майстрів співочого мистецтва можна зустріти у розвідках Ейнгорна, Ундольського, Розумовського, Оглобліна, Забеліна, Замисловського і Лазаревського. В Україні співцями були учителі музичних шкіл, оперні співаки, “регенти” чи “управителі партесного співу”, світські співці – люди духовного сану, переважно ченці, що служили у церквах й звичайні вільні артисти, котрі жили при дворах гетьманів та інших панів і вільно переходили з місця на місце. Освіту українські співці отримували спочатку за кордоном, а потім – у спеціальних школах в Україні, котрі існували у Видубицькому монастирі (заснована св. Феодосієм Углицьким), в Печерській Лаврі в Сумах (при церкві св. Миколая), в Київській Академії, в Глухові, в Воронежі (Школа черкаської музики). Усі артисти за голосами поділялися на “дишкантистів”, “альтистів”, “тенористів” й “басистів”, разом голоси утворювали “партесний” спів, а співців називали “партесниками”, “співаками”, “вспівачками”, “півчими майстрами” та „капелянами”. В другій половині XVIII ст. у Києві, підкреслював К.Широцький, зосередилась ціла когорта талановитих співців, зокрема, Олекса Лешковський, Клим Коновський, Стефан Старовський, Іван Коляда, Василь Репський, Семен Журавський, Антон Тропин й багато інших. Серед них найвидатнішим був Йосип Загвойський, який спочатку співав у Київській Лаврі, а потім – при дворі гетьмана Богдана Хмельницького в Чигирині. Відомо, що в 1656 р. російський цар Олексій Михайлович, почувши його спів, хотів переманити його до себе, про що й звернувся з проханням до гетьмана, однак Хмельницький відповів, що “неволею послати Загвойського не можна” [26], що лише підтверджує певні привілеї цієї професії. Придворні співаки склали частину „почету” гетьмана, з яким він не розлучався та цінував талановитих артистів-співців. Були придворні майстри співочого фаху в гетьмана І.Брюховецького, а в П.Скоропадського служив дуже талановитий співак Іван Поповський, до родини Д.Апостола був дуже близький співак Лукіян. При дворі Сильвестра Коссова – Київського митрополита був співець Василь Пикулинський, у Лазаря Барановича капелою керував Пекалицький, в єпископа Шум’яньського – Леонтій Ливчинський, який пізніше служив при дворі Петра І. Серед співців були й дійсно талановиті фахівці, що грали комедії, як В.Репський, заправляли капелами та навчали співам інших людей. Зокрема Миколай Дилецький з Києва написав і видав праці з теорії співу. Стародавній дослідник Павло Алепський зауважував, що “співання козаків радує душу і зціляє всі печалі, бо спів їх милий йде від серця і виконується наче з одних уст; вони дуже люблять нотний спів, ніжні і солодкі мелодії. А у них (москалів) співають без науки, як прийдеться, все одно

вони там не смутяться. Кращий голос у них – грубий, і не дає задоволення слухачеві... Вони сміються з козаків, кажучи, що їхні співи вони взяли від франків” [27]. Тому й, згідно досліджень К.Широцького, московський цар Олексій викликав або привозив силою сам чи за допомогою своїх воєвод до свого двору українських співців. Особливо захоплення українським, зокрема козацьким співом поширилося у Москві за царів Федора та Петра I. Крім співу Федір Олексійович сподобав собі козацькі убори, і перейнявши їх, одягнув усі московські кафедральні хори в Росії в козацькі жупани й кунтуші. При царському дворі були такі українські “верховні”, як їх ще називали, півчі: Матвій Кумка, Ілля Грабовський, Семен Любленецький та Павло Юхновський, яким давали все необхідне для прожиття й дуже щедро платили, проте всі вони в 1682 р. знову повернулися в рідну Україну. Артистів, які не бажали служити в Москві, викрадали й відвозили до царського двору насильно, як відомого співака Василя Репського, якого полонив у 1673 р. боярин Артамон Матвійов та, тримаючи його у кайданах, щоб він не втік, змушував співати й грати “на комедіях, на органах і на скрипках”. Або як Дмитра Рогачевського, якого взяв у полон у 1676 р. князь Урусов. Найбільшого піднесення та слави, на думку вченого, український спів й музика набули в XVIII ст., коли окремі співаки доходили до полковницького чину, а відомий український артист Олексій Розумовський – брат українського гетьмана, з співця став фаворитом російської цариці та графом. Особливо популярною стала в XVIII ст. Глухівська школа, яка діяла ще до царського наказу 1738 р. про затвердження штату школи для придворних потреб. Учнями цієї школи, багатьох з яких потім забрали до царського й гетьманського дворів, були такі видатні майстри співу та музики, як Юхим Кричевський, Павло Русанович, Федір Яворовський, Рубан і Марко Полторацький, оперний співак, а пізніше начальник капели при дворі Єлисавети Дмитро Бортнянський, знаменитий композитор Семен Соколовський, Андрій Трубачевський, Іван Ороблевський, також оперні співаки Розумовського: Степан Ражевський, Гаврило Маришкевич, Степан Писаренко, Азерський та оперна співачка Соколовська. Крім цього при дворі Єлисавети згадується якась “малоросійська воспівальниця”. На той час артисти-співці й музики були добре освіченими людьми, декотрі з них продовжували навчання у Київській Академії, як Кириї Кандратович і гусяр Петрункевич. К.Широцький підкреслював, що в 1760 р. в Лубенському полку навіть звичайні півчі вчилися читати, письму й співам. Україна в XVIII ст. була відома й своїми музичними оркестрами. Так українські оркестри утримували при своєму дворі цариці Ганна Іванівна та Єлисавета, цариця Катерина – артистів-співців, один з яких Василь Трутовський видав перший нотний пісенник, а Бортнянський став першим значним композитором у Росії. І хоч сучасні співи, за словами професора,

віддалилися від їх первісного значення й стихії, проте „той спів не пропав і дійшов до нас, щоб надавати сили нашому часові і новим, незрадливим, справжнім українським співакам” [28].

Досить цікавим та змістовним є фольклорне дослідження К.Широцького „Музика й співи в Україні”. У ньому автор зазначив, що найдавнішими співаками в Україні були скоморохи, котрі співали билини про героїчні вчинки князів та їх дружин, забавляли своїми жартами і веселими піснями людей на різних банкетах. Так, віщий Боян із видатного „Слова о Полку Ігоревім” теж був скоморохом, пісні й струни гуслів якого були неначе живими. З часом у Москві скоморохи ставали комедіантами, а в Україні їх місце зайняли кобзарі та бандуристи. Образ бандуриста XI ст. зустрічається на фресках у Київській Софії. В період боротьби козаків із католицизмом потреба у відновленні співу на західноєвропейських основах дуже зросла, тому тоді в Україні й спостерігався піднесений розквіт музики і співів. Також з’явилися спеціальні хоральні та сольні співці, музичні школи, випускники яких були відомі й закордоном та „потребувалися для церкви, для дворів великопанських, для військових розваг, для тріумфів” [29], наголошував К.Широцький, а також для навчання співам інших. Одні служили при кафедральних храмах у митрополітв, інші при дворах гетьманів і панів. Були й освічені співці, що писали друковані праці про музику, так Миколай Дилецький з Києва написав музичну граматику „ГраMATика пінія мусикийського” (1670), а також – „Ідею граматики мусикийської” (1675) та переробив книгу „Мусікію”. Завдяки тому, що українська культура, музика і співи, зокрема, постійно „відживлялася”, поновлювалася європейськими надбаннями, наші північні сусіди зверталися до послуг українських співців, яких запрошували до царського двору, а хто не бажав – вивозили силою. Справжніми талановитими співаками та музикантами були майбутній київський митрополит Щербацький, Яків Величковський, монах Герасим, який був ще й композитором і організував декілька патріотичних концертів. Крім того Іван Поповський, який від гетьмана Скоропадського пішов служити Катерині II, ставши у неї директором придворної хоральної музики, Григорій Любисток, Федір Каченовський, Кирило Рубановський, Головня (оперні співці). Наприкінці XVII ст. в Україні були складені записи церковних мелодій „Урмологий” і „Богогласник”, найвидатнішими композиторами XVIII ст. вважалися Бортнянський та Межирський. Згідно досліджень науковця, відомими українськими музикантами при дворах царів, гетьманів та українського панства були бандуристи Іван Тарасевич, Данило Намитовський, Семен Тарабака, Ніжевич й „лютнист” Білоградський. Бандуру українець не залишав ні в поході, ні у важкі чи радісні моменти свого життя, чому свідчать стародавні образи козака, що виграє на бандурі, склавши ноги навхрест. А Тарас

Шевченко образ бандуриста асоціював з образом поета. Український музикант Камінський славився своїми п'єсами, і хоч „російське море поглинуло багатьох кращих представників українського співу та музики” [30], та українське музичне мистецтво ще й досі, на думку Костя Віталійовича, має міцну основу для продовження свого розвитку й національного відродження. Адже добре відома музична цінність українських народних пісень, записи яких робили Маркевич, Коципинський, Гулак-Артемівський, Рубець, Рудченко, Конощенко, Леонтович, Лисенко, Колеса й Сластіон. Їх національні мелодії стали вартісним джерелом для нових українських композиторів та творчості у сфері фортепіанної, оркестрової і оперної музики. Саме на їх основі відомі українські композитори Лисенко, Стеценко, Заремба, Нижанківський, Січинський, Степовий, Кошиця, Сениця, Аркас, Грото-Слипаковський, Ніщинський, Гулак-Артемівський, Людкевич та Колеса, заснували нову українську оперу „Запорожець за Дунаєм”, „Катерина”, „Різдвяна ніч”, „Тарас Бульба”, „Утоплена” і „Енеїда”, музичні супроводи до творів українських поетів й церковні співи, авторами яких були Березовський, Ведель, Кошиця, Моначинський та Богданова. За словами К.Широцького, відбувалося відродження співу і гри на національних інструментах – бандурі, торбані, лірі, цимбалах й гусях, зокрема на археологічному з'їзді в Харкові лише в одній околиці Харкова було віднайдено 28 бандуристів. Тому, підкреслював дослідник, потрібно продовжувати з усім натхненням збирати і записувати стародавні надбання, а також прикладати всі зусилля для створення нових скарбів у музичному мистецтві, „треба йти далі до утворення свого окремого оперного театру й своєї музичної Академії” [31].

Фольклорні дослідження Костя Широцького в усій красі змалювали нам багатющу пісенну спадщину українського народу, чим не можливо не пишатися, а не знати й не цікавитись – взагалі не допустимо. Ці важливі, змістовні та історично цінні праці допомагають нам краще зрозуміти характерні особливості національної фольклорної спадщини українців, її величезне значення в побутовому житті, у святкових дійствах, у журбі та радості, їх філософську сутність, культурологічний аспект і неоціненний вплив загалом на духовний розвиток народу та зростання його національної самосвідомості. Однак проаналізовані розвідки К.Широцького є мало відомими та малодоступними через невеликі накладі їх видання і перевидання. Тому, на нашу думку, є величезна потреба у повторному друці фольклорної частини спадщини визначного подолянина, що як завдання ставимо на перспективу з метою надання можливості історикам, етнографам, фольклористам та краєзнавцям активно використовувати її у своїх майбутніх дослідженнях.

Джерела та література:

1. Широцький К. Подольські „колядки” и „щедрівки” / К. Широцький // Православная Подолия. – Каменец-Подольский, 1908. – № 1. – С. 4-10; № 2-3. – С. 28-39; № 4. – С. 60-76.
2. Широцький К. Знамениті українські артисти-співці XVII – XVIII віку / К. Широцький // Рада (Київ). – 1914. – № 136. – 18 червня. – С. 2-3.
3. Широцький К. Музика й співи в Україні / К. Широцький // Календар на рік 1918. Вид. „Благодійного товариства видання загально-корисних та дешевих книжок” / [за ред. К. Широцького]. – Київ, 1918. – С. 67-71.
4. Білецький Л. Професор Кость Широцький. (Некролог) / Л. Білецький // Україна. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 29. – 16 вересня. – С. 2.
5. Кароева Л. Етнографи Поділля / Л. Кароева // Етнографія Поділля : тези доповідей наукової конференції. – Вінниця, 1992. – Ч. 1. – С. 9-10.
6. Вінюкова В. Етнограф з Поділля К.В. Широцький / В. Вінюкова // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії. Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 12-13.
7. Баженов Л. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. : Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. Баженов. – Хмельницький : Доля, 1995. – 256 с.
8. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. : Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. Баженов. – Кам’янець-Подільський, 1993. – 480 с.
9. Баженов Л. Фольклорно-етнографічне вивчення краю в Подільській духовній семінарії в середині XIX – на початку XX ст. / Л. Баженов // Матеріали науково-практичної конференції „Культура України і слов’янський світ”. Тези доповідей та повідомлень. – Кам’янець-Подільський, 1992. – Ч. 1. – С. 96-98.
10. Назаренко Є. Визнання // Поділля. 1993.-15 грудня.-С. 3.
11. Станович М. Костянтин Широцький повертається / М. Станович // Подолия. – Вінниця, 1994. – 15 жовтня. – С. 4.
12. Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі : історія і сучасність/ В. Прокопчук. – Київ : Рідний край, 1995. – 204 с.
13. Гальчак С. К.В. Широцький / С. Гальчак // Тези доповідей і повідомлень 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 57-58.
14. Рибаків М. Біля витоків мистецтвознавчої науки / М. Рибаків // Музика. – Київ, 1993. – № 3. – С. 24-25.; Широцький К. Знамениті українські артисти-співці XVII – XVIII віку // Музика. – К., 1993. – № 3. – С. 24-25.
15. Головащенко М. Забуті імена / М. Головащенко // Культура і життя. – Київ, 1995. – 13 вересня. – С. 4; Широцький К. Музика й співи в Україні

- / К. Широцький / [упорядник М.Головащенко] // Культура і життя (Київ). – 1995. – 13 вересня. – С. 4.
16. Широцький К. Подільські колядки та щедрівки / К. Широцький. – 2-е вид. – Хотин : Буковина, 1991. – 32 с.
17. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886-1919) : науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – 232 с.; 18 с. дод.
18. Іваневич Л.А. Кость Широцький (1886-1919) : науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. 2-ге видання, допов. та перевид. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – 246 с.; 18 с. дод.
19. Іваневич Л.А. Кость Широцький (1886-1919) : науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. – 3-є видання, допов. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. – 393 с.; 96 с. дод.
20. Афанасьєв В. Фанатична відданість справі / В. Афанасьєв // Культура і життя – Київ, 1999. – № 1. – 6 січня. – С. 3.
21. Широцький К. Подольські „колядки” и „щедрівки” / К. Широцький // Православная Подолия. – Каменец-Подольский, 1908. – № 1. – С. 4.
22. Там же. – № 1. – С. 4.
23. Там же – № 2-3. – С. 29.
24. Там же. – № 4. – С. 75-76.
25. Яропуд З. Музичні основи фольклорних пісень південно-західного Поділля / З. Яропуд // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині : історія і сучасність : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – С. 269-277.
26. Широцький К. Знамениті українські артисти-співці XVII – XVIII віку // Музика. – К., 1993. – № 3. – С. 24.
27. Там же. – С. 25.
28. Там же. – С. 25.
29. Широцький К. Музика й співи в Україні / К. Широцький / [упорядник М.Головащенко] // Культура і життя (Київ). – 1995. – 13 вересня. – С. 4.
29. Там же. – С. 4.
30. Там же. – С. 4.

*Мороз В.С.,
м. Хмельницький
Мороз В.С.,
м. Дніпро*

КОПИСТИН В РОКИ ОКУПАЦІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

При написанні статті використані архівні матеріали з Державного архіву Хмельницької області, видані окремими монографіями, підшивки окупаційної газети «Український голос» - органа окружної управи та управи м. Проскурова, особисті записи та спогад односельчан.

Ключові слова: *гебітскомісар, староста села, загальний двір, шуцман, управа, жандарм.*

Нацистські завойовники увійшли в село Копистин 8 липня 1941 року і зразу почали встановлювати свої порядки. Колгосп не закрили, а перейменували на загальний двір. Відомо, що зразу за німецькими військами рухались на Схід похідні колони ОУН Степана Бендери, які створювали місцеві органи влади: управи, міліцію, виловлювали колишніх радянських службовців і військових, що відстали від своїх частин та передавали їх у жандармерію, приймали участь у створенні єврейських гетто та в розстрілі євреїв. Похідні колони, рухаючись на Вінницю, мабуть також проходили через с. Копистин. Старожили села Мазурок Трохим Степанович (94 роки) та Макорта Володимир Пилипович (84 роки) цього не пам'ятають. Відомо, що у Проскурів головою Проскурівської управи був М.Ліщинський, член ОУН. Створена ОУН міліція проіснувала по вересень 1941 р., потім була реорганізована у допоміжну поліцію – шуцмани, а німці створили свою німецьку поліцію. В с. Копистин німці організували свої органи влади: управу на чолі із старостою, секретарем, чотирма шуцманами та комендатуру. Першим старостою був Бугай Гнат, людина спокійна та добродушна, не дуже старався вислужитись перед німцями, за що його німецька влада скоро усунула з посади. Його наступником став Лядецький Давид, також людина поміркована та добродушна, він не робив зла жителям села, за що німці його усунули з посади і призначили старостою Бабія Григорія. Бабій Григорій був повною протилежністю Лядецькому Давиду, їздив на чорному вишколеному жеребці. В руках у нього завжди була нагайка, якою він бив винних та безвинних і всіх, хто попадався під руки, і старих і малих, і завжди находив причину виписати нагая. В 1941 р. з Америки у село повернувся Лядецький Тимофій Максимович рідний брат Григорія Максимовича, якого німці призначили комендантом села і який виконував вказівки та розпорядження від

жандармерії. Староста села та комендант у перший рік війни виконували свої обов'язки безоплатно. Із погіршенням для німців військової ситуації на фронті, зростанням руху опору німецькій владі, зростанням обов'язків старости села їм стали платити місячну платню в розмірі 80-100 радянських карбованців, а згодом окупаційних марок. Сільська управа знаходилась у Білому будинку, де по війні була контора колгоспу і сільська Рада. На території бувшого колгоспного господарства була розміщена велика майстерня по ремонту транспортної техніки. Охороняли і робили ремонт техніки угорські солдати, які проживали у будинку на місці теперішнього дитячого садка. Підліткам не раз доставалось від них. У мадярів було бажання бити винних і невинних, вони часто робили вечірки з випивкою і закускою, грали на губних гармошках та інших музичних інструментах.

Окупаційна влада проводила репресії проти мирних жителів. Гуцалюк Микола Семенович до війни працював секретарем Копистинської сільської Ради. З приходом німецької окупаційної влади почались переслідування колишніх радянських службовців, членів партії, військовослужбовців, що відстали від своїх військових частин. Якась негідна людина (родичі знають її прізвище) його видала. Гуцалюка М.С. арештували і дві неділі утримували в Раківському концентраційному таборі. Потім арештантів колоною гнали до Летичева. Перед Летичевом Гуцалюка Миколу Семеновича німці (а можливо українські шуцмани) розстріляли. Доля інших бранців із колони невідома.

Під час німецької окупації у Проскурівській управі виходила україномовна газета «Український голос» – орган окружної управи та управи міста Проскурова – з 01.09.1941 по 30.12.1943 роки; відповідальний редактор М. Ліщинський, начальний редактор Ю.Кошельник [2]. Газета була рупором окупаційної влади і служила інтересам Німеччини. На її сторінках друкувались матеріали по історії України, відзначались дні народження Т.Г.Шевченка, про відродження, освячення та відкриття церков, музею, театру, промислових підприємств, про шкільні справи, наради вчителів та сільських старост, поради по сільському господарстві; об'яви, накази та розпорядження окупаційної влади; оголошення управи про покарання смертною карою за надання житла, їжі та одягу по стороннім особам; про візит генерального комісара Волині-Поділля Шене на Проскурівщину 11.05.1942 р.; поздоровлення фюрера з днем його народження; великі промови фюрера, матеріли про зустріч фюрера з дуче Муссоліні після його звільнення з партизанського полону Отто Скорцені, про бойові дії німецької армії та прославлення німецьких вояків. Газета де якийсь час виходила під гаслом «Слава Україні».

Німецька окупаційна влада, як пропагандистський жест, 8 серпня 1941 р. запровадила в німецьких адміністративних установах, як державні дві

мови: українську та німецьку. «... жидівське населення в урядових міських установах має звертатися до урядовців тільки на німецькій або українській мові» [7].

Окупувавши українські землі, німецька влада перш за все почала дбати про добробут Рейху. В газеті «Український голос» від 20 вересня 1941 р. були надруковані інструктивні вказівки по оподаткуванню сільськогосподарським податком у 1941 р. Наводимо цей документ: «*Оподаткування села в біжучому році єдиним сільськогосподарським податком проводиться лише на 50% проти податків, які існували раніш, а саме:*

1. Землі, що знаходяться в особистому користуванні (присадибні землі), оподатковуються по 250 карб. з одного га.

2. Землі в користуванні колгоспу, які зайняті під посівом зернобобових, багаторічних трав – по 16 карб. з одного га.

3. Землі, зайняті під садами і виноградниками (плодоносними) – по 6 карб. 3 га.

4. Від оподаткування звільняються вся худоба і бджільництво.

5. Вводиться новий податок на некорисних тварин – псів і котів:

а) за одного пса – 10 карб., за одного kota – 3 карб.;

б) за другого пса – 15 карб., за другого kota – 6 карб.;

в) за третього пса – 30 карб., за третього kota – 18 карб.

6. Термін сплати податку:

а) 50% – до 25 вересня 1941 року;

б) 50% – до 15 жовтня 1941 року.

7. Від єдиного земельного податку звільняються:

а) господарства осіб похилого віку, що не мають в родині інших працездатних членів родини;

б) господарства інвалідів I-II груп інвалідності війни і праці;

в) надається знижка з нарахованої суми єдиної оплати на 15% на непрацездатних членів родини – при 2-х працездатних членів родини на трьох непрацездатних і більше членів господарства.

До непрацездатних відносяться:

а) чоловіки 1881 р. народження і старші;

б) жінки 1886 р. народження і старші;

в) діти 1925 р. народження і молодші;

г) явні каліки, що не приймають трудової участі в господарстві.

8. Райфінвідділам управи негайно нарахувати земельний податок, а також на псів і котів в розрізі окремих громад, з відповідним наданням знижок і пільг.

9. Одержати від усіх установ, що будуть фінансуватись з м. б., кошториси на всі витрати на час з 1. VIII – 1941 р. по 1. I. 1942 р., які ретельно перевірити і зробити зведення видаткової частини. Після цього

зробити загальний зведений бюджет по всьому району, який надіслати до свого окружного фінвідділу до 25 вересня ц.р.; окружні фінвідділи, перевіряючи зведений бюджет округи, подають його до облфінвідділу не пізніше 1 жовтня ц.р. Облфінвідділ».

Сільське населення здавало окупаційній владі молочний податок. Його розмір залежав від кількості корів та пори року. В третьому кварталі 1942 р. він становив 250 літрів, а в четвертому – 100 літрів з корови, а при наявності двох корів податок зростав до 350 літрів у третьому кварталі та до 150 літрів у четвертому. Населення сіл платило окупаційній владі до десятка різних грошових податків: податок з господарства – 400 крб. на рік, подушний податок – 100 крб., податок з корови – 150 крб., податок з собак – 225 крб., податок «за звільнення» – 50 крб., одноразовий податок. Селяни обов'язково сплачували також орендну плату за наділену під городи землю.

Німецькі порядки були жорстокі. Життя людей регламентувалось наказами та розпорядженнями. В населених пунктах була запроваджена комендантська година з 9 годин вечора до 5 годин ранку. Ходити в цей час без спеціального пропуску заборонялось. 19 жовтня 1941 р. газета «Український голос» надрукувала таке розпорядження гебіцкомісара:

«Від гебіцкомісара.

1. Хто переховує військовополонених, або в інший спосіб допомагає їм втекти, вважається саботажником і буде покараний смертю.

2. Ярмаркові дні визначені Окружним комісаром для районів: Проскурова, Чорно-Острова, Фельштина і Волочиська в середу і неділю. Хто буде з продуктами зустрінутий в інші дні, той буде суворо покараний, а продукти відібрані.

3. Саботаж, псування телефонних дротів карається на місці смертю.

4. Гебіцкомісар у Проскурові шукає перекладача (перекладачку) німецько-української мови. Праця буде добре оплачена.

5. Ніхто не сміє держати зброю без посвідки Гебіцкомісара або Ортскомендатури. Хто посідає зброю без дозволу, той мусить негайно здати її до сільського старости, а цей здає до старости району. Хто зброю десь у кого знає, а не повідомить про це місцеву владу, той вважається співучасником злочинця. Недозволене посідання зброї суворо каратиметься. Військо і поліція суворо будуть дотримуватися цього розпорядження і стежити за його виконанням.

6. Німецький час. Населення нашої округи якнайшвидше мусить упорядкуватись німецьким часом.

7. Переходити жидам з міста до села, або з села до міста суворо заборонено. Хто з жидів буде спійманий на провінції без дозвільної посвідки Гебіцкомісара буде суворо покараний.

8. Собаки й коти, які знаходяться на дорогах, лісах та на полях будуть застрелені».

4 лютого 1942 р. було видане обов'язкове розпорядження Проскурівської міської управи: *«На підставі розпорядження Гебітскомісара, всі помешкання цивільного населення і прилюдних установ м. Проскурова з наступом темряви повинні бути затемнені. Винні в порушенні цього розпорядження будуть суворо каратися, згідно з законами військового часу. Простеження за виконанням цього розпорядження входить в силу з дня його оголошення до відміни. Голова управи Ліщинський».*

Нацистське керівництво зберегло колгоспно-радгоспну систему господарювання як найбільш оптимальну систему контролю за виробництвом та вилученням сільськогосподарської продукції та сировини. В грудні 1941 р. німці офіційно заявили, що колгоспне майно є власністю німецької держави, і хто його не поверне, той буде розстріляний. Жителі села, як і за колгоспу, ходили на роботу в загальний (громадський) двір: жали, косили, молотили, збирали врожай і виконували інші повинності. Виробнича структура громадського двору майже не зазнала змін. Господарство поділялось на бригади та ланки. Очолював громадський двір голова громадського двору. В його розпорядженні були бригадири, ланкові, комірник, бухгалтер, завгосп. Відповідно до введеної загальної трудової повинності кожний член загального двору віком від 16 до 60 років зобов'язаний був приймати участь у трудовій діяльності та виробити встановлені норми виробітку. Заробітна плата працівникам загальних дворів нараховувалася по вироблених трудових днях. Трудовий мінімум складав 22 робочих дні на місяць. Весною 1942 р. окупаційна влада почала проводити земельну реформу. Були скасовані всі радянські закони та постанови про створення колективних підприємств та їх управління. Уся захоплена земля проголошувалась власністю Третього рейху. На першому етапі реформи колгоспи перетворювались в перехідну форму господарювання на селі – громадські господарства. На другому етапі громадські господарства передбачалось реорганізувати у хліборобські спілки. В жовтні 1942 р. за виконання сільськогосподарських поставок та добросовісну роботу на ланах сільськогосподарськими спілками в Проскурівському гебітскомісаріаті стали сс. Копистин, Колибань, Велика Колибань, Шумівці. В селі залишилися одні підлітки і старі люди. Німецька влада жорстоко поводитись з жителями села. Був випадок, що один селянин поскаржився німцю на машиніста молотарки Головатюка Якова, що той його обидив. Німець, не розібравшись у суті суперечки, вийняв пістолет і застрілив на місці біля молотарки Головатюка Якова.

За німців жителі села гнали самогон. Одного разу, як розказував старожил та учасник цих подій Макурта Володимир Пилипович, він, Бабура

Григорій Дементійович та Маланчин Антон поїхали підводою у с. Книжківці до родичів, де їх добре вгостили. На зворотному шляху проїжджали через залізничний переїзд, що навпроти полігону, де стояли два побудовані для залізничників домики та будка. Зараз там залишився домок. На зустріч їм їхав на коні-шкапі осетин у бурці з автоматом на грудях. В наших хлопців були молоді добрі коні. Побачивши добрі коні, осетин дав команду зупинитись і випрягати підручного коня. Бабура Г.Д. зліз з воза і став випрягати, а на возі сиділи Маланчин Антон і Макорта Володимир. Григорій каже: Антон, допоможи випрягти. Антон зліз з воза, нагнувся щоб відв'язати посторонок. В цей момент Григорій Дементійович різким ударом руки збиває у болото осетина, а Маланчин Антон різким рухом зриває в осетина автомат і направляє на нього. Осетин піднявся, забрав коня і, не сідаючи на нього, пішов далі. Приїхали додому і Володимир Пилипович ще довго грався цим автоматом десь до кінця війни і здав до сільської Ради.

Бували випадки, коли патріоти пустили під укіс два поїзди під самим носом блокпоста, де чергували охоронці-мадяри. Паровози лежали ще до 1947 року, коли їх зовсім порізали на металолом. Сила вибуху була великою, рельси покрутило у дуги, залізниця не працювала більше неділі. Старожили згадують, що у селі був шуцманом Іван по прізвиську поляк, і його син Семен зробив цю справу. Семена в селі потім не стало.

Згодом Проскурівська міська управа від 22 квітня 1943 р. зробила таке оголошення (окупаційна газета «Український голос»):

«Згідно розпорядження Окружного начальника жандармерії від 16 квітня 1943 року, доводиться до відома всього населення міста Проскурова та його околиць про нижчезазначене:

1. Ходити по полотну залізниці приватним особам без дозволу суворо забороняється; можуть ходити по полотну лише залізничні службовці.

2. Перехід через залізничне полотно дозволяється лише у відповідних місцях (переїздах).

3. З настанням темноти ніхто не має права наближатися до залізничного полотна і, в разі такого випадку, при оклику з боку охорони, кожний повинен зупинитися і не втікати.

4. При вимозі венгерських охоронних військ, кожний зобов'язаний пред'явити свої документи.

5. Пості залізничної охорони мають вказівки стріляти в кожного, хто негайно не підкориться наказу зупинитися на місці.

Посадник міста Проскурова Ліщинський»

На початку окупації області окупаційна влада створювала у населення ілюзії турботи про освіту та шкільництво. 8 серпня 1941 р. було видане розпорядження про забезпечення вчителів квартирами та продуктами

харчування [4, с. 43], оголошення про обов'язкове шкільне навчання від 31.07.1942 р. [4, с. 90]. З 1 вересня 1941 р. у Проскурівській окрузі відновили роботу понад 120 шкіл. Вчителі відповідально віднеслись до підготовки шкіл до нового навчального року. Директор Копистинської школи Щегельська прийняла школу у напівзруйнованому стані, однак за два тижні школа була впорядкована [1, с.153]. На початку навчального року у Проскурівському окрузі відвідування шкіл складало 80%, а успішність – 90%. Незадовільнена матеріально-технічна база та фінансове забезпечення освітніх закладів негативно впли-

нули на відвідування учнями шкіл. За результатами перевірок в деяких класах навчалось по 2-3 учні, а найбільша кількість учнів сягала 15-20. На особливо низькому рівні була дисципліна. Бракувало підручників, зошитів. Учні не виконували домашніх завдань, спізнювалися, прогулювали уроки. Влада адміністративними методами, а саме штрафами батьків, хотіла виправити становище. За невідвідування школи та пропуски уроків батьків штрафували в розмірі від 30 до 50 крб., а на батьків, які не пускали дітей до школи – у розмірі до 10 тис. крб. та тюремним ув'язненням до 6 тижнів [1, с. 156]. Основною причиною такого стану освіти – це вкрай важкі побутові умови життя людей, голод, відсутність необхідного одягу та взуття, високі податки.

У січні 1942 р. в рейхскомісаріаті було проведено реформу системи освіти. Загальноосвітню програму забезпечували чотирирічні, семирічні школи, чоловічі та жіночі гімназії. Працювали лише чотирирічні народні школи. Їх робота була можлива при наявності вільних шкільних приміщень, палива та лояльних до окупаційної влади педагогів. Учні погано відвідували школу. Середня наповнюваність класів на території області

складало 2-3 учні. Максимальна відвідуваність учнів у школах сягала 20 осіб. Педагогів та учнівські колективи примушували приймати участь в урочистостях, приурочених ювілеям нацистських вождів, проводити святкові концерти до дня народження Гітлера.

24 жовтня 1942 р. вийшло розпорядження рейхскомісара України Е.Коха про закриття шкіл та інститутів «пропоную генеральним комісарам закрити школи та інститути, в яких навчаються учні старше 15 років і всіх учнів незалежно від статі направити в робітничі групи в Німеччину. Чотирикласні народні школи дозволяються в тому випадку, якщо вони мають у своєму розпорядженні дозволені мною навчальні матеріали і кадри» [3, с. 335]. Рівень викладання був дуже низький. Ось що згадує колишній учень Копистинської чотирирічної школи Володимир Пилипович Макорта: на початку вересня 1941 року відкрилась школа і я знову пішов у перший клас. Учні навчались у бувшому попівському будинку. 1, 2, 3 та 4-й класи навчались разом в одній класній кімнаті. Вчителем був Деркач Танас Іванович, родом із Лезнева, який був часто випившим і в таких випадках всі учні співали пісню «Коло млина криниченька, зацвіла калинонька, захотіла в саду спати молода дівчинонька». Завучем школи була німкеня – блондинка, красуня, яка приїжджала з Проскурова на білому жеребці з нагайкою та пістолетом на животі. За найменшу провину і без провини учні і в тому числі Володимир Пилипович часто получали нагаї. В сімейному архіві сина Ольги Петрівни Бугай Володимира збереглася фотографія, зроблена 27.02.1943 р., де зображені учениці школи Макорта (Бугай) Ольга Петрівна та її подруга Сиротіна Олена Григорівна. Хто ходив до окупаційної школи, то це їм не було зараховано.

Завойовники прагнули створити видимість, що вони несуть поневоле-ним народам цивілізацію, культуру, освіту, духовне життя, але як тільки могли зневажливо ставились до місцевого населення, всяко підкреслюючи свою зверхність. Згадує учасник цих подій Володимир Макорта. Раз йшли вони вулицею, а по другій стороні вулиці їм на зустріч йшла німкеня у військовій формі з овчаркою і трьома німецькими офіцерами. Ради потіхи німкеня натравила собаку на наших хлопців. Собака покидала їх на землю і порвала на них одягу.

На терені Проскурівської окружної управи розрахунковою валютою залишались радянські грошові знаки. 18 грудня 1941 р. було видане відповідне розпорядження Проскурівського Гебіцкомісара: *«Доводиться до відома населення м. Проскурова та районів округи, що на терені округи розрахунковою валютою є радянські грошові знаки всіх купюр, як казначейські білети так і банкноти випуску з 1922 року і до останнього часу, тобто всіх років без винятку, та німецька марка (з розрахунку десять крб. – одна марка).*

За відмовлення в прийомі цих грошових знаків, винні каратимуться на перший раз штрафом в розмірі 10 крб., а на другий – 1000 крб.

Нагляд за виконанням покладається на Коменданта Міліції».

В березні 1942 р. до Рівного з Німеччини були завезені окупаційні гроші, які в обігу знаходились не довго – до 1944 р. У повній колекції окупаційних грошей має бути дев'ять купюр – номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 карбованців. Банкнота номіналом 2 карбованці – найрідкісніша з

усієї серії. Кажуть, що потяг, який віз в Україну з Німеччини надрукований тираж «двійок», пустили під укіс партизани, й увесь тираж був знищений.

За задумом всі окупаційні гроші мали показувати «любов» нацистів до українського народу. Дизайн був поєднаний темою «щасливе українське населення». Саме тому на них були зображені то маленький хлопчик, то усміхнена дівчинка з букетом польових квітів, то селянка з колосками пшениці.

На деяких – зображення шахтаря, коваля й науковця. Поряд – текст українською мовою і ореол зі свастикию. На зворотному боці – написи німецькою і українською мовами, у тому числі й такий: «фальшування грошових знаків карається тяжкою тюрмою».

Великі втрати у людях несла не тільки Червона армія. Станом на 12 грудня 1941 р. війська Вермахту втратили 772078 чол. Завойовникам, щоб зберегти стратегічну ініціативу, ліквідувати наслідки контрударів Червоної Армії, потрібне було термінове поповнення, насамперед, у живій силі, а тому солдатами ставали після тотальних мобілізацій нові недавні німецькі робітники. Тому, починаючи з 1942 р., гітлерівці розпочали депортувати населення на роботи до Німеччини. Нацистська Німеччина добровольцям, що зголосилися їхати на роботу, обіцяла безкоштовне помешкання та харчування, а також роботу за фахом в одній з найкращих областей Німеччини Обердонау та матеріальну допомогу сім'ям. Місцева

влада організувала урочисту відправку особам, що від'їжджали у Німеччину. Обіцяний фашистами «рай» у Рейху перетворився для українців у пекло. Робочий день остарбайтера тривав по 12-14 годин. До типового харчового раціону невільників входили: 150-200 г хліба на добу, баланда з моркви і буряка та раз на місяць ячмінний суп. Інша робітниця за 16-годинну роботу на фабриці отримувала 1 кг хліба на тиждень та щодня на обід 1 л супу. За найменшу провину господарі викликали поліцію. За хвилинний відпочинок робітника з Городоччини поліцаї побили до смерті. Остарбайтерів продавали та купували, проживали вони у бараках за колючим дротом та охоронялись наглядачами. Бажаючих добровільно їхати у Німеччину не стало. А вже з вересня 1942 р. вивіз людей до Німеччини став примусовим. Були доведені плани депортації населення. Щоб уникнути примусової депортації населення симулювало небезпечні хвороби, переховувалося. З метою залучення на роботу у Німеччину найбільшої кількості населення, гітлерівці проводили облави. Так, 22 квітня 1943 р. поліція оточила в Меджибожі декілька житлових кварталів і всі, хто потрапив до її рук, ставали невільниками Рейху. До осіб, що ухилялись від відправлення у Німеччину, застосовували різні види покарань: спалення дворів, захоплення заручників у родинях. У Проскурівському гебіті за відмову їхати у Німеччину розстріляли 177 мешканців та спалили 500 будинків. За період окупації з області було депортовано 117 тис. осіб, в тому числі з Копистина 60 осіб. Односельчани, що були вивезені в Німеччину:

1. Бугай Іван	31. Лядецька Дарка
2. Бугай Іван Серг.	32. Лядецький Дем'ян
3. Бугай Максим	33. Лядецька Марія
4. Бугай Марія	34. Лядецький Сергій
5. Бугай Михайло Серг.	35. Мевша Олекса
6. Бугай Олекса	36. Пікус Павло
7. Бугай Тетяна Ів.	37. Роздольський Іван
8. Бугай Тодос М.	38. Русин Антоніна
9. Бугай Тодос Прок.	39. Русин Гриць
10. Бугай Федь	40. Русин Ольга
11. Бугай Фросина	41. Савків Дем'ян
12. Гончар Микола	42. Савкова Ніна
13. Гончар Олександр	43. Савків Федь
14. Гош Петро	44. Савкова Югена
15. Гуцалюк Віра	45. Тютік Василь
16. Гуцалюк Іван	46. Тютік Максим
17. Гуцалюк Сергій	47. Широкий Гриць
18. Гуцалюк Степан	48. Широкий Григорій
19. Дунець Василь	49. Хитрий Василь

20. Дунець Іван
21. Жучок Танас
22. Загородній Василь
23. Загородня Зофія
24. Кобилко Микита
25. Кошай Андрій
26. Кучерява Параска
27. Леськів Прокіп
28. Лисак Фросина
29. Лівчук Семен
30. Лядецький Василь

50. Хитрий Василь Тр.
51. Хитрий Іван
52. Цідило Ганна
53. Цідило Килина
54. Цідило Наталія
55. Цідило Тетяна
56. Цідило Тимофій
57. Школьний Андрій
58. Школьний Іван
59. Юрчишина Зофія
60. Юрчишин Онисько

Примітка: із вивезених у Німеччину не повернулися один чоловік і дві жінки.

Як жили, працювали, харчувались, одівались, проводили вільний час наші люди в Німеччині? Все залежало від того, на яких підприємствах, заводах, шахтах чи у сільському господарстві вони працювали. Дійсно, із спогадів колишніх оstarбайтерів, нашим людям у німецькій неволі жилося нелегко. Жили в бараках, огорожених колючим дротом, які охоронялись наглядачами. Погане харчування. Робочий день складав 12-14 годин. Зношена одежа і взуття. Заборона виходити із зони. Дещо краще жилося тим, що попали на роботу до хазяїна. Із спогадів Магдич Є.Д., 1927 р.н., с. Рахнівка Дунаєвецького району: «я була мала, робити не могла, то попала до хазяїна. Так що я зла не мала, не голодна була. Я ще допомогала другим. В хазяїв худоба, дуже багато було курей, без щоту. Там така обора велика, ліси там дуже. То я старалася, щоби злапати курку, задушити і в сіно сховати, щоби передати на фабрику. Недалеко була, наших було багато й вони були голодні. Я була хитра, хотіла допомогти. Навіть якщо та курка й два дні в сіні, заверну й передаю. А сестра робила в другого хазяїна, ми не разом були. В них був гараж, там була кімнатка і нам ту кімнатку дали, поставили дві кроватки. Харчували добре – 5 раз. Робили так само, як у хазяїна. Сніданок, далі в 10 год. Давали з собою в поле, а в час – обід» [4, с.198].

13 червня 1943 р. окупаційна газета «Український голос» в рубриці «Ось що пишуть наші земляки з Рейху. З листів українських робітників, які виїхали в Німеччину» писала, що щоденно українці, що працюють в Німеччині, надсилають листи, які доводять, що нашим робітникам живеться добре в Німеччині і що більшовицькі чутки мають зловмисні наміри. 25 квітня 1943 р. Сергій Гуцалюк з Копистина, що зараз знаходиться у Кемптені (Альгой) Німеччина, пише таке: «Любий тато, мамо, сестро Тетяно, Роман і Володя! Поздоровляю Вас з святами Пасхи і бажаю якнайкраще просвяткувати ці свята. Я свята ці святкую добре. Я одержав на свята: пасху, маргарину, 250 грам меду і добру ковбасу – як пайок до Пасхи. В

п'ятницю ми не робили, так як цей день є тут великим святом, в суботу – до обіду. Сьогодні і завтра у нас Пасха. Сьогодні ввечері буде поставлена п'єса «Кохання в мішках», співи і танці. В день підемо гуляти в город, грати у футбол. Погано тільки те, що ці свята, так як торік, не прийшлося святкувати разом з вами. Передайте привіт тітці Олександрі, дядькові. Подоровляю всіх родичів з святами. Пока будьте здорові. Ваш син Сергій».

Іван Дунець з Копистина, який в сучасний момент знаходиться на одній молочарні у Кемптені (Альгой) в Німеччині, пише: «Доброго здоров'я мої рідні мама, Серьожа, Міша, Вітя і також Ганя! Перш за все хочу вам передати свій гарячий сердечний привіт та побажати доброго здоров'я.

Ганя, я до тебе написав два листи і поштову картку. Я повідомляю, що пакунки одержав, були коржики, сало і зернята. Хочу вам за це подякувати. Вам відомо, що я роблю на молочарні. Їсти дають 5 раз на день. Так що харчів мені вистачає. Одежа моя вся ще ціла і в порядку. Черевики також. Мої черевики я взуваю в неділю, бо для роботи мені господар видав другі. Він мені також видав спецодяг, так що я маю в чому робити. На вихідний день купив мені штани, кашкет. До того ж дав мені свій френч. Так що мені дуже добре, все одно як вдома. Життя веселе. Висилати мені нічого не треба, перш за все жодних харчів. Якщо мені буде щось потрібне, тоді я напишу. Ганя, пиши всі новини села, які тільки є. Передай привіт всім рідним, сусідам, а також друзям. Чекаю відповіді з моєї рідної України. До побачення! Ваш І. Дунець».

Онисим Юрчишен з Копистина знаходиться тепер в Аугсбурзі. Він пише: «Добрий день моя люба сім'я, жінка Саша, моя люба мамо, сини Вася та Коля! Перш за все повідомляю, що я живий та здоровий. Бажаю вам також здоров'я. Ваші поштові картки я одержав. Дякую вам за це. Я дуже радий, що ви здорові. Ти, Вася, питаєш завжди, як я тут живу. Я живу, Вася, дуже добре. Я хотів би, щоб ти також таке життя мав. Їсти і одягнутись я маю все, що тільки мені потрібно. Маю досить часу для сну. Я роблю 8 годин та 16 годин спочиваю. Робота не дуже тяжка. Я можу пити пиво і купив також собі деякі речі. На це я витратив 20 марок. З роботи я повертаюсь о 5-ій годині і після того маю ще досить часу для сну, так як лягаю спати о 10-ій годині. Часто я думаю про вас і про те, що якраз у цей вільний час, я міг би вам багато допомогти, якби я був вдома. Ми відсвяткували Великдень, і також 1 Травня були вільні. Погода у нас дуже гарна. Пройде маленький дощ, знову світить сонце. Тепер весною все чудово зазеленіло. Але я дуже сумую за батьківщиною. Я надіюсь, що зможу вас скоро побачити. Вітаю вас всіх сердечно. Онисим».

Марія Ольховська з Заріччя, яка тепер знаходиться в Гетінгені біля Ганновера, пише: «Добрий день мої рідні мамо, брати Міша та Яньо! Повідомляю вас, що я жива та здорова. Мамо, пиши мені також як ви живете

і як ваше здоров'я. Я добре вдягнена, тобто маю досить взуття та добру одержу. Їжі також достатньо: хліб, масло, ковбаса, сир. Мамо, надішли мені, будь ласка, свою фотографію та фотографію моїх братів. Я дуже вас прошу про це. Чому не відповідає дядько на мою поштову картку? Я одержала тут вже одне добре пальто, плаття та також сорочки. Я маю тепер 8 сорочок. Мамо, свою фотокартку пришийте до поштової картки і так вишліть, тоді напевно я це одержу. Від Васі я одержала два листи, від Мані 7, від братів п'ять, від Віті шість. Прошу передайте привіт всім родичам, сусідам. Будьте здорові».

Вчитель Фещук з Ружичанки пише:

1-ий лист: «Працюю у хазяїна в селі. Крім мене, є ще два робітники. Роботи багато, але їжі також достатньо, скільки хочеш. Я їм з моїм хазяїном разом біля одного стола. Те, що він їсть, їм і я. Це мені дуже подобається. Під час подорожі нас дуже добре кормили, так що півень мій, якого я взяв з дому, зацвів. Коржики також».

Лист 2-й: «Ми маємо добре прохарчування, і я їм достатньо. У неділю ми маємо вихідний день. Їсти дають щодня чотири рази. Деякі хазяї дають 5 раз на день їсти. Під час обідньої перерви на полі дають півлітра вина. Бажаю вам всього найкращого. До побачення».

Павло Серветник з Видави, який зараз працює на одній цегельні в Роттербурзі у Німеччині, пише до Якова Огородника, завгоспа, який послав його на роботу до Німеччини: «Я дякую Вам і старості ПавлуТкаченку, а також секретареві Гнітку Петру, що Ви мене призначили на працю до Німеччини. Я зараз робітник Великонімеччини. Я працюю на одній фабриці електрослюсарем. За ці сім місяців мого перебування в Німеччині я багато дечому навчився і підвищив свій культурний рівень. У вихідні дні я гарно вдягаюсь. Коли б наші робітники з села мене тут побачили, вони б мене не впізнали, що це той самий Павло, а подумали б, що це є німецький робітник. Не забудьте про грошову допомогу моїй сім'ї».

Село Копистин було звільнене радянськими військами 25 березня 1944 р. Окупанти ще вночі тихо, без бою залишили село. Вранці 25.03.1944 р. два наших розвідники вели до управи полоненого німця. Військова контррозвідка «Смерш» стала виявляти осіб, які співпрацювали з окупаційною владою. Були арештовані і осуджені колишні старости села Бугай Гнат та Лядецький Давид кожний на десять років трудових таборів. Вони згодом сумлінно працювали у народному господарстві. Бугай Гнат працював ковалем у місцевому колгоспі, завжди мовчазний і працювятий. Давид Лядецький також був завжди мовчазним і лагідним. Долі Бабія Григорія і Лядецького Тимофія автору невідомі.

Великою радістю для наших людей стало звільнення від німецької неволі. Самобутні поети пишуть вдячні вірші, присвячені Червоній Армії,

гуморески. Районна газета «Радянська правда» за 25 березня 1946 р. надрукувала два зразки народної творчості, записаних в Проскурівському районі після визволення нашої землі від німецьких загарбників. Хоч ця поезія дещо тенденційна, та на нашу думку вона представляє певний інтерес для сучасного читача і дає уявлення про політично-ідеологічну атмосферу тих часів.

Слава Армії Червоній

Слава Армії Червоній, Що звільнила нас з неволі.	Про високі врожаї, Про багатство
люди мріють. Що ми знов діждались щастя	Мрії наші – наша
дійсність, І працюємо на волі.	Мрії наші – наша воля.
На колгоспних наших нивах рідний, Хазяями знов ми стали.	Щастя наше – Сталін
Дні щасливі і веселі любимому, В наших селах знов настали	Батько наш і наша доля. Слава Сталіну
підчується. Засвітив нам сонце Сталін.	Що за нас усіх Про життя наше
колгоспне Дав наснагу нам в роботі.	Кожен день в
Кремлі турбується. Вже нема у хаті горя, Нема місця і злидоті.	Записано у колгоспниць артілі ім. В.І.Леніна
Пишним цвітом сади квітнуть, с. Олешин Лани буйно зеленіють,	Проскурівського району.

Тікав німець з Проскурова

Тікав німець з Проскурова за Поділля, Через тин, городи. Зашпортнувся в гарбузинні, цій землі Наробив там шкоди.	За Проскурів, За всю Україну. Здохнеш ти на Вражий, песик сину!»
---	--

Побачила тітка Настя,
Що німець блукає.
« – А ходи-но ти сюди,
городі
Ком, – значить , гукає.
З переляку німець зблід
– каже Настя, –
Щось собі белькоче.
І на тітку, як баран,
ступати
Витріщив він очі.
Ясеновим коромислом
Як «огріє» Настя.
«Оце тобі, сучий сину,
Сповідь і причастя!
району.

Згодом наш боєць один
У Насті питає:
Що за сполох на
Вона підіймає.
«То не сполох,
Я тут підіймаю
На німоту на-
Нашим помагаю»
Записано у колгоспниць
с. Книжківці
Проскурівського

Джерела та література

1. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.): моногр./ Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2007 – 312 с.
2. Горбатюк В.І. Таємниці життя Юхима Кошельника / «Деражнянина: минуле і сучасне»: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова).
3. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941-1944. Документи і матеріали / Упоряд.: Вавринчук М.П., Завльнюк О.М., Слободянюк П.Я., Філінюк А.Г., Комарницький О.Б., Олійник О.В. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 209. – 575 с.
4. Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.): збірник документів, матеріалів та світлин. / [упоряд. Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В. та ін.] – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 492 с.
5. Янцаловський О.Й. За межею можливого (спогади колишнього в'язня) /Документальна повість. – Хмельницький: ФОП Крисюк А.О., 2006. – 103 с.
6. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах, Хмельницька обл. / Редакція тому: П.В.Стебло (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л.Місінкевич, Р.Ю.Подкур. – Бібліографічні довідки: Ю.А.Довгань, А.А.Кривега, О.М.Фандуль. – Кн. 5, Хмельницький: ТОА «Поліграфіст-2», 2014. – 896 с.
7. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р. 434. – Оп.1. – Спр. 1. – Арк. 48.

*Мороз В.С.,
м. Хмельницький
Мороз В.С.,
м. Дніпро*

ІСТОРІЯ СЕЛА ІВАШКІВЦІ ТА ПАНСЬКОГО ПАЛАЦУ: ВІД РОЗКВІТУ ДО РУЙНАЦІЇ

В статті досліджено віхи історії села Івашківці від її першої згадки до кінця XIX ст., відомості про палац і його руйнацію.

Ключові слова: село, маєток, палац, парк, церква, школа.

На вододілі двох безіменних річечок, що впадають у мальовничий ставок, розкинулось село Івашківці Копистинської сільської Ради Хмельницького району. До 1994 р. Івашківці були бригадним селом колись відомого спецгоспу по відгодівлі великої рогатої худоби «Поділля». На його фермах утримувалося на відгодівлі більше 200 голів бичків. З переходом до ринкових відносин як і всюди ферми були зруйновані. Зі сходу село оточене лісами, де у 80-х роках минулого сторіччя були збудовані шахтні ракетні установки, а на кращих землях біля станції Богданівці – завод по виготовленню залізобетонних конструкцій, де при існуючій у ті часи безгосподарності у військовому будівельному відомстві у землю було зарито десятки тисяч кубічних метрів щебеню, піску, цементу, сотні тисяч тонн металоконструкцій; чудовий ставок – колишнє місце відпочинку жителів села був засипаний щебенем та відходами виробництва і перетворений у болото. В 2016 р. німецький підприємець взяв деяку частину бувшого заводу в оренду і накопав більше 10 тисяч кубічних метрів щебеню. Колись рівне поле с. Івашківців нагадує поверхню Місяця з великими ярами та котлованами, що залишили після себе військові. Станом на 01.01.2016 року в с. Івашківцях проживало 280 осіб.

На землях села та навколишніх землях люди селились ще у сиву давнину. В яру, що на сході села при посадці лісу школярі знаходили кам'яні знаряддя праці доби неоліту. При проведенні земляних робіт на будівництві заводу залізобетонних конструкцій знаходили залишки черняхівських поселень у вигляді слідів від вогнищ та битого глиняного посуду, польські монети Сігізмунда III (1587-1632), російські монети 1735 р.

Після перемоги литовсько-руського війська у битві на річці Сині Води над татарами під проводом Великого князя Литовського Ольгерда у 1362 р. Поділля і Побужжя ввійшли у Велике князівство Литовське і були передані у володіння братам князям Коріатовичам. По смерті литовського

князя Вітовта у 1430 р. Подільське князівство було захоплене Польщею і утворене Подільське воєводство з центром у Кам'янець-Подільську. Для закріплення загарбаних земель польський король Владислав II Ягайло став роздавати землі та маєтності вірній королю шляхті на правах посесії, записуючи кожному шляхтичу певну суму, яку він мав внести як орендну плату у королівську скарбницю. Так, пустка Копистино у 1440 р. Домарату була записана на 60 гривен. Мабуть у ті часи і с. Івашківці було дароване у посесію якомусь шляхтичу. Щодо назви села, то вона скоріш всього пов'язана з іменем першого власника села. Серед поляків та місцевого руського населення часто зустрічається ім'я (прізвище) Івашко (Iwaszko) [1, 2].

Перша письмова згадка про с. Івашківці припадає на 1530 рік [3, с.64]. Тоді селу належало 0,5 плуга орної землі (біля 13 га), на якій проживало 6-8 душ. Плуг – земельна ділянки, яка площею була ідентична 21,6 га. Населення одного плуга становило в середньому 12 осіб. В 1565 р. Івашківці належали Станіславу Стжалковському (Strzalkowski Stanislaw), орендарю із Миткова. Орної землі у маєтку було на 4 плуги, де могло проживати біля 50 душ [4, с.184; 5, с.166]. В 1583 році с. Івашківці (Iwaszkowcze. Ad aratris 3,5) входило до складу Хмільницького староства, було власністю Івасковських (Ad Chmlelnyk, ten. Iwaskowskich. De aratris 3,5), мало 3,5 плуга орної землі [4, с. 264]. У серпні 1672року Османська імперія при підтримці кримських татар та козаків Петра Дорошенка оволоділи фортецею та містом Кам'янець-Подільським. За умовами Бучацького мирного договору Подільське воєводство відійшло до Османської імперії. Були утворені турецькі територіальні органи влади: ейялет з центром у Кам'янець-Подільському, Меджибізький санджак та Проскурівську нахію.

Шляхта за умовами договору могла залишитися у завойованому турками краї та сплачувати усі податки до турецької казни, накладені на підданих її маєтків, була особисто вільною, не могло бути безпідставне позбавлення маєтків, користуватися свободою віпрсаовідання, отримувати від турецького уряду достатні кошти для безбідного життя. Шляхта, яка не бажала залишитися на завойованій турками території, повинна на протязі двох місяців від укладання договору вибути у Польське Королівство. Турецька адміністрація гарантувала безпеку її вибуття. Не бажуючи опинитися у принизливому стані польська шляхта масово покинула межі Подільського воєводства. Для відшкодування втрат, які понесла шляхта, були утворені комісарські, які оцінили понесені збитки. Протоколи засідань комісарських судів дають достовірну інформацію про власників втрачених маєтків і населених пунктів. В протоколах находимо таку інформацію про село [6, с.177, 222, 265, 274]. Івашківці (Iwaszkowce) приписане до міста Шаравки. Дідич Францішек Казімеж Жевуський. 1678-1679 роки: через

неявку зацікавлених осіб відшкодування відкладене на другий 1679 р. В селі було 12 димів. 1679 р. Івашківці (Iwaszkowce) – дідич – Францішек Казімеж Жевуський, подільський стольник; дідичі – землевласники, котрі володіли маєтками із землею, одержаними за королівськими привілеями. Дідичі користувалися правом спадкової власності. Стольник – почесний урядник та почесне звання [7, с. 55-59]. В селі було 6 димів. Дим відповідає одному господарству, родині із 6-8 душ. Ф. К. Жевуський – великий землевласник, володів біля 20 селами у Подільському воєводстві.

В вересні 1699 р. турки залишили Кам'янець-Подільське воєводство. Край був дуже спустошений і обезлюднений. Як пише дослідник історії Поділля тих часів Микола Крикун урочище Івашківці на початку 1700-х років залишалось незалюдненим [8, с. 440].

Джерелознавцем та відомим дослідником Поділля Дячком В В у Хмельницькому обласному державному архіві був виявлений камеральний і топографічний опис с. Івашківці, зроблений у 1812 р. Приводимо цей опис мовою оригіналу [9]:

«№ 87 Деревня Ивашковцы. Положение свое имеет на косогоре по левую сторону речки Волка. Окружена с протчих сторон лесом. Небольшая корчма.

Кряж земли в сем владении чернѣй глинистой. Поверхностный слой чернозюма на возвышенной местности не более полуаршина, а на нижней в аршин и более. Под ним следует глина удобная на делание кирпича и сельской посуды.

Из посеянного хлеба родится лутше озимая рожь и пшевица, другие [культуры – В.М.] посредством. Подданные состоят на панщине. Вода, употребляемая жителями колодезная, которая чиста и в пищу здоровая».

В камеральному та топографічному опису села, складеному у 1812 р. ще немає згадки про панський палац. Духовне життя селян. В с. Івашківці від їх заснування до 1990 р. не було церкви. Для задоволення духовних потреб жителів Івашківський приход з 1872 р. був приписаний до церкви у с. Свинна аж до 1894 р., а з 1894 р. – до церкви с. Колибань [10, с. 436, 439].

1889 р. Село Івашківці відносилось до Бахматівської волості (гміни) Летичівського повіту, приписане до Михалківської парафії. Землі його розміщені по обидві сторони залізниці Жмеринка-Волочиськ між станціями Проскурів і Богданівці. Має 45 будинків, в яких проживає 268 мешканців, 185 десяти селянської землі і 278 десятин дворянської. Земля чорнозем, поля рівні. Давня власність Ціхоцьких (Cichockich) і Аслановичів (Aslanowiczow), які в теперішній час нею володіють [11, с. 323]

У 1893 р. в селі за даними В К Гульдмана було 58 дворів (господарств), в яких проживало 312 душ обох статей [12, с. 176]. Землекористування станом на 1898 р. Власником маєтку був дійсний статський радник Анатолій

Аркадійович Де Каррієр (пр.). Власник проживав у Москві. Дворянської землі в маєтку станом на 1898 р. було 270 дес., у тому числі присадибної – 6 десяти, ріллі – 230 десятин, лісу – 3 десятини, вигонів і сінокосів – 11 дес. та непридатної – 20 дес. Маєток знаходився в оренді; орендар дворянин Людвік Осипович Домбровський [13, с. 85].

1903 р. село Івашківці Бахматівської волості Летичівського повіту. Належало дворянину Миколі Володимировичу Мартсону (православний). Адрес власника – м. Тинна (с. Зеленче). Всієї землі в маєтку 277 дес., в тому числі присадибної – 5, ріллі – 250, лісу – 2 і непридатної – 20. Маєток знаходився в оренді у дворянина Болеслава Костянтиновича Шлуки. Він же і представляє маєток. Адрес м. Меджибіж [14, с. 190].

1905 р. село Івашківці належало М.В. Мартсону. Дворів було 65, в яких проживало 383 душі обох статей [15, с. 98].

Отже, ми прослідкували історію села Івашківці від першої писемної згадки про нього до кінця XIX ст. і з наявних у нас документів не виявили хто і коли збудував палац. Його будівництво, на нашу думку, слід віднести на середину XIX ст. По середині плоскогір'я між ярами знаходився старий панський маєток-палац, який був двоповерховий, мав розміри 25 м довжини та 15 м. ширини. По переказах старожилів палац був оточений парком та фруктовим садом. В парку росли крім місцевих порід дерев також екзотичні дерева. Парк був обсаджений старезними липами. Перед палацом висадили клумби з квітів, стрижені посадки кущових дерев. Через парк до палацу вели алеї, обсажені соснами та ялинами. Вечорами у святкові

дні на балконі пала грав духовий оркестр. Недалеко від парку був чудовий став, що примикав до лісу. За селом стояв вітряний млин.

Про все це оповіла своєму внуку Рохову Володимирі Івановичу його бабуня Вельська (Рохова) Лідія Степанівна (1907-1998). Її батько Вельський Степан служив у власника маєтку Миколи Володимировича Мартсона садівником. Вельська (Рохова) Лідія Степанівна була довгожителькою. Часто навідувалась у палац до свого батька. В 10 років самотужки навчилась добре читати. При лікнепі допомагала вчителю проводити уроки, бо сама краще читала за нього. До 85 років любила читати романи Л.М.Толстого. До 90 років сама поралась по господарству та на огороді.

Після революції власник маєтку виїхав за кордон. Під час НЕПу в село приїжджала дочка Мартсона. В палаці знесли другий поверх. Палац ще довго служив людям. В ньому розмістилися і працювали радянські органи влади, школа, будинок культури, бібліотека. Палац пережив лихоліття голодомору та репресій, Другу світову війну. Ще по війні в палаці довго працювала Івашківська початкова школа. У цій школі педагогічну кар'єру (від вчителя початкових класів до директора школи) розпочав корінний житель села Рохов Володимир Іванович, його дружина Рохова Олександра Яківна, допрацьовувала до пенсії Маланчина Ксенія Прокопівна. У цій школі отримав освіту один із захисників Вітчизни та ветеран колгоспної праці Живега Степан Вікторович, діти Рохова В.І. Ігор, Олег та Олена. Більше п'яти поколінь івашківської малечі отримали освіту у палаці.

В 1991 р. рішенням сесії Копистинської сільської Ради палац підлягав знесенню. Будівля палацу була цегляною і дуже міцною. Щоб її зламати використовували важку будівельну техніку – кран та військовий танк. Розмір цегли 50х20х7 см. Фундамент являв собою траншею глибиною 1,7 м, викладену з цегли. Із будівельних матеріалів зруйнованого палацу у с. Колибань звели молоко цех. Пройшов час і ні колгоспу, ні молочного цеху у с. Колибань вже немає.

Будівля палацу після певного ремонту могла служити ще сотні років, бути архітектурною окрасою села, приміщенням для проведення культурних заходів. Після руйнації палацу до знищення парку та панського саду саду.

Біля фундаменту палацу ще ростуть три берізки, свідки цієї трагедії. З руйнацією палацу тісно пов'язане прізвище натхненника та виконавця цього акта вандалізму тодішнього голови колгоспу Степанчука С.А.

Ось таку трагедію пережив витвір людських рук – Івашковецький палац та парк.

Джерела та література

1. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимущественно по летописям). – Киев: 1889. – 389 с.

2. Владимирский-Буданов Население Юго-Западной России от XIII до половины XV века // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, составленный при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе – Акты о заселении Юго-Западной России. – К.: тип. Г.Т.Корчак-Новицкого, 1888. – т. 1 – ч. 7.

3. Владимирский-Буданов М. Акты о заселении Юго-Западной России от второй половины XV в до Люблинской унии (1569) – К.: тип. Г.Т.Корчак-Новицкого, 1890. – т. 2 – ч. 7. – 210 с.

4. Zrodla dziejowe. – Tom XIX.// Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. VIII: Ziemie ruskie. Wolyn i Podole / Opisane przez A Jablonowskiego – Warszawa, 1889. – S. 159 – 307 +XLVI s.

5. Bialkowski Leon Podole w XVI wieku / Rysy spoleczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920. – s.230.

6. Крикун Микола Документи комісарського суду 1678-1679 років. – Львів: Видавництво Українського католицького університету – 2015, 360 с.
7. Єсюнін С. М. Пłosкирів: давня історія. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – 62 с.
8. Крикун Микола Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів: 2011. – 733 с.
9. Камеральное и топографическое описание с. Ивашковцы //ДАХМО – Ф 115. – Оп. 2. Спр.109. – Арк. 75.
10. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О.Пшонківський, 2008. – 996 с.
- 11.. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. III– Warszawa, 1889. – 963 s.
12. Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии [Алфавитный перечень населенных пунктов губернии с указанием некоторых справочных о них сведений]. Издание Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского Правления – 1893. – 636 с.
- 13 Гульдман В. К. Поместное землевладение Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского Правления, 1898.
14. Гульдман В.К. Настольно-справочная книжка для г.г. землевладельцев и арендаторов. Поместное землевладение в Подольской губернии. Издание 2-е, исправленное и значительно дополненное. – Каменец-Подольский: Типография С.П.Киржацкого, 1903. – 896 с.
15. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1905. – 563 с.

*Прокончук В. С.
м. Дунаївці*

ТРУДОВИЙ АРХІВ ЯК ДЖЕРЕЛО РЕГІОНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті на прикладі Дунаєвецького району Хмельницької області аналізуються передумови виникнення, організаційні форми й основні напрями діяльності нових архівних інституцій – трудових архівів, окреслюються деякі аспекти використання їх фондів у науково-дослідницькій праці.

Ключові слова: Дунаївці, архів, трудовий архів, фонди, одиниця зберігання, джерело досліджень.

Питання становлення, основних форм і методів функціонування створених у добу незалежності України трудових архівів ще не знайшло належного теоретичного узагальнення, особливо їх використання у науково-дослідницькій праці. Мета цієї розвідки й полягає в осмисленні незначного досвіду, власне – перших кроків діяльності нових архівних установ у момент переустрою суспільного буття.

Доба незалежності внесла серйозні корективи в архівне будівництво та мережу архівних установ в Україні. Зміна форм власності, політичної системи привела до ліквідації одних та реорганізації інших державних установ, організацій, підприємств, сільгоспформувань. Склалася загроза втратити документальний масив, важливий не тільки для реконструкції історичного минулого, а й вирішення питань соціально-правового характеру. Збір документів, що не належать до Національного архівного фонду, не входив в обов'язки діючих архівних установ міського, районного, обласного рівнів.

Виникла проблема, яку намагалися вирішувати як у центрі, так і на місцях. Ситуація змінилася на краще із внесенням змін до Законів України «Про місцеве самоврядування» і «Про Національний архівний фонд та архівні установи», згідно з якими до повноважень місцевої влади було віднесене *«централізоване тимчасове зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових або інших правовідносин, та інших документів, що не належать до Національного архівного фонду»*. Отже з'явилися правові підстави для створення так званих трудових архівів для збереження і використання нерідко покинутих напризволяще документів ліквідованих колгоспів, підприємств, установ та організацій. На 1 січня 2005 р. в Україні було створено 92 трудових архіви.

У різних областях пішли різними шляхами створення цих архівних установ: на 1 листопада 2012 р. діяло 327 районних, 106 міських, 821 – сільський і селищний трудовий архів, всього – 1260 [1, с.1].

На Хмельниччині ця робота активізувалася 2001 р. Всіляко ініціював створення трудових архівів Держархів Хмельницької області, як орган управління архівною справою в регіоні. Вирішили піти шляхом створення міських і районних трудових архівів. Аргумент – селянам доводиться по кілька разів їздити в район за довідкою, скажімо, для нарахування пенсій, потіснили інші, не менш вагомі. Архівами мають займатися фахівці, а не працівники сільрад на громадських засадах, хто може гарантувати збереження документів у 2–3 десятках сіл, а скільки разів доведеться возити

документи з сільських архівів у постійний фонд для звірки? А як бути людині, яка протягом трудового життя працювала в кількох господарствах чи на підприємствах у різних населених пунктах району? Власне, верх взяли останні аргументи. З допомогою облдержадміністрації архівісти спонукали районні державні адміністрації та районні ради вирішувати долю документів, які могли бути безповоротно втрачені.

2002 року приклад показав Волочиський район, створивши перший трудовий архів. 2003 року з'явилися аналогічні архівні установи у Віньковецькому, Городоцькому, Кам'янець–Подільському і Теофіпольському районах. Наступного року добавилося ще 8 трудових архівів, 2007 р. процедура їх створення в основному була завершена [10, с. 33–56].

У Дунаєвцькому районі цю проблему розв'язували по-своєму. У відповідь на подання районної державної адміністрації від 22 квітня 2003 р. сесія районної ради 24 квітня ухвалила рішення про створення районного трудового архіву. Однак фінансові труднощі не дозволили розгорнути діяльність окремої архівної установи. Тому вирішили ці функції покласти на архівний відділ, призначивши 28 травня 2004 року спеціаліста архівного відділу, відповідального за прийом і впорядкування документів з особового складу ліквідованих підприємств, колгоспів, установ та організацій. Було виділено й окреме приміщення – 7 кімнат на першому поверсі колишнього банку «Україна» по вул. Шевченка, 83-а площею 85,5 квадратних метрів [2, арк. 1].

Однак об'єм роботи – контроль і допомога фондоутворювачам, прийом і передача архівних справ та ще й трудовий архів, що вимагав окремої уваги і підходу, надання щороку 1000 і більше стажових та зарплатних довідок – спонукав ініціювати створення, як і в інших районах області, окремої архівної установи «Трудовий архів». З метою правового вирішення проблеми 17 грудня 2009 року на сесії Дунаєвцької районної ради було розглянуто питання «Про створення комунальної установи Дунаєвцької районної ради «Трудовий архів» і прийнято позитивне рішення, затверджено Статут комунальної установи Дунаєвцької районної ради «Трудовий архів», завідувачкою призначено Юлію Анатоліївну Фещук–Баранюк. 10 червня 2010 року була здійснена реєстрація «Трудового архіву» в Єдиному державному реєстрі юридичних та фізичних осіб. Так комунальна установа Дунаєвцької районної ради «Трудовий архів» набула статусу юридичної особи.

Паралельно з вирішенням організаційно–правових питань відбувалася концентрація масиву документів з особового складу. Станом на 1 жовтня 2009 р. архівний відділ забезпечував збереження 92 фондів – 21431 од. зб. ліквідованих підприємств, колгоспів, установ. 91 фонд – 21339 справ були погоджені з Експертно-перевірною комісією Держархіву області [3, арк. 1].

На виконання спільного розпорядження Дунаєвської райдержадміністрації та районної ради № 444 від 24 червня 2010 року райархів передав до трудового архіву 100 фондів – 21674 од. зб. документації особового походження, яка не належала до Національного архівного фонду. Так завершився перший етап (2003–2010 рр.) формування трудового архіву в лоні архівного відділу райдержадміністрації і розпочався новий не менш відповідальний етап функціонування самостійної архівної установи «Трудовий архів».

Датою відліку її існування діюче керівництво вважає 10 червня 2010 р. – день ресстрації установи як самостійної юридичної особи. У цьому є юридично обґрунтована логіка. Однак при цьому виникають інші запитання: а чому не 17 грудня 2009 р. – дата прийняття рішення сесії Дунаєвської районної ради про створення «Комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів», затвердження її Статуту і призначення керівника? А як бути з рішенням сесії районної ради від 24 квітня 2003 р. «Про створення районного трудового архіву» і його фактичним функціонуванням під егідою архівного відділу окремим фондом в окремому приміщенні із закріпленим для його ведення спеціалістом I категорії А.М. Білан? Попри все це головне полягло в тому, що трудовий архів створений, він діє, реалізуючи мету і завдання, права та обов'язки, визначені Статутом.

А мета – благородна: «Трудовий архів створюється в районі для забезпечення збереженості документів з особового складу та документів тимчасового зберігання суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності майна та підпорядкування, що були розташовані на території району і припинили свою діяльність»[4, арк.1].

Статут визначає й основні напрями діяльності:

це – виявлення та внесення до джерел комплектування вказаних документів;

їх належне зберігання;

приймання від джерел комплектування документів з особового складу, фінансово–господарської діяльності та інших;

надання методичної допомоги підприємствам, установам і організаціям, які є джерелом комплектування, або ліквідаційним комісіям (ліквідаторам) у складанні історичних довідок, описів, упорядкуванні (підшиванні) справ та передачі документів на зберігання до Трудового архіву;

науково–технічне опрацювання документів, що надійшли на зберігання згідно з Правилами Держкомархіву, створення необхідного довідкового апарату до них;

облік документів, що зберігаються, у тому числі шляхом створення та підтримання облікових баз даних із застосуванням персональних комп'ютерів;

організація користування документами в службових, наукових, соціально-правових та інших цілях, видання архівних довідок, копій, витягів з документів, що знаходяться на зберіганні;

співпраця з Експертною комісією архівного відділу райдержадміністрації щодо встановлення цінності документів, затвердження описів;

участь у заходах з підвищення кваліфікації працівників ділових служб, архівних підрозділів та експертних комісій підприємств, установ[4, арк. 2].

Трудовий архів підзвітний і підконтрольний засновнику – Дунаєвецькій районній раді, у плані координації діяльності співпрацює з уповноваженим органом – архівним відділом районної державної адміністрації.

Робота планується, аналізується, контролюється, про виконання планових показників Трудовий архів звітує перед засновником.

Колектив складається з трьох осіб: завідувач Анатолій Сигізмундович Закревський з 21 липня 2011 року виконує ці обов'язки на час післяродової відпустки Юлії Анатоліївни Фещук–Баранюк, 29 червня 2010 року Наталя Михайлівна Свідницька прийнята на посаду бухгалтера (0,5 ставки) і архіваріуса (0,5 ставки), 14 січня 2013 року на посаду архіваріуса призначена Тетяна Борисівна Казнодій. Під їх опікою знаходиться 24211 одиниць зберігання, об'єднаних у 127 фондів[5].

А це вимагає створення необхідних умов і виконання низки дій. Щороку доводиться реставрувати понад 200 документів, у середньому 300 документів ремонтувати, оправляти, підшивати і картонувати понад дві сотні справ. Збереження – це і постійна перевірка наявності і фізичного стану документів: 2012 року було перевірено 1291 справу, 2013-го – 437, 2014 – 348. Час від часу проводиться обезпилювання, контроль температурно-вологісного режиму. Створено умови для охорони. 8 листопада 2011 р. архівосховище згідно договору з ТОВ «Гепард» підключено до пульта сигналізації, чим забезпечено цілодобову охорону. Вжито заходів протипожежної безпеки.

Чимало зусиль і часу забирає упорядкування архівних справ приймання їх на збереження. Основний обсяг цих робіт вже здійснено, однак щороку доводиться приймати певну кількість справ: 2012 р. – 442, 2013 – 241, 2014 – 6[6].

У питаннях визначення цінності документів, затвердження описів трудовий архів співпрацює з Експертною комісією архівного відділу Дунаєвецької районної державної адміністрації. Наприклад, 2012 р. погоджено описи на 442 одиниці зберігання, 2013-го – 239 та ще 8 історичних довідок. Протягом 2012–2013 рр. розглянуто, погоджено і затверджено на Експертно-перевірній комісії Держархіву Хмельницької області описи з особового складу на 681 одиницю зберігання.

А.С. Закревський працює в тісному контакті із засновником та керівниками сільських, селищних і міської громад, оскільки «Трудовий архів» є установою спільної власності цих територіальних громад, щороку вносить не менше 4 питань на розгляд органів влади і місцевого самоврядування для удосконалення справи, інформує, надає методичну допомогу не менше 5–7 джерелам комплектування архіву документами з особового складу.

Свою роботу популяризує, щоб привернути увагу до складу фондів, можливостей архіву та його проблем. Використовується і веб-сайт, до якого 2014 р. була внесена «Історична довідка», що розкриває мету і завдання, склад фондів архіву, способи надання допомоги жителям району. Для цього здійснюється як особистий прийом відвідувачів, так і підготовка довідок, витягів з документів. Ця робота забирає максимум зусиль. Якщо 2010 р. було виконано 970 запитів соціально-правового характеру, то 2011-го – 1160[7, арк. 2]. У наступні роки цей вид діяльності мав такі показники[8]:

Роки	На особистому прийомі побувало	Видано довідок	
		тематичних	соціально-правового характеру
2012	176	158	1291
2013	43	4	1647
2014	90	10	1550
Всього	309	172	4488

Власне, щороку трудовий архів видає більше 1500 тис. довідок соціально-правового характеру і тематичних, відшукуючи необхідні документи, дбаючи про об'єктивність даних, їх відповідність оригіналу.

Робота з формування фонду трудового архіву складає основу всіх інших видів діяльності невеликого колективу. І це – зрозуміло, бо без документів ліквідованих підприємств, установ і організацій не можливо вирішити низку соціальних питань: встановлення пенсій їх колишнім працівникам, а отже – стажу і зарплат. Документальна наповнюваність фондів дуже строката. Якщо серед колишніх колгоспів найбільш повно сформовано 25-й фонд ТОВ «Жванчик», с. В. Жванчик – 1217 справ, 57-й Сільськогосподарське ТОВ «Дружба», с. Нестерівці – 780, 45-й ТОВ «Нива», с. Чечельник – 745 одиниць зберігання, то СВК «Сиворогівський», с. Сивороги – тільки 13 справ, СВК «Рудський», с. Рудка – 53, ТОВ імені Гагаріна, с. Дем'янківці – 51 од. зб. Серед сільгоспформувань краще представлений документальний масив СВК «Перемога», с. М. Кужелівка – 748 справ,

ТОВ «Ранок», с. Миньківці – 733, ТОВ «Батьківщина», с. Підлісний Мукарів – 648, ТОВ «Агрофірма «Свірхова гора», с. Михайлівка – 679, СВК «Іванковецький», с. Іванківці – 582, колгосп «За комунізм», с. В. Кужелева – 536, СК «Міцівецький», с. Міцівці – 555, СТОВ «Маліївечке», с. Маліївці – 859, СВК «Голозубинецький», с. Голозубинці – 544 одиниці зберігання[5]. Тут керівники і головні бухгалтери господарств, що ліквідовувались, ліквідаційні комісії, а де й ліквідатори, відповідально віднесли до справи, до долі тих людей, які впродовж 60–70 років існування колективних сільських господарств пов'язали з ними своє життя, свою працю.

На грудень 2012 р. по кількості одиниць зберігання «Трудовий архів» Дунаєвського району був у п'ятірці кращих: Кам'янець-Подільський міський зберігав 250 фондів – 52199 справ, Кам'янець-Подільський районний – 220/31088, трудовий архів Городоцького району – 84/29541, Дунаєвського – 108/22925, Деражнянського – 127/18260[9].

У цих досягненнях є велика колективна праця як місцевих працівників, так і районних архівістів. Зокрема Н.В. Надвірняк, А.І. Камінської, А.М. Білан, які починали і зібрали основну масу документів ліквідованих підприємств, сільгоспформувань, установ і організацій (100 фондів – 21674 одиниці зберігання), так і колективу комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів», зокрема Ю.А. Фещук–Баранюк, А.С. Закревського, Н.М. Свідницької та Т.Б. Казнодій, які прийняли фонд, впорядкували, описали, примножили, за чотири з половиною років добавивши 27 фондів – 2537 одиниць зберігання.

Названі архівісти, як і їх попередники, стали справжніми будівничими архівної справи в Дунаєвському районі, збирачами документальних скарбів, оберегами історичної пам'яті.

Отже, трудові архіви стали реальністю нашого непростого часу. З ліквідацією низки підприємств, колгоспів, установ і організацій саме районні та міські архіви поставили заслін розпорощенню і втраті документів особового походження, без яких у найближчі десятиліття неможливо регулювати життєдіяльність їх колишніх працівників, а також відтворити історію як колективів, так і окремих осіб. Саме в лоні архівних відділів райдержадміністрацій, міських рад сформувався фонд особового походження і зародилася ідея виокремлення його в так званий трудовий архів.

Невеликі колективи цих підрозділів поширюють інформацію про джерельне багатство своїх установ не тільки традиційними способами – документальні виставки, огляди, лекції, публікації в газетах і журналах, а й все частіше використовуються електронні носії, сайти архівних установ, вміщуючи на них віртуальні виставки, довідки тощо.

Однак використання архівних фондів районних і міських відділів, та й трудових архівів, з дослідницькою метою має невичерпані резерви. Що-

дня райархіви відвідує чимало людей, щоб отримати підтвердження своїх прав на отримання пенсії, володіння майном тощо. А ось дослідників не видно. Можливо й тому, що вже давно у самих дослідників склалося враження, що дослідницькі фонди не тут, на місці, а десь там, у Києві, в обласному центрі. Звичайно, у центральних та обласних архівах зберігаються давніші за часом створення документи, їх джерельні можливості глибші і ширші. Але й тут, на місцях, є чимало цікавого. Наприклад, документи про колгоспи, відомі свого часу підприємства, організації. У свідомості нинішнього покоління завдяки багатьом критичним публікаціям поступово формується образ колгоспу як такого собі страшного монстра, який не тільки поглинув власність селян, а й перетворив їх на рабів. Але ж ми не можемо не бачити, що за майже 25 років незалежності на зміну їм не прийшло такої ефективної форми господарювання, яка б позмагалася з колгоспами, особливо – у питанні вирішення соціальних проблем громад – підтримки освіти, культури, охорони здоров'я, житлового будівництва, облаштування доріг тощо. Тобто, цей досвід варто узагальнити, зібравши документи, фотографії, свідчення ще живих керівників господарств, колишніх передовиків виробництва, орденоносців, Героїв Праці. І, спираючись на документальний масив, що зберігається і в трудових архівах, написати історію колгоспного життя наших дідів і батьків.

Вже сьогодні за документами останніх двох десятиріч можна і треба на прикладі конкретних колективних господарств осмислити хід реформування цього сектору економіки, успіхи і невдачі, їх причини. Здійснити й низку біографічних досліджень, щоб залишити для нащадків подвиг батьків, дідусів, бабусь – передовиків колгоспного виробництва. Такі дослідження можуть здійснюватись як у рамках Малої академії наук, її територіальних філій, так і історико-географічної експедиції «Історія міст і сіл України», 2010 р. започаткованої Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Національною спілкою краєзнавців України.

Це саме можна сказати і про історію підприємств, організацій, установ, які в умовах реконструкції соціально-економічного ладу зникли з карт багатьох міст і районів. Їх історію необхідно негайно реконструювати, щоб зберегти, а згодом вкратити в історію населених пунктів, нова редакція яких готується, а подекуди вже й публікується.

Не допрацьовують самі архівісти, особливо міської та районної ланок. Не важко замітити, що статути серед завдань архівістів не скрізь фіксують використання трудових архівів з дослідницькою метою. Це можна зрозуміти, бо на момент їх формування, експертної оцінки і затвердження важливо було врятувати – зібрати й упорядкувати документальний масив. Але пройшло більше десяти, а то й п'ятнадцяти років з часу створення

перших трудових архівів. Архівістам варто посилити спілкування з громадою кожного району, міст і різними способами, у тому числі шляхом проведення спеціальних архівних уроків у школах, екскурсій для учнів та й дослідників до архівосховищ, через соцмережі, ЗМІ донести до науковців, краєзнавців склад і джерельну цінність своїх фондів. А нам – науковцям, педагогам, краєзнавцям – спрямувати свій пошук, як і краєзнавчий пошук своїх вихованців, до районних, міських трудових архівів, аби згодом не жаліти за втраченим часом, зниклими джерелами й носіями цінної інформації – учасниками і свідками історичних подій. Та й облдержархіву, як вищій у своїй галузі управлінській інстанції, варто привертати увагу колег з районів, міст, зокрема колективів трудових архівів, до популяризації і активного використання фондів з дослідницькою метою.

Джерела та література:

1. Шпак В. Трудові архіви чи валіза без ручки? / Віктор Шпак // Урядовий кур'єр. – 2012. – 10 листоп. (№ 207). – С. 1, 6.
2. Поточний архів архівного відділу Дунаєвської райдержадміністрації, Історична довідка, 8 с.
3. Там само, Інформація на адресу Державного архіву Хмельницької області, 2 арк
4. Поточний архів комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів» (далі – ПА КУДРР ТА), Статут комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів», 4 арк.
5. Там само, Список фондів з особового складу комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів» станом на 1 січня 2015 року, 6 арк
6. Там само, Звіти комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів» за 2012–2014 роки, 15 арк
7. Там само, Довідка комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів» про роботу у 2010–2011, 3 арк.
8. Там само, Звіти про роботу комунальної установи Дунаєвської районної ради «Трудовий архів» за 2012–2014 рр.
9. Поточний архів архівного відділу Дунаєвської райдержадміністрації, Список справ, які знаходяться в розшуку станом на 9 серпня 2012 року, 6 арк.
10. Архівні установи Хмельниччини / автори-упорядн.: Байдич В. Г., Михайлова С. Р., Войтович О. В. [та ін.]. – Хмельницький : «Поліграфіст–2», 2012. – 64 с.: іл.

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

На початку ХХ ст. подальший розвиток і логічне завершення дістала традиція духовної опозиційності інтелігенції в Росії. Фактично сам термін «інтелігенція» з'явився для позначення тієї частини освіченого суспільства, яка в тій чи іншій формі виявляла свою незгоду з політикою абсолютизму. Слово «інтелігент» у той час мало не стільки соціологічний зміст, скільки морально-етичне забарвлення, хоча і вживалося переважно щодо інтелектуалів. Для української інтелігенції ця традиція посідала тим більшу вагу, що, перейнявши провід у національному відродженні, вона міцно і назавжди поставила себе в постійну опозицію самодержавству з його централістично-шовіністичною суттю. Поява терміна «інтелігенція» важлива й з точки зору саморефлексії цієї соціальної верстви. Адже існувало поняття, за допомогою якого фактично сформувався процес самопізнання, самоусвідомлення себе як окремої спільності, самовизначення в системі соціально-класових координат. Водночас з'явився досить певний соціально-психологічний тип людини, яка в суспільній свідомості асоціювалася з поняттям «інтелігент».

Історичні реалії розвитку російської інтелігенції, складовою котрої була інтелігенція України, певною мірою висвітлюють автори публіцистичних статей, що увійшли до збірників «Вехи» (1909 р.) та «Интеллигенция в России» (1910 р.) – класичні пам'ятки російської ліберальної суспільної думки. Так, у 1910 р. Д. Овсянко-Куликовський статтю «Психологія російської інтелігенції» розпочав із конкретного визначення самого змісту: «...Интеллигенция – це все освічене суспільство; до її складу входять усі, хто так чи інакше, прямо або опосередковано, активно чи пасивно беруть участь у розумовому житті країни» [1, с.382]. Остаточному формуванню інтелігенції в окрему соціально-професійну верству сприяли соціально-економічні та соціокультурні фактори [5, с.12-13].

У передчас революційних подій 1917 р. українська культура перебувала під тиском російського царизму. Його русифікаторська політика, особливо посилена в другій половині ХІХ ст., постійні заборони української книги та літератури, жорстоке переслідування українського слова, нестача україномовних навчальних закладів призвели до того, що Україна на початку ХХ ст. вражала високим відсотком неписьменного населення. За даними всеросійського перепису 1897 р. відсоток грамотності для всього

населення Росії становив 23,3, а для України він не піднімався вище 16,4 [4, с.250]. За даними перепису, в Україні налічувалося близько 24 тис. осіб із вищою освітою й близько 17 тис. із середньою спеціальною освітою, тобто 41 тис. «дипломованих інтелігентів». Частка інтелігенції Російської імперії, зосереджена в Україні, була досить високою. Тут працювало 13,6 % усіх діячів науки, освіти, літератури і мистецтва. Селянство, загалом, становило 93 % усього населення України [5, с.14-15]. Це негативно відбивалося на всьому ході суспільного, в т.ч. й культурного розвитку українського народу. Саме перепис населення Російської імперії 1897 р. та соціологічна література того часу є головними джерелами складання соціального портрету української (в т.ч. й літературно-мистецької) інтелігенції початку ХХ ст. Однак обробка перепису викликає певні труднощі, оскільки в ході перепису інтелігенцію не виділяли в окрему групу (це було неможливо), а в соціологічній літературі термін «інтелігенція» тлумачився досить широко й не завжди адекватно сьогочасному підходові. Втім, дана інформація приваблює високим рівнем та широтою охоплених питань, що сприяє осмисленню соціальних характеристик інтелігенції [5, с.7-8].

Незважаючи на заборону та репресії, початок ХХ ст. характеризувався активізацією національно-культурного життя, розвитком складових культури, в т.ч. літератури та образотворчого мистецтва. Творцем культурних цінностей був український народ, представлений усіма великими і малими національними групами, що проживали в територіальних межах 8 губерній, складових Російської імперії.

У часи реакційної політики російського царизму щодо українського народу, пов'язаної із забороною розвитку національної освіти і культури, була актуальною позиція провідних українських діячів щодо місця інтелігенції в тогочасному суспільно-політичному, культурному житті України. Прикладом цього є полеміка з даного питання між Б. Грінченком і М. Драгомановим, що велася в 1892–1893 рр. Дискусії відбувалися в формі безадресних листів на сторінках західноукраїнської періодики й відображали погляди на тогочасний стан справ українського національного руху обох діячів [3]. На нашу думку, з позицій сьогodenня по-різному можна ставитися до тих чи інших міркувань обох адресатів. Однозначно головне: обидва виступали виразниками ідей тогочасного суспільства й, зокрема, української інтелігенції. Друга половина ХІХ століття – період активного формування національної інтелігенції в Україні, кращі представники якої, незважаючи на несприятливі чинники, докладали чимало зусиль для відродження історичних традицій українського народу до власної державності, для розвитку національної культури та освіти. Без їхньої жертвовної участі в різнобічних суспільно-політичних процесах був би неможливим початок Української революції 1917 р. загалом й успішних культурно-

освітніх перетворень у 1917–1921 рр. зокрема [15]. Можна погодитися з П. Соханем у тому, що «...хоч автори «Листів» висловлювали різні міркування щодо тих чи інших проблем української національної справи, розглядаючи її в історичному аспекті, їх погляди поступово зближувались, адже вони чесно і вірно їй служили. Головне ж те, що в їхній полеміці можна знайти чимало корисного і актуального для сьогодення» [3, с.16].

У статті «Роля України в новітній історії», висвітлюючи загальний стан українського національного руху на початку ХХ століття, І. Лисяк-Рудницький констатував, що майже до самого початку революції 1917 р. національно-свідоме українство становило рух меншості населення (Наддніпрянщини. – Ю.Т.). Напередодні 1905 р. національний рух мало цікавив селянські маси. Члени ж вищих станів (у т.ч. й інтелігенція) були майже повністю зрусифіковані та, за винятком тих, що активно ангажувалися в українському русі, – вважали себе за приналежних до російської нації. Один із українських діячів (С. Чикаленко. – Ю.Т.) жартома казав, що якби випадково розбився потяг, який у 1903 р. перевозив із м. Києва до м. Полтави делегатів на відкриття пам'ятника І. Котляревському, то українському рухові на тривалий час прийшла б «кришка», тому що майже всі його провідні діячі вміщались у двох вагонах цього потяга [7, с.146-147].

Серед інтелігенції України кінця ХІХ–початку ХХ ст. І. Лисяк-Рудницький визначив дві течії: 1) малоросійський напрям, прихильники якого підтримували злиття українського народу з російським аж до його повної асиміляції; 2) український національно-патріотичний напрям, який із різним ступенем інтенсивності намагався зберегти й зміцнити українську культуру і, до певної міри, політичну відокремленість. Представники обох таборів інтелігенції перебували під впливом російського імперіалізму і, «так би мовити, однією ногою стояли у всеросійському світі». Часто відомі українські діячі водночас належали до різноманітних революційних і опозиційних груп, заробляли на прожиття в російських державних установах.

Багато видатних українських письменників (від Г. Квітки-Основ'яненка до В. Винниченка) були двомовними. Корифеї української науки, такі, як історики М. Костомаров, В. Антонович, Д. Багалій, мовознавець О. Потебня та ін. обіймали кафедри в російських університетах і видавали свої твори російською мовою. Не можна, звичайно, забувати й про церковно-релігійну єдність між українським і російським народами та тісні економічні відносини між великоросійською Північчю й українським Півднем імперії [14]. За висловом польського дослідника Л. Василевського, «Інтелігент-українець завжди залишається росіянином. Вихований у російській школі та на російській літературі, він у публічному житті – як урядовець, адвокат, учитель, лікар, науковець і т.д. – постійно вживає російської

мови... Це співжиття з російщиною витворило в українській інтелігенції почуття повної національної єдності з Росією» [8, с.5]. (Безумовно, це висловлювання викликало критичні зауваження сучасників).

У ході аналізу загального історичного розвитку руху за національне самовизначення українського народу виокремлюються декілька, на перший погляд, діаметрально протилежних прикладів, котрі характеризували дійсний стан, що склався в середовищі української інтелігенції напередодні Першої світової війни. В доповідній записці активного члена київського клубу російських націоналістів І. Савченка (1911 р.) наголошувалося: «Мазепинський рух росте. З цим треба згодитися. [Зі своєї галицької бази] мазепинство розлазиться по цілій південній Росії...Полум'я пожежі вже розлазиться по всій Малоросії». За спогадами українського студента Д. Солов'я, під час перебування в м. Полтаві 1914 р. він відчув «...жах, – коли побачив масштаби русифікації цього історично українського міста, нечисленність і пасивність місцевої української інтелігенції». Витяги із «Щоденника» Є. Чикаленка (1913 р.) дають підстави вважати, що в провінційних містечках, «де ще покоління тому навряд чи можна було почути російську мову, тепер вона переважає. Але й число національно свідомих українців зростає». Щодо соціального складу українського руху Є. Чикаленко твердив, що «його найактивніші діячі належать до т. зв. «третього стану» – тобто сільської інтелігенції та напівінтелігенції». Фінансову підтримку, за його твердженням, українській культурі надавали окремі представники буржуазії, що походили із простого люду. Джерела фіксують зростання рівня національної свідомості селянства після революції 1905–1907 рр.: «Є села, в яких майже всі селяни свідомі націоналісти, навіть шовіністи українські; це залежить від учителя, чи від фершала, який пробудив у них ту свідомість». Характеризуючи розгортання національного руху в Україні, очевидним є той факт, що він здобув вплив серед населення Київської, Чернігівської та Полтавської губерній, проте мало зачепив інші частини України, особливо етнічно змішане чорноморське узбережжя та промисловий Південний Схід. За період, що передував Першій світовій війні, український національний рух досяг, безумовно, значних успіхів. Однак Україна на 1914 р. ще не стала повністю скристалізованою нацією. Аби закріпити досягнуте, потрібен був мирний період. Натомість розпочалася війна, яка прискорила націотворчий процес, але водночас і поклала на націю величезний тягар, який перевищував її сили [7, с.481-482].

У боротьбі за національне визволення чільне місце зайняла українська інтелігенція. За твердженням В.Липинського, «...люди, зайняті господарською творчістю у різних її видах (хліборобство, промисел, торгівля, сполучення) або також економічно-непродуктивною військовою службою, не належать до інтелігенції, навіть коли мають високу освіту», тобто, «офі-

цер або купець із університетським дипломом не є інтелігентом у точному значенні. Зате треба до інтелігенції зарахувати літераторів, журналістів, мистців, юристів, лікарів та людей чимало інших зближених професій» [8, с.361]. Суспільна роль інтелігенції докорінно стала зростати з XIX ст. До того провідні українські верстви частково були винищені, та частково врятували своє існування переходом до іншого, часто ворожого табору. «Українським» залишилося лише селянство та «ще лише тонесенький прошарок інтелігенції», яка займалася виключно культурницькою діяльністю. На рубежі XIX–XX ст. українська справа почала формуватися в політичну площину [8, с.363].

Роздуми про українське питання, завдання інтелігенції, шляхи розвитку української культури, літератури, образотворчого мистецтва напередодні 1917 р. стали предметом виступів багатьох представників інтелігенції. І. Франко писав: «...Інтелігенція мусить ідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як брат, як свій... інтелігенція повинна жити з народом, і між народом не як окрема верства, але як невідлучна часть народу; вона повинна проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового росту» [9]. М. Могилянський у статті «Украинская проблема» (1912 р.), перевиданій 1916 р. у м. Петрограді окремою брошурою, висував на чільне місце в контексті російських суспільних відносин українське національне питання. Автор стверджував, що без національної інтелігенції немає нації, а є лише етнографічна маса, видимість нації [11, с.8]. Лише національна інтелігенція здатна перетворити «статичну потенцію етнічної стихії в самоусвідомлену та самонаправляючу динаміку національного життя». На думку М. Могилянського, інтелігенція створюється лише в процесі культурної творчості, котра виступає єдиним надійним засобом у боротьбі з денационалізуючими силами й завдяки якій може бути подолана історична національна нестійкість української інтелігенції. Він був переконаний, що не може бути ненаціональної культурної творчості, оскільки національність є психологічною формою, а її органом засвоєння і розвитку служить мова. Денационалізація ж призводить до сприйняття іншої національної форми, зросійщена українська інтелігенція віддає свої сили російській національній культурі [11, с.9]. Кожна національна культура, в т. ч. й українська, повинна перебувати в постійному зв'язку з світовою культурою, а інтелігенція має бути національно стійкою. Автор зазначав про досягнення української культури в європейському контексті, наводячи приклади Т. Шевченка, який уже «зайняв почесне місце серед слов'янських поетів, поряд із Пушкіним, Міцкевичем», говорив, що «на наших очах... все пишніше розквітає українська література, завойовуючи собі визнання та зацікавленість не лише російських, а й європейських читачів», чому сприяла творчість

М. Коцюбинського, О. Олеся, В. Стефаніка, І. Франка, Г. Чупринки [11, с.18-19]. М. Могілянський апелював до того, що коли культурні здобутки українства здатні викликати гордість та піднімати творчу енергію, то загальний погляд на українське життя все ж відкриває невеселу картину: в цілому Україна переживає глибокий занепад, перебуваючи майже в паралічі. Середовище української інтелігенції незначне, для неї характерний брак спадковості традицій, адже український інтелігент, переважно, не виростає органічно в сприятливому родинному та суспільному середовищі, «а є продуктом самостійної, важкої і складної роботи совісті і теоретичної думки». За словами автора багатомільйонна етнографічна маса перебуває поза культурним життям в інертності й економічних злиднях. Її долученню до національно-культурного життя через українську школу заважають умови сучасного суспільно-державного устрою Росії. Коли, незважаючи на незначну кількість національної інтелігенції, є вагомими її успіхи в галузі літературного життя, то досить незначними – досягнення в плані засвоєння, націоналізації європейської культури. На очевидну перешкоду цьому вказував М. Драгоманов, маючи на увазі незнання інтелігенцією іноземних мов [11, с.20-21]. Загалом, стаття М. Могілянського містила програмні завдання інтелігенції в галузі національно-культурного будівництва й мала важливий патріотично-пропагандистський характер.

Однією з тем публіцистики М. Шаповала дореволюційних років стала незалежність української культури від культури російської. Він, зокрема, стверджував: «Перед нами яскраво стоїть глибока проблема культури: чи йти старим шляхом українофільщини, чи залишити традиції хуторського світогляду і варварства та шукати культурного самовизначення, бо це значить визволятися від залежності од чужої культури, маючи підстави і поживу у власній сфері мислення і світовідчужання. Тільки така сфера і дає нам право емансипуватися від сусід, а у їх однімає змогу накидати нам «вищу» культуру». В одній із статей М. Шаповал гостро полемізував із М. Горьким, котрий від імені російської інтелігенції висловив концепцію російської державності, яка ґрунтувалася на догмі «триєдиного» руського народу й передбачала його політичне та культурне «єдинство». Така постановка питання, на думку опонента, не припускала існування української національної культури. Він закликав демократичну російську інтелігенцію не перешкоджати українському культурному розвитку і тоді «ми заключимо з вами вічний мир і згоду для праці на вселюдську культуру і планетарну єдність» [10, с.34].

До 1905 р. твори українських письменників видавалися переважно за кордоном. Революція 1905–1907 рр. відкрила можливість друку в Наддніпрянській Україні літературних альманахів, журналів. Але після придушення революції царизм розправився й із українською пресою, з 36 періо-

дичних видань, що виникли 1906 р., у 1907 р. залишилося лише 3. У 1913 р. в Росії було видано 5579 назв книжок, з них українською мовою 176, або 3,1 %. В Україні не існувало Спілки українських письменників, літературного фонду та інших творчих, професійних, громадських організацій, покликаних стояти на сторожі соціальних інтересів українських літераторів.

На початку ХХ ст. в Україні з'явилася плеяда письменників і художників, які своєю творчістю продемонстрували високий рівень літератури та образотворчого мистецтва в контексті європейської культури. Це – письменники Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, А. Тесленко, Т. Шевченко (в Західній Україні працювали О. Кобилянська, В. Стефаник, І. Франко, Марко Черемшина); художники – С. Васильківський, К. Костанді, В. Кричевський, Ф. Кричевський, П. Мартинович, О. Мурашко, М. Пимоненко, М. Самокиш, О. Сластьон; архітектори – Ф. Балавенський, В. Городецький; скульптори – І. Кавалерідзе, М. Микешин, Л. Позен та ін.; публіцисти – С. Єфремов, А. Ніковський, П. Стебницький та ін. Але їх творчі здобутки в галузі літератури на міжнародний рівень не виходили через утиски щодо української мови та друкованого слова в Російській імперії. Досягнення ж у галузях образотворчого мистецтва репрезентували на міжнародному рівні не українську, а російську культуру, переходили у власність здебільшого російських музеїв і приватних колекцій. У 1903 р. в м. Полтаві з нагоди відкриття пам'ятника Івану Котляревському була влаштована перша виставка художників України. На наступний 1904 р. заходами М. Коцюбинського готувалася друга така виставка в м. Чернігові, однак відкрити її царська влада не дозволила. Виставку вдалося відкрити 1906 р. теж у м. Полтаві з нагоди завершення будівництва Полтавського земського дому, котрий являв велике досягнення національного архітектурного стилю (споруджений за проектом В. Кричевського, розписаний С. Васильківським). У 1911 р. в залах Київського музею пройшла велика спільна виставка художників Галичини та Наддніпрянщини [4, с.253-255]. Ключову роль у вищезазначених процесах відігравала українська інтелігенція. Її частина напередодні 1917 р. стала на шлях культурного просвітництва селянства.

На думку П. Стебницького, напередодні 1917 р. український рух існував тоді більше теоретично, ніж практично. Для його поширення потрібна була тривала й клопітка культурна праця української інтелігенції, найперше – серед сільського населення. На початку ХХ ст. він констатував відсутність в Україні нації, котра тоді «перебувала в зародковому стані». Публіцист неодноразово критикував українську інтелігенцію, насамперед – за роз'єднаність [13, с.17, 18]. Визначальною ознакою «історичної» нації він вважав не просто наявність у неї власної держави, а й збереження нею своїх елітарних, вищих соціальних верств, які виступають носієм по-

літичної свідомості й елітарної культури. Втрата власної еліти неминуче відбивається на соціальних, політичних та культурних умовах життя національно-проблемного народу». Окремі історики українське національне відродження розглядали в контексті аналогічних процесів серед т. зв. «неісторичних» («недержавних») народів Європи. Революція 1917–1921 рр. на українських землях, на переконання деяких учених, мала одночасно і соціальний характер [2, с.6].

Національну та соціальну проблеми революції не могла розв'язати українська інтелігенція, котрої в чисельному відношенні було вкрай мало. За даними перепису 1897 р., в Україні проживали 47 000 українців із середньою чи вищою освітою (разом із священниками), що складало лише 0,3 % всього населення (для порівняння в Росії – 143 000 – 5 %) [6, с.202]. У книзі М. Кордуби «Територія і населення України» зафіксовано, що в 1914 р. в Україні проживало 46 012 000 осіб (з них: українців – 32 662 000 – 71 %; росіян – 5 376 800 – 11,7%; євреїв – 3 795 760 – 8,2%; поляків – 2 079 400 – 4,5 %) [17, с.6-7]. Напередодні революції 1917 р. національний склад м. Києва змінювався не на користь українців. Так, за результатами перепису 1874 р. відсоток українців у місті становив 30,3; 1897 р. – 22,1 [6, с.200]. За даними перепису 1917 р., в м. Києві нараховувалося 467 705 осіб цивільного населення. З них: 231 403 – росіяни (50,3%), 56 225 – українців (12,2%), 87 246 – євреїв (19%), 42 821 – поляків (9,3%), 20 567 – «малоросів» (4,5%) [16, с...]. За іншими даними в 1917 р., у м. Києві проживало 203 280 осіб (зних: росіян – 108 853, українців – 39 860, євреїв – 33 718, поляків – 20 849). Представники інтелігенції із загальної кількості українців склали 28,3 % (серед євреїв – 22,3 %) [17, с.15].

У цілому на початок революції 1917 р. українська нація була селянською – 92 % її займалися хліборобством і добуванням сировини. Це свідчить, що її представники виконували чорну, некваліфіковану фізичну роботу, здійснюючи єдину суспільну функцію – ведення землеробства [6, с.203]. Суспільна (або соціальна) структура населення України була представлена усіма націями, що проживали на її території. Однак корінна українська нація була зайнята в землеробстві, у виробництві, фабрично-заводській промисловості (трудова нація). Натомість науково-культурна галузь була представлена росіянами, євреями, поляками. За переконанням М. Шаповала, в революційну добу не логічним було вживання терміну «українське суспільство», адже українська нація була «неповним» суспільством. Він вважав, що «правильно буде говорити так: ріжнонаціональне суспільство на Україні» [17, с.15]. Щодо культури, то, на його думку, «...Культури ніяк не збудеш, як не створенням її. В довго віковому поневоленні наш народ культурно так відстав, що ледви можна говорити про його культуру: він на 2/3 ще й досі неграмотний... Сучасна культура твориться в містах,

а 92 % нашого народу живе на селі, одрізаному від культурної творчости. Коли українці забалакають про культуру, то можна зразу переконатись, що вони навіть не знають, що таке культура» [17, с.35]. Він констатував про потребу перейняття культурних досягнень в інших народів й зазначав, що «...коли якийсь тупий український «націоналіст» базікає, що він «ненавидить» якусь культуру..., то це є найбільший ворог відродження української нації, бо ненавидіти культуру значить відмовлятися від неї, стояти за некультурність. А некультурність – це смерть для України. З культурного боку ми можемо бути лише інтернаціоналістами...» [17, с.47]. Автор вказував на незадовільний стан розвитку різних жанрів українського образотворчого мистецтва, зокрема, скульптури (порівняно з іншими народами), а також говорив про малу кількість художніх музеїв, – «...Загляньте в чужі музеї... У нас навіть музеїв з артистичними творами нема, бо самих творів ще дуже мало» [17, с.51].

Прагнення й вимоги української інтелігенції в 1915 р. досить влучно сформулював академік В. Вернадський у неопублікованій статті «Українське питання і російське суспільство»: «Українська інтелігенція чекає від Росії повністю визнання за українською народністю прав на національно-культурне самовизначення, тобто прав на вільну національну працю у сфері школи, науки, літератури, громадського життя; українці вважають, що в інтересах не тільки місцевої української, а й загальноросійської культури не ставити перешкод їхнім прагненням до українізації місцевого громадського... життя, а також місцевого самоврядування» [12, с.82]. Напередодні революції 1917 р. І. Франко вважав, що «Інтелігент, вихований хлібом, працею і потом свого народу, повинен своєю працею, своєю інтелігентністю відплатити йому». Цілком логічною є думка Г. Касьянова про те, що «стартові умови» формування соціального обличчя української інтелігенції напередодні революції 1917 р. були несприятливі. Українська нація перебувала на початку новітнього розвитку. Суспільні перетворення, які відбувалися на українських землях упродовж ХІХ ст., підготували народ для сприйняття національної ідеології, розробленої працею кількох поколінь попередників. Політика царської Росії полягала в тому, щоб придушити діяльність інтелектуальних кіл. Вона носила відносно успішний характер, але не зуміла перешкодити цьому на довготривалий час [12, с.153].

Таким чином, у силу історичних обставин, на початку ХХ ст. більша частина України була однією з територій Російської імперії. Національна культура й мова українців стали об'єктом утисків з боку царизму. За таких умов було неможливе формування інтелігенції пригніченої нації як високорозвиненої соціальної верстви з високим рівнем національної свідомості й патріотизму, виходячи з традицій менталітету народу. Незважаючи

на це, українська інтелігенція загалом (і її творчі представники зокрема) спромоглися на значні культурні досягнення. В цей час спостерігалось пробудження української нації, її вихід на світову суспільну арену з розряду та категорії «неісторичних» [5, с.160-161]. Саме в цьому й полягала історична місія української інтелігенції того часу, представлена когортою яскравих діячів літератури та образотворчого мистецтва. Можна погодитися з авторами «Нарисів історії української інтелігенції» про те, що культуротворча діяльність української інтелігенції провадилася серед усіх верств населення [12, с.57-58].

Отже, в цілому, діяльність інтелігенції сприяла піднесенню культурного рівня народу. Однак, за умов царату ця робота не могла задовольнити насущні потреби культурного розвитку широких народних мас, оскільки поза впливом патріотично налаштованої інтелігенції залишалася абсолютна більшість селянства й робітників, службовців і представників самої інтелігенції. Пожвавлення культуротворчої діяльності зумовлювалося сукупністю історичних факторів, що поєднувалися на фоні капіталістичного розвитку Російської імперії. Міцним соціальним фактором стало виокремлення інтелігенції в специфічний класовий прошарок, а також формування її національної самосвідомості. Акумуляючи в собі культурний потенціал суспільства, сама будучи його творцем, дедалі більше усвідомлюючи себе значною культурною силою, інтелігенція неминуче прийшла до ідеї культурного просвітництва народу. Не менш важливу роль у цьому відіграли мотиви ідейно-естетичного напрямку. В традиціях української інтелігенції – служіння своєму народові, самопожертва, патріотизм. Важливим було й усвідомлення частиною інтелігенції величезного розриву між досягненнями вітчизняної культури й загальним низьким культурно-освітнім рівнем більшості населення України. Певною мірою саме культуротворча діяльність інтелігенції стала засобом, формою пошуку опори серед народу, хоча соціальний меркантилізм рідко був основним, стимулюючим чинником. Це також поєднувалося з культурно-освітньою відсталістю Росії, в т.ч. України, нерозвинутістю державної культурно-просвітницької політики, дискримінацією в галузі розвитку національних культур. Культуротворча діяльність української інтелігенції напередодні революції 1917 р. розгорталася на основі цілого комплексу економічних, соціально-політичних, культурно-історичних і морально-етичних причин, мала важливе культурно-прогресивне й соціальне значення як для українського народу, так і для самої інтелігенції, що є її безперечною історичною заслугою.

У передчас революції 1917 р. українська інтелігенція являла собою соціально-професійну верству, представники котрої займалися кваліфікованою розумовою працею (в т.ч. й у галузі літератури та образотворчого мистецтва), мали специфічні професійні навички і відповідний рівень

знань. Головною соціальною функцією цієї верстви стало створення й відтворення духовно-культурних цінностей, сприяння загальному соціально-культурному прогресу суспільства, що сповна проявилось в 1917 р. [16].

Джерела та література:

1. Вехи; Интеллигенция в России: сборник статей 1909–1910 / сост., коммент. Н. Казаковой ; предисл. В. Шелохаева. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 462 [2] с.

2. Грицак Я. Від редакції. Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової української історії / Я. Грицак // Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / І. Лисяк-Рудницький ; відп. ред. Я. Грицак. – Львів : Меморіал, 1991. – С. 5–8.

3. Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов – К., 1994. – 286 с.

4. Історія України. Короткий курс / [під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглоблина та ін.]. – К. : вид-во Академії наук УРСР, 1940. – 411 с.

5. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.

6. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. – К. : ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.

7. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2-х т. / [І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік та ін.]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.

8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2-х т. / [І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік та ін.]. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

9. Литвин В. М. Плоди державницького засіву (Роздуми з приводу святкування 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 22 жовтня 2008 року) / В. М. Литвин // Голос України. – 2008. – 24 жовт. – № 203. – С. 3.

10. Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Н. Миронець. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 400 с.

11. Могиланский М. Украинская проблема / М. Могиланский. – Петроград, 1916. – 23 с.

12. Нариси історії української інтелігенції: Перша половина XX ст. : у 3-х кн. / [за ред. Ю. О. Курносова, С. І. Білоконя та ін.]. – К. : Інститут історії України Академії наук України, 1994. – Кн. 1. – 138 с.

13. Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – 632 с. : іл.

14. Телячий Ю. В. І. Лисяк-Рудницький про український національ-

ний рух наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і аспір. – [в 3-х т.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. – Вип. 4, т. 1. – С. 54–56.

15. Телячий Ю. В. Національно-культурна місія української інтелігенції як предмет дискусій між Б. Грінченком і М. Драгомановим (1892–1893 рр.) / Ю. В. Телячий // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7. – С. 528–531.

16. Телячий Ю.В. Українська інтелігенція в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. – Терно-граф, 2014. – 600 с.

17. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1928. – 335 с.

*Трембіцький А.М., Трембіцький А.А.
м. Хмельницький*

ПОДОЛЯНИН ВІКТОР ПРИХОДЬКО ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ

Окремою групою джерел в сучасних історичних дослідженнях є мемуарна література, адже для історії «будь-якої країни, народу чи спільноти ... дуже важливим джерелом, попри документи, є спогади осіб, які ту історію творили або були її свідками» [1]. До надзвичайно цінних наративних джерел дослідження відносяться «спогади відомих діячів про себе і сучасників, з детальними характеристиками їхніх особистих якостей та словесними портретами» [2, с.430]. Спогади, – це «дуже важливий вид джерел, що висвітлюють життя і діяльність даної особи», адже автор писав їх для публікації і «вивчення громадськістю та нащадками». Але необхідно вважати, що вони, – це все ж «тенденційніше джерело порівняно зі щоденником» [3, с.204]. Крім того, маємо враховувати й те, що автор спогадів «часто намагається прикрасити описувані у спогадах події і вигідно показати свою участь у них». При цьому на «правдивість спогадів впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях». Тому вивчення «спогадів як історичних джерел вимагає» їх порівняння з іншими неопублікованими та опублікованими джерелами [3, с.205].

Для зображення історичної епохи з суб'єктивної точки зору спогади безпосередніх учасників українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху 1917-1921 рр. мають свою значну актуальність і займають «одне з найповажніших місць», адже «справжнє життя завжди цікавіше, ніж вигадане». Знаний етнограф О. Воропай пише, що мемуарист у спогадах «передає новому поколінню свій власний життєвий досвід в ділянці літературній, політичній, чи громадській» й при цьому він ширший «своїм прагненням до точного зображення дійсності» [4, с.374]. Спогади дають дослідникам можливість «дивитись на описані події з певної перспективи, охопити більший відрізок часу та аналізувати події з точки зору його ідейної концепції», що «значно підвищує якість і актуальність кожного твору». Праці відомих політично-державницьких, військово-громадських діячів, це «цінні скарби», що розповідають «новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [4, с.375]. В. Приходько писав, що ці праці, – це «наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання» [5], адже «зображують події особистого життя на полі сучасної дійсності», в них є «можливості для відбору, відсіву подій» [4, с.375]. Мемуарист подаючи «реальну правдивість» подій розкриває національну свідомість і соціальну приналежність, які «визначають тематику спогадів», обумовлюють його відношення «до описаних подій, та й вибір самих фактів» [4, с.376].

Сучасні історики стверджують, що надзвичайно цінними спогадами безпосередніх учасників українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху 1917-1921 рр., є спогади відомого подолянина Віктора Приходька, який «усім своїм еством відався праці для добра України», «брав активну участь в українському національно-громадському житті» Поділля, здійснював «українізацію шкільництва ... організовував курси для вчителів, видання українських шкільних підручників» і в 1919-1920 рр., «у важкий для Української Держави час», виконував обов'язки губернського комісара Поділля [6]. Наприкінці 1920 р. він разом із урядом УНР вимушено емігрував з України, проте твердо вірив, що Україна стане самостійною демократичною державою й тому «не зважаючи на загальний підупад державно-творчої праці, був ентузіастом організаційно-громадської праці» [7; 8, с.16]: членом законодавчого органу ДЦ УНР в екзилі – Ради Республіки [8, с.35], членом її Мандатної комісії від фракції місцевого самоврядування [8, с. 122], керівником ресорту Міністерства фінансів УНР в екзилі. Про це неодноразово наголошували в своїх працях П. Павлович, В. Січинський, О. Завальнюк, А. Філінюк, Ю. Телячий, А. Трембійський, О. Кравчук та інші.

Так, П. Павлович з нагоди 75-ліття В. Приходька, писав, що «особливої слави» серед українських науковців здобули спогади «Під сонцем

Поділля» [12], де він докладно описав події на теренах краю впродовж 1895-1921 рр. [9; 10]. В. Січинський з нагоди його ювілею літературно-публіцистичної і громадської діяльності, вказує, що ці спогади «написані незвичайно живо і цікаво, завжди наповнені теплим чуттям і симпатією до людей праці, обов'язку і пильности», вони «захоплюють читача зо всіх українських земель» й мають «незвичайну і заслужену популярність» серед українського громадянства [7].

В сучасній історичній науці посилюється інтерес до вивчення доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. А також до особистостей які творили Українську державу, а саме до однієї з найбільш одіозних особистостей ХХ ст. – українського державного і політичного діяча, публіциста, літературного і театрального критика, організатора українських збройних сил, «символу національної революції» [11], «будівничого і символу Української державності» [12], «Президента України» [13], Голови Директорії, Головного Отамана Військ УНР, Симона Петлюри (*10.05.1879 – †25.05.1926). Після виходу в екзил УНР не могла існувати як держава, адже не мала власної території, населення та міжнародного визнання. Проте Голова ДЦ УНР в екзилі С. Петлюра все ж таки був головою держави, а не головою політичного чи партійно-громадського об'єднання. Очолюваний ним ДЦ УНР був державно-політичним центром українського народу, а не політично-громадським угрупованням, який не імітував державну діяльність [14, с.89], а проводив конкретну роботу щодо збереження і відновлення незалежної української держави [15].

До проблеми висвітлення цієї особистості неодноразово зверталися сучасники С. Петлюри, які писали, що завдяки його жертвній ідейності, непохитній волі, вмінню наказувати, напіврегулярні партизансько-повстанські військові формування ставали боєздатними частинами Армії УНР [16], «тверда і незламна віра вождя в остаточний її успіх, якась стихійна впертість, стремління боротись й боротись, – підсичували слабнущу енергію командирів і допроваджували до пожаданих наслідків» (В. Сальський) [17, с.12]; він не зважаючи на дуже несприятливу ситуацію на фронті «бачив лише майбутню Україну, боротись за яку закликав до останньої краплі крові. В цьому була, є і буде сила впливу Петлюри не тільки на сучасні, але й на майбутні покоління» (В. Прохода) [18, с.142]; «нікого за цей час могутнішого не виявилось йому на заміну, бо такого й не було», адже це «людина нестримної енергії, ентузіаст, вірить, хоч деколи тільки інтуїтивно, й впливає свою віру в інших. Це головна його позитивна риса, яко вождя» (М. Капустянський) [19, с.20-21]; він «не лякався смерті... рвався до передової лінії фронту: від цього кроку його завжди треба було стримувати» (О. Удовиченко) [20, с.242].

В. Приходько також неодноразово висвітлював у своїх, на жаль, й досі маловідомих спогадах особистість С. Петлюри. Так, у праці «Момент підписання Варшавського договору» (Нью-Йорк, 1954) [21; 22; 23] він розкрив деякі проблеми, пов'язані з міждержавною таємною угодою між УНР та Польщею, а також ставлення С. Петлюри до її творення. Зокрема, він писав, що як голова Губернської народної управи і Губернський комісар Поділля, «мимоволі був більш-менш в курсі тих подій» і тому, на його думку, цей договір «незалежно від його політичної оцінки, був актом суверенної, української держави з другою суверенною державою і як такий, уже належить до історії». Він писав, що для об'єктивної оцінки ролі С. Петлюри при укладенні Варшавського договору 1920 р. варто розглянути всі обставини, які призвели до цього. Адже вже в листопаді 1919 р. до Кам'янець-Подільського і «на маленьку територію Української Республіки (п'ять повітів Поділля: Кам'янецький, Ушицький, Проскурівський, Могилівський і Ямпольський), на підставі окремої угоди, вступило польське військо, а за ним і польська ... цивільна й військова адміністрація», яка мала досить далекосяжні «наміри щодо «братньої республіки», особливо щодо «непомітної інкорпорації цієї частини Поділля до корінної Польщі». Польська адміністрація намагалась поступово і непомітно «зліквідувати на цих теренах українські установи, українські школи і взагалі українське життя» [21].

Далі В. Приходько згадує, що «переговори у Варшаві займали перше місце в міркуваннях та дебатах», адже для всіх хоча трохи політично відповідальних людей головною темою були «перспективи і можливості нашої політичної та військової співпраці» з Польщею. В. Приходько зауважує, що С. Петлюра добре усвідомлював усю безвихідь ситуації, в якій перебувала Україна [22], адже «культурна Європа свідомо закривала очі свої на криваву боротьбу України» в надії відтворити «колишню могутню Росію» [20, с.290], не бажала визнати її незалежність, не вважала за потрібне допомогти українцям у їхній виснажливій, смертельній боротьбі з більшовизмом. С. Петлюра вважав, що творити в таких обставинах державу «абсолютно не можна» [24, с.206] і вихід для України – лише у компромісі з польським урядом [21; 22; 25, с.399-403]. Після підписання договору, який і досі залишається найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності С. Петлюри, який приїхавши до Кам'янець-Подільського казав: «Я знаю, що багато з вас не вірить у наш новий союз» [26], але уряд УНР «пішов на тяжку жертву в інтересах державних, але він ніколи не відривався від ідеї державної самостійності України» [20, с.372].

Про свої враження щодо особистих спілкувань з С. Петлюрою згадує В. Приходько в спогадах «Із зустрічей з Головним Отаманом С. Петлюрою» (Нью-Йорк, 1953) [27; 28]. Він пише, що перша коротка зустріч з

С. Петлюрою відбулася на початку 1918 р., коли С. Петлюру було обрано Головою Київської губернської народної (земської) управи. Крім того, впродовж 1918-1923 рр. відбувалися «тільки принагідні короткі особисті зустрічі». При цьому В. Приходько зауважує, що діяльність С. Петлюри та характер її були в центрі уваги цілого українського суспільства», й тому його особисті спогади «можуть лише ілюструвати той загальний образ, який уже склався» про Головного Отамана та добу» [27].

В. Приходько характеризує особистість Голови ДЦ УНР, писав про «привабливість, симпатичність С. Петлюри, як людини, як особи», як у «моменти радісні і у хвилі сумні, – оця привабливість, «задушевність» ніколи не покидали Головного Отамана, хоч зрозуміло, була забарвлена різними настроями і переживаннями». Від природи С. Петлюра був оптиміст і не зважаючи на своє високе становище, як «президента Держави й Отамана Військ, стосунки з ним, побачення і розмови ніколи не мали характеру натягнутости, напруження, нервовости, тим більше – страху». Це не була «демагогія», «панібратство», штучна «солодкість», бажання подобатись», для цього він був «занадто інтелігентний і подібне «маскування» було «противне його вдачі». Його натуральна привабливість притягала «до нього серця людей – селян, вояків, інтелігенції і, не раз навіть трохи чужих українству, генералів генерального штабу». Це «відчувало й широке населення України – і то без різниці національності. Вступ українського війська в якесь визволене від більшовиків місто був завжди великим і радісним святом... Учора мертве, понуре місто, – сьогодні оживало, народ висипав на вулицю, жінки, дівчата одягались, вікна розчинялись настіж і веселі акорди давно замовклих роялів наповнювала повітря». Загалом, це був «стиль» української влади, української збройної сили, українського панування. Стиль – «диктатури серця», під промінням якого все оживало й розцвітало», а «флюїди цієї людяности, сердечности, погідкості йшли й розтікались по Україні зі ставки Головного Отамана» [27].

Далі В. Приходько згадує про своє призначення керівником відділу юстиції Директорії УНР, де він у Ставці Головного командування у Вінниці [27], мав зустріч з Головним Отаманом Симоном Петлюрою, який «в кімнаті уставленій телеграфічними апаратами» приймав «радісні повідомлення з різних місцевостей про успішний рух повстанської армії». Це мабуть був «один із щасливіших днів» в його життю, – пише В. Приходько, – адже він «натхненний, оживлений, в чорному жупані, з сірим обрамленням, що дуже йому пасував, надзвичайно привітав мене, йдучи назустріч, тиснучи руку та обіймаючи». «Я, – згадує В. Приходько, – навіть був трохи заскочений такою сердечністю та інтимністю», адже ми не були «близько знайомі, але це безперечно було виявом його піднесеного настрою і щастя». Він з безкомпромісних позицій української державності

й незалежності боровся за те, щоб Україна звільнилася «з-під чужинного панування» і перед нею розгорнулася «блискуча доба «власної правди у власні хаті» [28].

Далі В. Приходько згадує про свою зустріч з С. Петлюрою на початку червня 1919 р., коли українське військо, під командою полковника О. Удовиченка зайняло Кам'янець-Подільський та інші поселення. На жаль, вояки Армії УНР, «улягаючи загальному рухові проти більшовиків», учинили в одному із звільнених містечок жидівський погром. При цьому населення не постраждало, а вояки лише «пограбували пару крамниць та розпорили кілька перин. Зробили вони це, бо вважали, що всі жиди – більшовики». В цьому питанні «на моє здивування, – пише В. Приходько, – зустрівся з незвичною для С. Петлюри твердістю», який вважав, що всі причетні до цих подій мають предстати перед судом. На всі мої прохання полегшити долю вояків, – згадує Віктор Кіндратович, – Головний Отаман зустрічав «мене лагідною усмішкою» й «говорив: знаю, знаю, голубе, чого ви приходите. Але що ж я можу вдіяти? Хочемо держави! Мусить бути суд і розправа. Потерпімо, що скаже суд». При цьому, як пише В. Приходько, варто було враховувати й те, що з боку більшовиків лунали «тяжко несправедливі обвинувачення Головного Отамана і української влади взагалі в погромах чи потуранню погромам» [28].

Проблеми ставлення Голови Директорії до жидівських погромів частково розкрив В. Приходько і в праці «Симон Петлюра і жидівське питання Росії» (Нью-Йорк, 1951). Він стверджує, що С. Петлюра «був невтомним борцем не тільки за інтереси української нації, він був палким оборонцем всіх поневолених царатом народів і зокрема оборонцем також і жидівського народу». С. Петлюра «цілком ясно і виразно виявив своє велике співчуття і прихильність до жидівського народу» в своїй маловідомій передмові до українського перекладу дуже популярної п'єси Є. Чірікова «Євреї» – «Страждання Нахмана» (1907), яка мала «певну політичну мету: викликати, серед широких мас українського народу співчуття до жидівського народу і ненависть до царської чорної сотні», яка їх організувала. Він, зокрема, писав, що п'єса «збуджує в серцях глядачів глибоку любов до пригнобленої нації», викликає «глибокі співчуття у кожного, хто й не належить до цієї нації, якій судилось нести тяжкий хрест утисків і насильств», «запалює гнів і ненависть» до того ладу, в якому можливі «хижацькі знущання над невинними жертвами», і бажає аби «цей твір, навіяний глибокою прихильністю автора до віковичного мученика народу, став не тільки за лектуру для громадянства українського». Вже сам факт вміщення передмови до українського перекладу п'єси «Євреї», – робить висновок В. Приходько, – «красномовно свідчить, що в особі С. В. Петлюри жидівський народ мав не тільки щирого приятеля і прихильника свого,

а ще й активного оборонця від кривд, поневолення і знущань з боку російського царського уряду». На жаль, – пише В. Приходько, – й досі «вороже настроєні до української національної справи» науковці продовжують всупереч незаперечним фактам поширювати «брехливий ганебний наклеп на криштально чисту постать Великого Сина Української Нації» та компрометують «керівника Українських визвольних змагань і сам Український визвольний рух» перед світовою спільнотою [29].

Таким чином, В. Приходько в своїх спогадах свідчить, що С. Петлюра був «людиною глибоко ліберальною, гуманною, щирим демократом, прихильником народоправности і водночас політиком великого формату, що не вагався перед відповідальними рішеннями» [25, с.399; 30, с.2029]. Спогади В. Приходька допомагають значно розкрити та усвідомити ті складні соціально-політичні обставини, в яких керівник Української держави Симон Петлюра робив усе можливе для відродження української державності. Знайомий історик А. Жуковський оцінюючи його діяльність, пише: «якими малими, неправдивими і облудними були оцінки, програми і директиви колись визначних державних діячів! Лише шлях Петлюри був виправданий». Адже за ним пішла більшість його сучасників, а згодом – й «пізніші генерації». Його план творення незалежної України знайшов «свою реалізацію і в добрих починах сучасної української державності» [31, с.6; 32].

Сьогодні мрія С. Петлюри в українську державність, в яку він безмежно вірив, здійснилася: «Ти переможеш, Великий Народе Мученику, і переможеш не для того, щоб підбивати під себе чужі, не наші землі. Ти переможеш для спокійного будування могутньої держави України, для щасливої праці поколінь майбутніх. Спадуть віковічні кайдани з стомлених рук твоїх, спадуть ганебні пута з величної постаті рідної матері – України» [20, с.292].

Улас Самчук запитує сучасних українців. – «Чи багато сьогодні між нами знайдеться таких, які в ім'я загального державного добра могли б зректися своїх групових упереджень, що стоять на перешкоді єдності й цілості визвольного фронту, як це зробив свого часу Симон Петлюра?». Адже він, «на руїнах жорстокої, темної революції, в країні абсолютної політичної порожнечі, зумів створити і три роки вдержати державу і армію народу, який двоє з половиною століть був відданий на найбезогляднішу фурію національної заглади». Пам'ять про С. Петлюру «перейде в міт нації, перейде в культ нації, на вівтар якого нація складатиме свої жертви вдячності від віку і до віку» [33, с.41].

Список використаних джерел:

1. Верес Р. Спогади – важливе історичне джерело // Свобода (Нью-Йорк). – 1966. – Ч. 228. – 9 грудня. – С. 2.

2. Миронець Н., Старовойтенко І. Просопографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. – К. : Либідь, 2008. – С. 424-431.

3. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень // Українська біографістика. Збірник наукових праць. Вип. 2. – К. : «РІО», 1999. – С. 201-212.

4. Воропай О. Мемуарна література // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374-377.

5. Приходько В. «Пабіско» (спогад) // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч. 321. – 2 грудня. – С. 2.

6. Павлович П. Заслужений громадський діяч (3 нагоди 75-ліття проф. Віктора Приходька) // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 95. – 23 травня. – С. 3.

7. Січинський В. Під сонцем Поділля. 3 нагоди 50-річного ювілею літературно-публіцистичної і громадської діяльності проф[есора] Віктора Приходька // Свобода (Нью-Йорк). – 1956. – Ч. 233. – 5 грудня. – С. 3.

8. Український парламентаризм на еміграції. Державний Центр УНР: документи і матеріали. 1920-1992 / упор. В. Яблонський. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – 840 с.

9. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 1. Вид. 4-е. – Нью-Йорк ; Мюнхен : Криниця, 1967. – 184 с.

10. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця 7 : ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.

11. Плав'юк М. Символ національної революції [До 120-ліття з дня народження С. Петлюри] // Пам'ять століть (Київ). – 1999. – № 3. – С. 3-5.

12. Плав'юк М. Симон Петлюра – будівничий і символ Української державності // Інформаційний бюлетень Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. – 1991. – № 54. – С. 4-7.

13. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. – К. : Наукова думка, 1993. – 268 с.

14. Панова І. Ю. Голова Державного Центру УНР в екзилі: політико-правовий статус // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 49. – К. : Інст держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 84-90.

15. Самійленко І. Перший етап державного центру УНР в екзилі (1920-1948) // Свобода (Нью-Йорк). – 1993. – Ч. 15. – 23 січня. – С. 2.

16. Симон Петлюра (1879-1926) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://svit.ukrinform.ua/celebrities.php?page=petlura.htm> (22.03.2013). – Назва з екрану.

17. Сальський В. Головний Отаман Симон Петлюра і Армія УНР (спогади) // Табор (Варшава). – 1927. – № 3. – С. 5-20.
18. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – Прага : [б. в.], 1930. – 258 с. Репринтне видання: К. : МП Фенікс, 1992. – 260 с.
19. Капустянський М. Похід українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2 кн. – 2-е вид. – Мюнхен : [б. в.], 1946. – Кн. 1. – 130 с.
20. Петлюра С. Статті, листи, документи / Цент. ком. вшанування пам'яті Симона Петлюри в Америці. – Нью-Йорк : Укр. Вільна АН у США, 1956. – 480 с.
21. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (спогад) // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 124. – 30 червня. – С. 3.
22. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (спогад) // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 125. – 1 липня. – С. 3.
23. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (спогад) // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 126. – 2 липня. – С. 5.
24. Петлюра С. В. Статті [Текст] / упоряд. та авт. передм. О. Климчук. – К. : Дніпро, 1993. – 341 с.
25. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали / За ред. Л. П. Винар і Н. Пазуняк ; Ін-т дослідження модерної історії України. – Філадельфія ; К. ; Вашингтон : Фондація ім. С. Петлюри в США та ін. – 1993. – 494 с.
26. Варшавський договір УНР з Польщею та його наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/iplr_kspd_Ovsij%20I%20O%20Zovnishnja (22.02.2013). – Назва з екрану.
27. Приходько В. Із зустрічей з Головним Отаманом С. Петлюрою (спогади) // Свобода (Нью-Йорк). – 1953. – Ч. 121. – 3 червня. – С. 3.
28. Приходько В. Із зустрічей з Головним Отаманом С. Петлюрою (спогади) // Свобода (Нью-Йорк). – 1953. – Ч. 122. – 4 червня. – С. 3.
29. «П. В.» [Приходько В.] Симон Петлюра і жидівське питання Росії // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 133. – 9 червня. – С. 2.
30. Гунчак Т. і Р. М. Петлюра Симон // Енциклопедія Українознавства. II. – Львів: НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 2029-2030.
31. Полтавська Петлюріана. Число 3 [Текст] : матеріали четвертих Петлюрівських читань / Полтавське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка ; ред. П. П. Ротач. – Полтава : Рік, 1999. – 160 с.
32. Симон Петлюра. Політичний портрет [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.history.vn.ua/article/31.html> (22.02.2013). – Назва з екрану.

33. Самчук У. Державна концепція С. Петлюри // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1979. – С. 37-41.

*Трембіцький А.М.
м. Хмельницький*

ПОЕТИЧНИЙ СВІТ МАРИНИ ПРИХОДЬКО

В статті розкрито життєві перипетії і творчу спадщину й досі малознаної в Україні, члена відомої української родини Солухи-Приходьків-Герасименка-Філя – української поетеси Марини Тимішівни Приходько, невістки Віктора Приходька.

За останні роки в самостійній Україні значно зросла увага до духовних цінностей, збережених та розвинених українцями діаспори. Органічною частиною сучасних лекційних курсів з української літератури в середніх школах і вищих навчальних закладів України стає творчість багатьох українських письменників та поетів, доля яких закинула свого часу в Австралію, Америку, Англію, Європу, Канаду тощо. Творчість знаних в українській діаспорі письменників і поетів, подолян Василя Дубини, Григорія Костюка, Ольги Мак (дівоче Петрова), Степана Риндика, волинянина Харитона Довгалюка, а також Марини Приходько та багатьох інших майстрів художнього слова і літературознавців стала справжнім одкровенням на Батьківщині.

Навіть для усіх тих, хто все своє життя читає і любить українську та світову поезію, увійти в поетичний світ представниці славного українського роду Солухи-Приходька-Герасименка-Філя, поетеси Марини Приходько справа не легка, адже це надто складна, непостійна в формах і вередлива в настроях творча психіка. Її поезії, це постійне пізнання людини, це формування людської свідомості та самопізнання. На думку Марини Тимішівни, тільки поезія, а значить – мистецтво взагалі – було початком самопізнання людини. Для неї світ людини, та й сама людина, не такі вже й прості речі, про що вона пише у вірші «Жити – ти кажеш – звикають...» (1967) [1, с. 22]:

Жити – ти кажеш – звикають.

Жити – ти кажеш – просто.

А я щоночі чекаю

Потойбіч, потойбіч мосту...

Знаний український літературознавець, критик, поет і перекладач, один з активних діячів Мистецького українського руху, член Наукового

товариства ім. Шевченка та Української Вільної Академії наук Володимир Державин у праці «Українська поезія і її національна чинність» (Лондон, 1957) пише, що «національна чинність літератури полягає не в формальній приналежності письменника до певної нації, і не в більш-менш механічному вживанні (або й зловживанні) певної національної мови, і навіть не в тому, що письменник більш або й менш правильно «висловлює» чи то «фіксує» думки та почуття свого національного оточення, а в чомусь іншому й більшому – в тому, що він, письменник, збагачує, поширює, поглиблює національний світогляд свого народу, – тоді «національна література» становить не арифметичну суму літературних творів певного етнічно-національного чи мовно-національного середовища, а тільки специфічно національне в літературі, тільки частину літератури певної нації, проте частину найчиннішу; бо це та література, яка формує націю духово, тривало позначаючись на її ментальності». Він характеризує роль української поезії справедливо зауважує, що хоча «політика теж деякою мірою формує націю, проте вона переважно обмежується тим, що в громадсько-державному пляні реалізує – або ж, принаймні, намагається реалізувати – ті національні чинники, які вже існують і є з формовані; а формує націю її духовість, творена її мистцями і насамперед мистцями духу – поетами й мислителями» [2, с. 15].

Марина Приходько, як свідчить її поезія, завжди вбачала в українському народі свободолюбиву європейську націю, чия політична державність спирається на національну самосвідомість. Зокрема, у вірші «Втеча» (1968) вона пише [3, с. 241]:

*... Стрімголов; краще в прірву,
В крутіж,
Ніж татарину на поталу...*

Українська поетеса та перекладачка Марина Тимішівна Приходько (дівооче прізвище Олесіюк) народилася 16 лютого 1927 р. у Празі в родині українських емігрантів [4; 5; 6]. Перші дитячі роки жила в Празі, а потім у містечку Вишніці (Підляшшя), де мешкали її батьки. Проте в її поезії завжди звучала туга за рідним краєм, про який так багато чула від батьків. Про це зокрема йдеться у вірші «Дорога...» (1966) [7]:

*... Зогрій, заколиши. Твої сили
І волі ласкою пливе сузір'їв шлях.
Дай нам засіяти й пожати на полях,
Де наших предків голови спочили.
Далекий шлях ... Зелений шерх полян
Просвічував крізь темну гуцу лісу.
Так з болем розстелявся над Поліссям
Дитинства-смутку осяйний туман.*

Середню освіту здобула у польських гімназіях [4; 6]. Влітку 1944 р. Марина Олесіюк разом із батьками емігрувала до Бад-Кіссінгену [8, с. 188], а пізніше переїхала з ними до табору в Оффенбах-на-Майні (Німеччина), що знаходиться недалеко від Франкфурт-на-Майні та утворює з ним одну агломерацію. Знаний український громадський та політичний діяч, учений-літературознавець, критик, мемуарист, дійсний член УВАН та НТШ в США, член Національної спілки письменників України, відомий подолянин Григорій Костюк пізніше в своїх спогадах писав, що він був змушений переїхати до невеликого табору Оффенбах, що був дуже переповнений. Тут він застав не тільки співробітників консисторії УПАЦ та «оточення владики, але й родину президента УНР в екзилі Андрія Лівичького та його найближчих людей», з якими йому вже довелося зустрічатися в Бад-Кіссінгені. У таборі також перебував «цілий ряд інших відомих громадських, політичних, військових, наукових і літературно-мистецьких діячів старої та нової еміграції». Серед них знані представники «літературно-мистецького світу, які збігом обставин зійшлися в цьому таборі»: «поетеса Наталя Лівичька-Холодна, її чоловік мистець-маляр Петро Холодний, інший мистець-маляр Петро Андрусів з дружиною співачкою Наталією, професор мови й літератури Роман Смаль-Стоцький, науковець, знавець книжкової справи Лев Биковський з дружиною, молодесенька, щойно початкуюча поетеса Марина Олесіюк (пізніше – Марина Приходько) і, нарешті, останнім майже, зачепився за наш переповнений табір Улас Самчук з дружиною Тетяною Федорівною. Після нього двері до нашого табору вже було таки зовсім закрито» [8, с. 196-197].

Вищу освіту Марина Приходько отримувала на факультеті мовознавства та літературознавства Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана (Мюнхен) та факультеті нової філології Франкфуртського університету імені Йоганна Вольфганга Гете (Франкфурт на Майні), у непевний воєнний та повоєнний час у зруйнованій Німеччині. У тій Німеччині, яка в перші роки після війни була переповнена українськими втікачами «розмаїтої масті, яких аж ніяк не приваблювала перспектива повернення на рідні землі, де більшовицький рай добре дався взнаки» [4; 5; 6; 9]. У нелегких життєвих умовах у повоєнній Німеччині, в таких обставинах пройшли декілька років життя Марини Тимішівни.

В 1950-х роках вона разом із родиною емігрувала в США. Мешкала в Нью-Йорку і працювала перекладачем [5; 6; 7], разом із своїм чоловіком в Українському відділі радіостанції «Голос Америки» зі штаб-квартирою у Вашингтоні (США). Основу ефіру українського відділу «Голосу Америки» складали новини, інформаційні та культурні програми для україномовного населення.

Марина Приходько важко переживала втрату свого коханого чоловіка

Євгена Приходька. І немовби відчуваючи свою смерть вона у смутку за ним перекладає і публікує вірш Казімери Іллаковичувни «Смерть кладе покривало» (1982) [10, с. 46]:

*На мої очі, широко розверті,
Лягає срібне покривало смерти.
Тепер бачу, що було не варто.
Тепер бачу, що було не треба.
Скільки літ! Скільки літ пропащих,
Боже мій, без дому, без хліба, без Тебе!
Смерть запоною завішує небо...*

18 червня 1982 р. у Нью-Йорку «упокоїлась в Бозі» «Найдорожча мама, донька, бабуня і сестра» Марина Тимішівна Приходько. «Залишила прибитих горем: сина – Миколу Приходька з дружиною Фарібою, доньку – Ганну Лінскот з донею Кристал, маму – Тамару Олесіюк, брата – Андрія Олесіюка». Похорон відбувся 26 череня 1982 р. на українському православному цвинтарі Святого Андрія в Савнт Бавнд Бруку [11].

Її чоловік Євген Вікторович Приходько, народився в квітні 1912 р. у Кам'янці-Подільському [12, арк. 9]. Після того, як Визвольні змагання українського народу зазнали поразки, родина Приходьків 20 листопада 1920 р. разом із сотнями тисяч українців емігрувала до Польщі. А в 1923 р. родина переїхала до Праги.

Батько Євгена Вікторовича, подолянин Віктор Кіндратович Приходько (*31.01.1886, с. Княжпіль, нині – Кам'янець-Подільського району Хмельницької області – †05.02.1982, Нью-Йорк, США), відомий державний і громадсько-просвітницький діяч, губернський комісар народної освіти, голова Подільської губернської земської управи, міністр юстиції Директорії, заступник міністра фінансів Української Народної Республіки в екзилі, викладач Української господарської академії в Подебрадах під Прагою [4; 13; 14; 15]. А «коли академія сповнила своє завдання», Віктор Кіндратович «опинився без посади і діставав лише маленьку піддержку (500 крон в місяць, що було д[уже] мало). Якраз почалась господарська криза, тяжко було найти іншу працю» [16, арк. 2]. В 1935 р. померла його дружина і він, ставши вдівцем, «залишився ним до самої смерті, значить 47 літ» [16, арк. 1]. У 1949 р. емігрував до США, де працював у керівних органах Українського Конгресового Комітету Америки, в україномовному часопису «Свобода». Автор спогадів, щоденників, більше півсотні історичних і публіцистичних праць [4; 13; 14; 15].

Його мати Ганна Павлівна Приходько (уроджена Єсіпова), народилася 23 серпня (за ст. ст.) 1889 р., «очевидно» в Кам'янці-Подільському і «передчасно (очевидно рак)» померла 9 жовтня 1935 р. у Празі й похована на празькому цвинтарі Ольшани «недалеко від малої православної

церкви». «В тій самій могилі поховані» Олекса (†1979) та Ольга (†1981) Приходьки [16, арк. 1]. Ольга Приходько, дружина Олекси Приходька, в листі до Миколи Приходька пише: «Твоя Бабуся, Анна Павловна, була нашою близького приятелькою з дитячих літ і наша старенька бабуся дуже її любила і за красу, а головню за її добре серце. Не раз говорила: «Щасливий буде той хлопець, якому дістанеться це червоне яблучко» (А[нна] П[авловна. мала чудову барву обличчя – О. П.). Отже це щастя дісталосся на долю Твого Дідуся, Віктора Кіндратовича. На жаль, такий гарний цвіт одцвів передчасно, і В[іктору] К[індратовичу] судилося самітне життя...» [17, арк. 1]. Емеритований професор чеської торговельної академії в Празі Андрій Приходько, син Ольги та Олекси Приходьків, у грудні 1982 р. в листі до Миколи Приходька згадує, що він ровесник Євгена Вікторовича і вони навіть навчалися «один рік одночасно в празькій консерваторії», яку Євген, на жаль, покинув. Далі Андрій пише, що мав тісні стосунки з дідусем Миколи (Віктором Приходьком – авт.) і його «незабутньою» бабусею Анною Павлівною [16, арк. 1], чудовою людиною. Хоча й «походила з російської родини, зовсім перенялася українською стихією і вважала себе свідомою Українкою». Коли в Чехії почалась господарська криза і Віктор Кіндратович залишився без роботи, то Ганна Павлівна, «щоби рятувати родину пішла працювати як кухарка в українську їдальню. Була се дуже скромна інституція Союзу українських жінок з мінімальною оплатою, але з того в ті часи важною вигодою, що родина могла пообідати там безплатно. Умови праці там були д[уже] тяжкі, особливо для А[нни] П[авлівни], котра не мала до того жодної фахової підготовки. Те все виносила героїчно і ніхто від неї ніколи не почув ані слова нарікання. Просто «свята людина»..., але, на жаль, якраз сі обставини були причиною передчасної смерті» [16, арк. 2].

Євген Вікторович «скінчив українську гімназію у містечку Ржевниці, біля м. Праги» [12, арк. 10], єдину на еміграції українську середню школу, що була «заснована при матеріальній допомозі чеського уряду для українських дітей» і «зберігала молодь од винародовлення». Ця вільна школа давала можливість виховувати українських дітей так, як того вимагала українська національна гордість та національний інтерес [18, с. 3]. У цій гімназії читав лекції такий відомий подолянин, український письменник, культурний діяч, педагог, лікар і дипломат Модест Левицький, який одночасно, до 1932 р. виконував обов'язки лікаря гімназії. В гімназії також читали лекції знані подоляни Віктор Приходько, Степан Риндик, Володимир Січинський та інші уродженці Поділля [19, с. 185].

Євген Вікторович мав чудовий «голос-бас і виступав в українських операх... німецьких театрах» [12, арк. 10]. В театральному сезоні 1938-1939 рр. він «артист в різних ролях, глибокий бас» [20, с. 308], «артист-

співак, бас» у професійному театрі «Нова сцена» в Хусті (Закарпатська область) [20, с. 310]. Третя прем'єра театру «Нова сцена» була святкова. 3 січня 1939 р. Євген Вікторович виконав роль «Дніпра» в драмі «Над Дніпром» [20, с. 314], яка відбувалася в присутності «найвизначнішого сучасного українського поета» і письменника Олександра Олеся з нагоди його 60-річчя. Газета Підкарпатської Руси «Нова Свобода» від 11 січня писала: «Гарно відіграв свою ролю «Дніпро» (Є. Приходько), що своїм грімким словом «До бою, до бою!» нагадав дійсно воскреслих лицарів-запорожців» [20, с. 315]. 23 лютого 1938 р. театром було поставлено в Хусті «прем'єру відновленої комедії на 3 дії В. Вебера - М. Геннекена «Пані і її похресник» в перекладі Г. Совачевої. У цій комедії Є. Приходько виконав роль Брішу [20, с. 320], а також мав ролі в п'єсах «Гайдамаки» та «Місяць і зорі» [20, с. 347].

Разом із братом батька Олексою Кіндратовичем, Євген Приходько, майже рік, навчався та співав у «Празькій консерваторії, котру він, на жаль, покинув, хоч у него був чудовий голос» [16, арк. 1]. Після Другої світової війни Євген Вікторович разом із дружиною емігрував до США, де впродовж 27 років був редактором і диктором Українського відділу радіостанції «Голос Америки» [12, арк. 10; 21] зі штаб-квартирою у Вашингтоні. Помер Євген Вікторович Приходько, несподівано, від хвороби серця, 1 липня 1980 р. «відійшов у кращий світ, наш Незабутній син, муж, батько і дідо». Похорон відбувся 5 липня 1980 р. на цвинтарі Моунт Олівет (Вашінгтон). Залишилися «горем прибиті: батько – Віктор, дружина – Марія, син – Микола з дружиною Фарібою, дочка – Аня Линскот з мужем Леройом, внучка – Христя». Під час похорон родина щиро подякувала усім, хто «своєю участю в похоронних відправах звеличили пам'ять покійного» і попросила «замість квітів на свіжу могилу, складати пожертви на УВАН» [12, арк. 10; 21; 22].

Марина важко переживала втрату коханої людини. Так, вона перекладає вірш Казімери Іллаковичувн «Молитва серед натовпу» (1982), що став ніби відгуком на непоправну втрату, Марина Приходько звертаючись у своїй молитві до Бога, пише:

*Дай мені, Боже, ніч темну,
Темну ніч в тишу закуту,
І таку силу таємну,
Щоб нічого не чути.
І славу безіменну,
І шлях у безворотність...
О, Боже, дай мені темряву
І самотність.*

Про сина Марини та Євгена Приходьків – Миколу Євгеновича [12, арк.

10], відомо досить небагато. Він народився в Німеччині, а в 1966 р. вступив до університету. Це, зокрема, підтверджує Олекса Приходько, який у листі до Тиміша Олесюка від 21 квітня 1966 р. пише, що вже і «Ваш Микола йде до університету» [23, арк. 1]. Микола Євгенович в університеті вивчав літературу та мистецтво, захистив дисертацію.

Олекса Приходько в листі до Миколи Приходька від 25 березня 1972 р. пише, що дуже радий за нього, «як представника нової генерації нашої родини. У Твого прадіда, Кіндрата Вікторовича, було шість синів і три дочки, але мало внуків, а ще менше правнуків, а Ти між ними найстарший, ведучий, і, як я бачу, хочеш достойно репрезентувати нашу Родину. З великим інтересом читав я про Твої студії і круг Твоїх наукових інтересів. Бажаємо Тобі щасливо скінчити ці студії і мати успіх в праці, яка Тебе цікавить» [24, арк. 1]. В іншому листі від 23 липня 1973 р. Олекса Приходько сердечно вітаючи Миколу Євгеновича та його «милу дружину», зауважує, що «обмін думками часто буває корисним» [25, арк. 2]. А вже в своєму листі від 11 жовтня 1973 р. звертає увагу Миколи Приходька на те, що його «останній лист прилетів разом з листом Віктора К[індратовича]. Листи від діда і внука летіли з Америки до Праги разом. І дід, і внук – українці, але листи їх мовою ріжні: дід пише по-українськи, внук – по-англійськи, хоча обидва листи торкаються справ українських. Ось де уривок з нашої історії і тема для повісти чи драматичного твору...» [26, арк. 2]. Андрій Приходько в листі до Миколи Приходька від 5 квітня 1982 р. висловлює «щире співчуття з приводу смерті» Віктора Кіндратовича Приходька та високо оцінює його «старанну опіку», котру Микола «уділював в останні роки своєму дідові», особливо в роки після смерті Євгена Вікторовича. «Видко, що Ти, – зауважує Андрій, – отримав у спадщину шляхетні риси нашого колись славного роду і будеш їх достойним (і по мужській лінії єдиним) потомком» [27, арк. 1]. Андрій Приходько в листі до Миколи Приходька за грудень 1982 р. вітає його і його «милу дружину з Різдрвом Христовим» і висловлює радість, що Микола «рішив написати свою дисертацію, не дивлячись на теперішню нерентабельність» свого фаху. Хоча, як зауважує Андрій, «певна непрактичність в нашій родині є традиційна, але лише дійсне знання має вартість і раніше чи пізніше буде оцінене» [16, арк. 1]. Після отримання вищої освіти Микола Євгенович працював «editorom» (головним редактором – авт.) у відомій американській компанії «Social Register Association» (New York). Жонатий, дружину звать Фаріба [28].

На превеликий жаль, відомостей про доньку Євгена і Марини Приходьків – Аню (Ганну) Линскот, її чоловіка Лерейома Линскот і їхню дочку Кристаль (Христину), не маємо.

Батько Марини Приходько, – це знаний громадсько-політичний діяч,

дипломат, демограф, член уряду УНР в екзилі, лікар Тиміш Гнатович Олесіюк (псевдонім Олесеви́ч) [16, арк. 1], який народився в 1895 р. на Володавщині (Підляшшя) у родині вчителя [29; 30]. Освіту здобував у духовному училищі (Холм) і Волинській духовній семінарії (Житомир). Вивчав українську філософію в університетах Варшави, Ростова, Харкова [31, с. 155]. Впродовж 1917-1918 рр. член Української Центральної Ради від української людности Холмщини та Підляшшя і секретар Холмського губернського виконавчого комітету [29; 31, с. 4]. Завдяки його зусиллям у III Універсалі вказано, що Холмщина і Підляшшя – частина території України. Він за дорученням М. Грушевського підготував записку для української делегації на мирні переговори в Бересті про кордони України на заході Холмщини і Підляшшя [31, с. 4-5]. Під час Визвольних змагань українського народу в березні 1918 р. була утворена Холмська губернія. Губернським комісаром, а пізніше губернським старостою Холмщини та Підляшшя був український громадський, політичний і державний діяч, подолянин Олександр Скоропис-Йолтуховський (*10.07.1880, с. Старо-Христище, нині – Піщанського району Вінницької області, за іншою версією в с. Йолтухи (Явтухи) Деражнянського району Хмельницької області – †1950, сталінський табір у Мордовії). Система освіти в губернії перебувала в катастрофічному стані, «села спалені, шкільних будівель немає, жебраки і голодні селяни-поверненці не в змозі утримувати сільські школи. Проте активність губернського комісара освіти Карпа Дмитріюка і його заступника Тиміша Олесіюка (1918-1919), дозволила не тільки почати новий навчальний рік, а й створити досить ефективну систему підготовки вчителів початкових шкіл». Їх зусиллями в Бересті були відкриті двомісячні вчительські курси, на які «звозили вчителів-поліщуків з усієї України, а також шукали на місці – на Поліссі» [32]. Тут він працював аж до зайняття Холмщини та Підляшшя поляками. Рятуючись від польського полону, працював у Луцьку, а згодом у Кам'янці-Подільському. В жовтні 1919 р. його призначили аташе Української дипломатичної місії у Варшаві та секретарем на переговорах уряду УНР із Польщею. В 1920 р. він стає делегатом-спостерігачем уряду УНР на польсько-радянських мирних переговорах у Ризі [33, с. 256; 48]. Після поразки Визвольних змагань на еміграції у Варшаві, де у співпраці з екзильним урядом А. Лівницького організовував серед інтернованих вояків рух заміни зброї на книжку та перо, сприяв організації українських освітніх і наукових установ у Європі [33, с. 256]. У 1923-1929 рр. Тиміш Гнатович студіював медицину в Празі, згодом у Варшаві, займався лікарською практикою [34, с. 155]. У студентські роки Тиміш Гнатович брав активну участь в суспільно-просвітницькій діяльності української еміграції. Зокрема, він один із співзасновників громадської організації студентів українського походження поза СРСР – Цен-

трального союзу українського студентства (ЦЕСУС) [19, с. 106], провідної організації української студентської еміграції в культурно-освітній сфері. Як голова Союзу українських студентів емігрантів у Польщі був активним у студентському житті Варшави та Праги [30]. Він добре розумів, що робота ЦЕСУСа була дуже важливою для української студентської еміграції в Європі, адже саме ЦЕСУС представляв українську еміграцію на міжнародній арені [35]. В 1932-1940 рр. жив і працював лікарем у містечку Вишниці (Підляшшя). В 1940-1944 рр. директор повітового шпиталю у містечку Володава. Зважаючи на польську політику, не брав активної участі в українському громадському житті Холмщини і Підляшшя, однак досить пильно стежив за розвитком української політичної думки, проводив активну діяльність у Державному Центрі Української Народної Республіки в екзилі та в Українському науковому інституті (Варшава) [31, с. 155]. Впродовж 1923-1939 рр. Тиміш Олесіюк був співробітником військово-наукового та літературного журналу «Табор» (Каліш, Варшава) [29], заснованого з ініціативи Симона Петлюри. Часопис, головним редактором якого був генерал-хорунжий Віктор Куш, містив матеріали з доби Визвольних змагань, з питань військо- і війнознавства. Ще в студентські роки Тиміш Олесіюк зацікавився особливостями географічного, демографічного, геополітичного положення України. Тоді й зародилося його розуміння і бачення України не як «малого народу», а як «великої нації» – «Сфінкса Європи». Відомий політичний діяч та науковець, директор Українського наукового інституту у Варшаві О. Лотоцький спочатку досить скептично поставився до ідей молодого студента-медика, але згодом став його прихильником [33, с. 257] і навіть захопився до подальших наукових досліджень з української проблематики [31, с. 8]. У цей же період він разом із такими відомими подолянами-емігрантами, як Микола Битинський, Павло Кукуруза, Олекса Приходько, Володимир Січинський, сприяв пошуку та наданню рідкісних світлин Симону Наріжному для його відомої і дуже цінної праці «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами». Завдяки їм, як писав С. Наріжний, «було можливо доповнити текст книги матеріалом для альбому еміграції» [19, с. 7-8].

Влітку 1944 р. Тиміш Гнатович із родиною емігрував до Бад-Кіссінгену (Німеччина). Про свою зустріч з Т. Олесіюком у цьому місті, подолянин Григорій Костюк пізніше згадував, що в консисторії УАПЦ він довідався про «гурт українців» і йому дали адресу д-ра Тимоша Олесіюка. Т. Олесіюка «я застав за вказаною адресою», і він, «довідавшись, що я з французької зони, відразу запропонував мені поінформувати про стан тамтешньої української людности цілу громаду, яка тут скупчилася навколо президента УНР в екзилі Андрія Лівичького, давнього соціал-демократа, активного

діяча доби революції. Я погодився. Не знаю, чи то був готель, чи якийсь інше приміщення, але досить просторе, з великим світлим вестибюлем і чистими коридорами. Здається, що всю цю будівлю займали втікачі, причетні до верхів унерівської еміграції, бо відразу зійшлося, мабуть, близько двадцяти осіб на чолі з президентом. Це була моя перша зустріч і перше знайомство з високим середовищем українських вигнанців, що йшли неситно під прапорами УНР. У мене не було для них якоїсь особливої чи сенсаційної інформації. Я розповів тільки про побутові обставини й безперспективне становище наших людей під французькою окупацією і просив їхньої поради чи думки, як нам бути далі. Крім президента А. Лівницького й Т. Олесіюка, пригадую собі ще такі імена з присутніх: генерали Михайло Садовський і Михайло Омелянович-Павленко, інженер Кость Туркало з дружиною Марією (обоє подоляни – авт.), В. Соловій, Крамаренко, Кость Паньківський; було ще кілька осіб. Тоді пошта для цивільного населення ще не працювала. Інші зв'язки для багатьох були складні й небезпечні. Українські громади, особливо з різних зон, не мали ніяких контактів між собою. Тому живий зв'язок, навіть із такою поверховою інформацією, яку я мав, був дуже вагомий» [8, с. 188]. Через деякий час Тиміш Олесіюк із родиною переїхав до табору переміщених осіб в Оффенбах-на-Майні (Німеччина) [8, с. 196]. Перебуваючи в еміграції у Німеччині, Т. Олесіюк, як член уряду УНР в екзилі став співзасновником і членом Головної управи Українського національно-державного союзу (УНДС, емігрантська політична партія, створена на з'їзді в Новому Ульмі 25-26 травня 1946 р. – авт.). На теренах Німеччини він розгорнув активну громадську діяльність і в 1946 р. відновив діяльність Українського суходолового інституту, ініціатором заснування якого в 1939 р. у Варшаві був відомий український бібліолог Лев Биковський, та активно співпрацював із Українським океанічним інститутом, який було засновано в 1938 р. теж у Варшаві, а у 1946 р. відновлено на теренах Німеччини Л. Биковським [33, с. 256-257]. Після зустрічі з О. Ольжичем, які мали на нього значний вплив, Т. Олесіюк очолюючи Український суходоловий інститут, намагався охопити всі проблеми соборності українських земель, започаткував видання збірника «Соборна Україна» [31, с. 16].

У 1947 р. Тиміш Гнатович емігрував до США [30; 33, с. 257], де пройшовши нелегкий шлях адаптації та отримав право лікарської практики. Працював лікарем у різних медичних закладах аж до виходу на пенсію в 1963 р. [36, с. 416]. У США він продовжив свою громадсько-політичну діяльність і в 1950 р. став співзасновником і членом управи Союзу українських національних демократів (СУНД). Як член Наукового товариства ім. Шевченка та Української Вільної Академії наук у США [29; 36, с. 416; 37] брав активну роль у відновленні діяльності Музею-Архіву ВУАН [36,

с. 416], у творенні «Енциклопедії Українознавства». Був основоположником і довголітнім членом Українського Лікарського Товариства Північної Америки [38].

Про американський період у своїх споминах його приятель Володимир Кубійович писав, що «Тиміш Гнатович залишився obserватором української еміграційної політики без особистої активності» [30, с. 157]. Загалом у творчому доробку Тиміша Олесіюка десятки праць, присвячених геополітиці, демографії, освіті, внутрішній та зовнішній політиці, етнічним кордонам України, розселенню українців в Азії, а також спогади, які публікувалися в часопису «Вільне козацтво», в журналах «Табор», місячнику «Нова Україна», в працях Українського Суходолового Інституту, Українського Океанічного Інституту, Українського Наукового Інституту у Варшаві. Проте, його майже півсотні історико-публіцистичних праць і спогадів, у яких, як зауважує І. Кедрин, Тиміш Гнатович поставив перед українцями питання руба: як довго і в якій формі Україна «збереже свою українську національну самобутність» [39], на жаль, залишалися малознаними в незалежній Україні. Його спогади «Кам'янець – золотий вінець», що були оприлюднені в журналі «Листи до приятелів» [29], вперше були передруковані в журналі «Пам'ятки України» лише в 2002 р. У своїх працях Тиміш Олесіюк зазначав, що українська державність, включає три поняття – народ, владу та територію» [31, с. 3]. Зокрема, у праці «Ідея української соборности» (1948), опублікованій з нагоди 30-ої річниці проголошення IV Універсалу Української Центральної Ради, він пише: «Образ України – народної і народоправної, України Державної, – в довгому та складному процесі відродження, лише поволі та з великим трудом, вириває із мряковини підсвідомих уявлень українського народу, приспаного своєю довгою та лихою долею» [40, с. 2].

На думку дослідника, українська національно-державна ідея, «поликана до нового життя вогненним пророчим словом Тараса Шевченка, набирає глибини змісту та гармонійності і величності форм, завдяки відданій, послідовній праці найкращих представників українських поколінь. Кирило-Методіївське Брацтво, Стара Київська Громада, Революційна Українська Партія, Товариство Українських Поступовців – ось найголовніші етапи цієї праці, що привела до правдивого чуда, до воскресіння української нації, до державного оформлення України в огні революційно-визвольної боротьби 1917-1921 років» [40, с. 2].

Окремою книгою вийшли його цінні спогади «Як за Деоклеціана (Сторінка зі споминів)» (Нью-Йорк, 1960) [41], уривок із яких Тиміш Олесіюк пізніше опублікував в україномовному часопису «Свобода» (Нью-Йорк, 1962) [42]. У 2004 р. вперше в незалежній Україні за редакцією знаного українського історика, письменника і професора Володимира Сергійчука

вийшов збірник творчої спадщини Тиміша Олесіюка «Соборна Україна». Збірник вміщує його наукові розвідки та спомини про козацтво, козащину, колоніальні землі, народності, расовість, слов'ян, соборність, український дух, український народ та українську націю. Тут подано його роздуми про соборну Україну, Українську Народну Республіку та його спогади про Західну Волинь, Підляшшя, Побужжя, Полісся, Холмщину та місто Кам'янець-Подільський, що друкувалися раніше в різних україномовних часописах української діаспори [31].

Великий український патріот, видатний громадсько-політичний діяч, науковець, учасник Визвольних змагань, колишній член Української Центральної Ради та уряду Української Народної Республіки в екзилі, основоположник і член Українського лікарського товариства Північної Америки, член-кореспондент Української Вільної Академії наук та Наукового товариства імені Шевченка у США, публіцист Тиміш Гнатович Олесіюк відійшов у Вічність на 83-му році життя 11 вересня 1978 р. у Лос-Анджелесі [38; 43; 44; 45]. Після заупокійних відправ в українській православній церкві Святого Андрія Первозванного у Лос-Анджелесі, де «українська громада прощала в останню земну путь свого патріарха (так з пошаною в парафії Святого Андрія називали Покійника)», його тіло було доставлено літаком до похоронного бюро Литвина і Литвина в Ньюарку. Похоронна відправа відбулася 16 вересня. Труну з тілом Покійного, накриту українським державним прапором, при жалобних звуках дзвонів внесли побратими і друзі Покійного до Церкви-Пам'ятника Святого Андрія Первозванного в Бавнд Бруку. «При відкритті труни стояла почесна варта – сотник В. Сердюк, д-р М. Шпитко та М. Никіш з українським та американським прапорами та з бойовим прапором 3-ої Залізної Дивізії». До могили тіло Покійного, крім родини Покійного, супроводжувала велика українська громада, серед якої були побратими Покійного 93-літній колишній міністр УНР професор Іван Паливода та 88-літній колишній член Центральної Ради, відомий український громадсько-політичний діяч, інженер-хімік, публіцист і мемуарист, подолянин Кость Туркало (*21.08.1892, с. Немиринці, нині – Городоцького району Хмельницької області – †17.10.1979, Нью-Йорк). Чорну подушку з орденами Покійного ніс заступник керманіча фінансів уряду УНР в екзилі Константин Луценко. Над могилою, на прохання родини, було тільки одне коротке прощальне слово, яке від імені президента УНР в екзилі та Державного Центру УНР, виголосив заступник голови Уряду УНР в екзилі Володимир Біляїв [3].

Похований Тиміш Олесіюк 16 вересня 1978 р. на українському православному цвинтарі святого Андрія Первозванного в Бавнд Бруку (Нью Джерзі) [38; 43; 44; 45]. Під час поминальної трапези короткі слова виголосили Кость Туркало, Наталія Лівницька-Холодна та інші. На прохання

рідних, присутні замість квітів на могилу Покійного «складали пожертви на Фонд ім. Симона Петлюри, УВАН, Енциклопедію видання НТШ та музей-пам'ятник у Бавнд Бруку». Всім їм, від «імені родини, подякував д-р Андрій Олесіюк за вшанування пам'яті його покійного батька та за пожертви на вищезгадані установи» [3]. Залишилися горем прибиті: дружина – Тамара, донька – відома українська поетеса Марина Приходько, син – підполковник морської авіації США в резерві, д-р Андрій, внуки – Микола Приходько і Аня Лінскот, Адріян, Роксана і Симон Олесіюки, правнучка – Кристаль Лінскот, родина в Україні і на еміграції [3; 38; 43; 44; 45].

І. Кедрин у статті «Український рік 1978-ий. Болочі втрати» відгукуєчись на смерть Тиміша Олесіюка, пише, що «нема такого роду, в якому не відійшли б у вічність вартісні для народу одиниці, бо це такий закон природи». В 1978 р. «коса смерти порізала українську вільну ниву такими глибокими й широкими прірвами, що вони дали себе відчуті усій нашій громаді в діяспорі. Вони поставили теж перед вільною громадою руба питання, що давно вже хвилює її: чи, як довго і в якій формі вона збереже свою українську національну самобутність і яким темпом ітиме процес асиміляції до чужомовного оточення у країнах поселення, коли так швидко і так раптово відходить найстарша генерація і такі щілини творяться в генерації середущій – і так мало одиниць активізується в громадському житті та виявляють амбіції бути нашими наступниками українські люди з генерації молодшої» [39].

Мати Марини Олесіюк, Тамара Олесіюк народилася 29 липня 1902 р. у Катеринославі (нині – Дніпропетровськ). Померла вона 6 червня 1997 р. Панахида відбулася 12 червня в Глендейл (Каліфорнія), а похорон 14 червня на українському православному цвинтарі в Бавнд Бруку. У глибокому смутку залишилися: син – Андрій з дружиною Христею, внуки – Адріян, Маріяна, Маркіян, Роксана, Симон, Тиміш Олесіюки; внук Микола Приходько з дружиною Фарібою; внучка Аня Лінскот-Приходько; правнучка – Кристал Лінскот із сином Кені; брат – Луї Гільберт і дальша родина в США, Канаді й Україні. Присутні замість квітів на могилу «жертвували на сиріт і на підручники для школярів в Україні» [46].

Брат Марини Олесіюк, Андрій, підполковник морської авіації США в резерві, брав активну участь у суспільно-просвітницькій діяльності української еміграції. Зокрема, він був делегатом XI з'їзду товариств прихильників Української Народної Республіки в США, який відбувся 13 грудня 1975 р. у Філадельфії в присутності президента Української Народної Республіки в екзилі Миколи Ливицького та голови Виконавчого Органу УНРади Теофіля Леонтія, які прибули на з'їзд із Мюнхену, де був «осідок екзильного Уряду УНРеспубліки та його передпарляменту – Української Національної Ради». Делегати з'їзду потвердили потребу існування

екзильного уряду УНР, необхідність консолідації українських політичних сил на еміграції на базі Державного Центру УНР для боротьби проти окупанта України. На з'їзді було обрано Головну управу і Контрольну комісію Об'єднання товариств прихильників УНР у США. Андрій Олесіюк одногослосно був обраний другим заступником голова Головної Управи [47]. В 2012 р. Андрій Олесіюк став одним із достойних жертводавців Фундації Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Список використаних джерел

1. Приходько М. Потоїбч мосту. Поезії / Марина Приходько ; Обкладинка Якова Гніздовського. – Мюнхен : В-во «Сучасність», 1967. – 36 с.
2. Державин В. Антологія української поезії / Володимир Державин. – Лондон : В-во Спілки молоді у Великій Британії, 1957. – 564 с.
3. Приходько М. Переклад з Інгеборг Бахман / Марина Приходько // Сучасність. Література, мистецтво суспільне життя (Мюнхен). – 1974. – Ч. 9 (165). – вересень. – С. 3-8.
4. Приходько Віктор // ЕУ-Ш. – Львів: НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 2346.
5. Приходько Марина // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Приходько Марина](http://uk.wikipedia.org/wiki/Приходько_Марина) (23.02.2016). – Назва з екрану.
6. Приходько Марина // ЕУ-Ш. – Париж, Нью-Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2346.
7. Приходько М. Під ордою. Поезії (Ясир, Втеча, Сосни мої, сосни золоті..., Згадую..., Пісенний мотив, Обряд бабиного літа) / Марина Приходько // Слово. Збірник українських письменників у екзилі: література, мистецтво, критика, мемуари, документи. [вип.] 3 / редкол. С. Гординський [і др.] ; голов. ред. Г. Костюк ; авт. обкл. Я. Гніздовський. – Нью-Йорк : Об'єднання українських письменників в екзилі, 1968. – С. 241-243.
8. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у 2-х кн. – Кн. 2 / Григорій Костюк. – Едмонтон ; Торонто : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. – 609 с.
9. Марина Приходько з Олексіюків [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1982. – Ч. 117. – 24 червня. – С. 3.
10. Поезії. Казімера Ілаковічувна / Переклала з польської Марина Приходько // Сучасність. Література, мистецтво суспільне життя (Мюнхен). – 1982. – Ч. 4-5 (256-257). – квітень-травень. – С. 46-50.
11. «Л. Ш.» Померла св. п. Ольга Приходько / Л. Ш. // Свобода (Нью-Йорк). – 1981. – Ч. 23. – 6 лютого. – С. 1.
12. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884-1925. Склав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Рукопис. Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія – 23 арк.

13. Трембіцький А. А. Просопографічна проблема вивчення подільської родини Солухи-Приходька-Герасименка-Філя / А. А. Трембіцький, А. М. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 63-71.
14. Трембіцький А. М. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків / А. М. Трембіцький, А. А. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі», 22 жовтня 2010 року. – С. 225-247.
15. Victor Prychodko is Recipient of «Shevchenko Freedom Award». USSA Executive Committee Meets. Officers' Reports // Svoboda (New York). – 1974. – 3. 16. – С. 3-4.
16. Лист Андрія Приходька до Миколи Приходька, грудень 1982 р. // Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
17. Лист Ольги Приходько до Миколи Приходька без дати. // Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
18. Українська гімназія в Чехословаччині. – Прага-Ржевниці : Накладом Допомогового комітету при У.Р.Р.Г. ; Державна друкарня в Празі. – 1932. – 34 с.
19. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / Симон Наріжний / Ч. 1. Репринтне видання 1942 року. 2-ге вид. – Львів-Кент-Острог, 2008. – 250 с., I-XX, 834 іл. на ССХХХІІ с.
20. Шерегій Юрій. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Юрій Шерегій ; ред., вступ. ст. В. Маркусь, В. Ревуцький. – Нью-Йорк [та ін.] : Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1993. – 412 с.: фот. – (Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Історико-філософська секція ; т. 218).
21. Бл. п. Євген Вікторович Приходько [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – Ч. 150. – 8 липня. – С. 3.
22. Бл. п. Євген Вікторович Приходько [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – Ч. 152. – 10 липня. – С. 3.
23. Лист Олекси Приходька до Тиміша Олесюка від 21 квітня 1966 р. // Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
24. Лист Олекси Приходька до Миколи Приходька від 25 березня 1972 р. // Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.

25. Лист Олекси Приходька до Миколи Приходька від 23 липня 1973 р. // Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.
26. Лист Олекси Приходька до Миколи Приходька від 11 жовтня 1973 р. // Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
27. Лист Андрія Приходька до Миколи Приходька від 5 квітня 1982 р. Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Ксерокопія – 2 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.
28. Повідомлення про смерть Приходька Євгена Вікторовича // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – 10 липня. Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія. – 1 арк.
29. Олесіюк Тиміш // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (23.02.2016). – Назва з екрану.
30. Олесіюк Тиміш // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (далі – ЕУ-ІІ). – Львів: НТШ, 1996. – Т. 5. – С. 1843.
31. Олесіюк Тиміш. Соборна Україна : наук. розвідки і спомини / Тиміш Олесіюк ; упоряд., вступ. ст. В. Сергійчук ; худож. оформ. Л. Демчишин ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознав. – К. : Укр. Видавн. Спілка, 2004. – 636, [2] с. – Імен. покажч.: с. 626-637.
32. Ільїн О. Західне Полісся в Українській Державі гетьмана Скоропадського. Історія в документах / Олександр Ільїн [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://nadbuhom.pl/art_2729.html (30.01.2016). – Назва з екрану.
33. Конопка Н. До витоків українських геополітичних студій на еміграції: Тиміш Олесіюк та його праця «Північні межі Української Матірньої Держави» / Наталія Конопка // Українознавчий альманах (Київ). – 2013. – Вип. 14. – С. 256-261.
34. Кубійович В. Мені – 85: Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / В. Кубійович ; упор. проф. О. Шаблій. – Париж ; Львів: «Фенікс», Українська академія друкарства, 2000. – Т. II. – 1023 с.
35. Союз українських студентів-емігрантів у Польщі // ЕУ-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 2985.
36. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Палієнко. – К.: «Темпора», 2008. – 688 с.
37. Біляїв В. Похорони сл. п. колишнього міністра УНР д-ра Тимоша Олесіюка / Володимир Біляїв // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 210. – 29 вересня. – С. 4.
38. Д-р Тиміш Олесіюк [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 208. – 27 вересня. – С. 3.

39. Кедрин І. Український рік 1978-ий. Болючі втрати / Іван Кедрин // Свобода (Нью-Йорк). – 1979. – Ч. 12. – 17 січня. – С. 2.
40. Олесіюк Т. Ідея української соборності / Тиміш Олесіюк // Свобода (Джерзі Сіті). – 1948. – Ч. 17. – 22 січня. – С. 2-3.
41. Олесіюк Тиміш. Як за Деоклеціана (Сторінка зі споминів) / Тиміш Олесіюк. – Нью-Йорк : Друкарня Української Православної Церкви, 1960. – 26 с.
42. Олесіюк Тиміш. Як за Деоклеціана... (спогад) / Тиміш Олесіюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 48. – 14 березня. – С. 4.
43. Тиміш Олесіюк [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 201. – 19 вересня. – С. 3.
44. Тиміш Олесіюк [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 197. – 14 вересня. – С. 3.
45. Тиміш Олесіюк [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 198. – 15 вересня. – С. 3.
46. Тамара Олесіюк [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1997. – Ч. 116. – 19 червня. – С. 3.
47. Вайда М. Делегатський З'їзд прихильників УНР в ЗСА у Філадельфії / Микола Вайда // Свобода (Нью-Йорк). – 1976. – Ч. 35. – 25 лютого. – С. 3.

Шпаковський С.М.

м. Хмельницький

**ПАМ'ЯТКООХОРОНЕЦЬ,
ІСТОРИК, АРХЕОЛОГ, КРАСЗНАВЕЦЬ**
(відомому досліднику археологічної спадщини Хмельницької області та України Івану Романовичу Михальчишину - 75)

Іван Романович Михальчишин народився 5 серпня 1941 р. в с. Кривачинці Волочиського району. Навчаючись в сільській школі, цікавився стародавніми періодами історії (крім підручників, доступно була лише художня література сільської бібліотеки на історичну тематику періоду Київської Русі та пізнього середньовіччя). Після закінчення навчання у Писарівській середній школі був учнем слюсаря та працював слюсарем в майстерні Війтовецької ремонтно-технічної станції Волочиського району, ремонтував сільськогосподарську техніку.

У 1960 р. І.Р. Михальчишин був призваний на службу в прикордонні війська, служив у Мукачівському прикордонному загоні, а з 1965 р. – у Львівському прикордонному загоні, охороняючи кордон у Закарпатській, Львівській, та Волинській областях. Протягом більшої частини військової служби займав посаду командира взводу, військове звання старший прапорщик. У службових справах часто їздив вздовж західного кордону від Криму до Прибалтики, відвідуючи у вільний від служби час фортеці, церкви, інші старовинні споруди та музеї.

У 1971-1977 рр. Іван Романович заочно навчався на історичному факультеті Львівського державного університету ім. І.Франка. З другого курсу навчання вибрав спеціалізацію «археологія», яка відповідала прагненням допитливого студента вивчати стародавню історію. З 1972 р. почав займатися археологічною практикою, завдяки своєму наставникові, викладачу історії первісного суспільства та археології, професору М.А. Пелешчину. Приймав участь в археологічних експедиціях Миколи Андрійовича на території Львівської та Волинської областей, на розкопках поселень від енеоліту до періоду Київської Русі. Разом з наставником Михальчишин проводив польові археологічні розвідки, поступово набрався досвіду археологічних досліджень, саме тоді розпочав публікувати наукові статті. Згодом почав самостійно (а також у складі археологічних експедицій Львівського державного університету ім. І.Франка, Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) проводити археологічні розвідки і розкопки у Львівській та Волинській областях, переважно в басейні р. Західний Буг на території України, продовжуючи службу по охороні державного кордону.

Багато дослідник запозичив з досвіду археологічних розкопок і розвідок співробітників відомих археологів О.П. Черниша, І.К. Свешнікова, В.М. Цигилика, М.А. Филипчука, В.М. Коноплі, Л.Г. Мацкевого та інших відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР (нині Інститут народознавства, м. Львів), до якого Іван Романович був прикріплений. Результати своїх досліджень стародавньої історії Прикарпаття і Волині він популяризує у газетних статтях та брошурах. Після закінчення військової служби у 1985 р., І.Р. Михальчишин працює у Львівському історичному музеї на посаді наукового співробітника відділу історії первісного суспільства, маючи змогу вивчати його багаті археологічні колекції, відділу зброї «Арсенал». Пізніше, працюючи на посаді завідувача сектором археології Львівського обласного науково-методичного відділу охорони пам'яток історії та культури, завідувача сектором громадських музеїв Львівського обласного відділу музеєзнавства, продовжує польові археологічні дослідження на території Львівської та Волинської областей, виявив понад 300 археологічних пам'яток та об'єктів від мезоліту до періоду Київської Русі.

У 1996 р. І.Р. Михальчишин був призначений на посаду завідувача сектором археології Науково-методичного відділу охорони пам'яток історії та культури Міністерства культури України при Музеї історії України в Києві. У 2004 р. разом з відділом був переведений до Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень Міністерства культури України і на посаді старшого наукового співробітника працював в інституті до початку 2015 р.

Виконуючи завдання Міністерства культури України та Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень по інвентаризації пам'яток археології національного значення Іван Романович здійснив польові дослідження в 19 областях України, обстеживши 315 пам'яток археології (з внутрішньоконкомплексними – 630 пам'яток), переважно городищ та курганів. Інвентаризацію дослідник розпочав з Хмельницької області у 2005 р., обстеживши пам'ятки археології національного значення – 8 городищ Київської Русі, знамените поселення черняхівської культури у с.Лепесівка Білогірського району, Траянів вал Городоцького району, Бакотський скельний печерний монастир. Крім того, проводив археологічні розвідки на правому березі р.Збруч у Підволочиському районі Тернопільської обл. та на р.Прип'ять у Мозирському районі Білорусі.

З 1976 р. на території Хмельницької обл. дослідник розпочинає епізодично проводити археологічні розвідки, переважно у Волочиському районі, а у 90-х рр. – систематичні пошуки археологічних об'єктів. Тоді ж і розпочалася співпраця Івана Романовича з Відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області в сфері досліджень та охорони археологічних пам'яток. Він працював у складі археологічних експедицій відділу по інвентаризації пам'яток та об'єктів археології в 14 районах області. В процесі польових досліджень було обстежено більше 200 пам'яток і об'єктів археології (з внутрішньо комплексними понад 350), відмічено місця зруйнованих. Були отримані нові дані про місця розташування, територію, стан збереження археологічних об'єктів, уточнено їх датування, складені схематичні плани, здійснено фотофіксацію. Матеріали інвентаризації були використані для визначення меж, охоронних зон та паспортизації пам'яток, взяті на облік щойно виявлені об'єкти археології.

Крім того, Михальчишин працював над науковими темами «Кам'яна зброя племен Північного Прикарпаття і Західної Волині в період розкладу первіснообщинного ладу», «Проблема індоевропейської прабатьківщини» та інш., проводив експерименти з виготовлення кам'яних бойових сокир. Іван Романович написав брошури та книжку по програмі стародавньої історії для вчителів та учнів шкіл Львівської області. Також цікавився історією релігії, особливо християнства, викладав історію і теорію релігії в індустріально-педагогічному коледжі (нині інститут) в Києві.

За роки наукових досліджень, у щорічних експедиціях, дослідник пішки обходив десятки областей та сотні сіл. Іван Романович відкрив та об-

стежив більше 500 стародавніх поселень, городищ, курганів, археологічних розкопок на території України, ввівши їх у науковий обіг, написав та опублікував понад 220 наукових статей, брошур, книг, науково-популярних статей, особливо по охороні пам'яток археології. Завдяки редактору обласного видавництва професійно-технічної освіти «Основа» І. Гургула у Львові та редактору газета «Зоря» Волочиського району М.М. Черничко дослідник часто друкував свої наукові та науково-популярні статті в газетах для широкого загалу населення.

Велика кількість об'єктів та пам'яток археології України отримала пам'яткоохоронний статус та ввійшла до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та Переліків щойно виявлених об'єктів археології саме завдяки наполегливій та самовідданій праці Івана Романовича, його служінню благородній меті – відродження та збереження культурної спадщини українського народу. Фахові дослідження І.Р. Михальчишина примножили здобутки у справі охорони культурної спадщини України.

Нині Іван Романович пенсіонер, проживає з сім'єю у м. Києві. На досягнутому дослідник не зупиняється та продовжує плідно працювати на пам'яткоохоронній та науковій ниві, зокрема з колегами з Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, реалізуючи спільні творчі задуми, ідеї та плани. Хочеться побажати Івану Романовичу, славному земляку, Людині доброї, щедрої душі, натхненному Вчителю, - міцного здоров'я, життєвих гараздів, благополуччя, благословенних подальших років, талановитих учнів-послідовників. Многая літа!

Список використаної літератури:

1. Михальчишин І.Р. Нові пам'ятки черняхівської культури біля витоків Південного Буга //Тези доповідей VI-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції.-Кам'янець-Подільський, 1985. – С.38-39.

2. Михальчишин І.Р. Археологічні розвідки в Західному Побужжі //Археологія.-1986. – № 55. – С.95-98.

3. Михальчишин І.Р. Нові матеріали до археологічної карти лівобережжя Збруча //VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Тези доповідей). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педінститут ім. В.П. Затонського, 1987. – С.57.

4. Михальчишин І.Р. Археологічні розвідки у верхів'ях Збруча //Тези доповідей і повідомлень 1-ї Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції.-Ч.І. – Тернопіль: Тернопільський краєзнавчий музей, 1990. – С.78.

5. Михальчишин І.Р., Смішко Р.М. Археологічні матеріали з території Поділля у Львівському історичному музеї //Музей і Поділля. Тези наукової конференції.-Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, 1990 а.-С.44-46.

6. Михальчишин І.Р. Крем'яні наконечники стріл з поселення с.Низи Львівської області і комплекс знарядь та зброї з острова Ітуруп Курільської гряди //Наукові записки.- Вип.1.-Львів: Львівський історичний музей, 1993.-С.14-18.

7. Михальчишин І.Р. Кам'яні вироби з Овруцького повіту//Наукові записки.- Вип.1.-Львів: Львівський історичний музей, 1993.-С.18-26.

8. Михальчишин І. Поселення трипільської культури на Львівщині//Трипільська культура України (до 100-річчя відкриття).Тези доповідей і повідомлень міжнародної наукової конференції.-Львів: Інститут народознавства НАНУ, 1993а.-С.37-38.

9. Михальчишин І.Р. Розвідки у Волочиському районі Хмельницької області//АВУ 1998-1999 рр.-К.: ІА НАНУ, 1999.-С.123.

10. Михальчишин І. Нові пам'ятки черняхівської культури у верхів'ях Збруча і Південного Буга//Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження).-К.:ТОВ-С."ІІІ, Лтд".-2000.-С.61-64.

11. Михальчишин І. Традиційне і реальне у вивченні історії запорозького козацтва // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип.9. – К., 2000. – с.200-203.

12. Михальчишин І.Р. Розвідки у Волочиському районі Хмельницької області//АВУ 1999-2000 рр.-К.: ІА НАНУ, 2001.-С.163-164.

13. Михальчишин І.Р., Семенюк О.В. Розвідки в межиріччі верхів'їв Збруча і південного Буга//АВУ 2000-2001 рр. – К.: ІА НАНУ, 2002.-С.189.

14. Михальчишин І.Р. Пам'яткоохоронні археологічні розвідки у Волочиському районі.//АВУ 2001-2002 рр.-К.: ІА НАНУ, 2003.-С.186-187.

15. Михальчишин І.Р. Пам'яткоохоронні розвідки у Хмельницькій області//АВУ 2002-2003 рр.-К.: Шлях, 2004.-С.224-225.

16. Михальчишин І.Р. Пам'яткоохоронні археологічні розвідки у Волочиському районі Хмельницької області //АДУ 2003-2004 рр.-Запоріжжя: Дике Поле, 2005. – С.222.

17. Михальчишин І.Р. Розвідки в межиріччі верхів'їв р.Південний Буг і р.Збруч у 2005 р.//АДУ 2004-2005 рр.- Запоріжжя: Дике Поле, 2006.- С.284-285.

18. Михальчишин І.Р. Пам'яткоохоронні археологічні розвідки у межиріччі верхів'їв рік Південний Буг і Збруч//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.-Вип. 2, ч.2.-К.: АртЕк, 2007.-С.30-46.

19.ГаврилюкН.О.,МихальчишинІ.Р.Деякіпроблемипам'яткоохоронної справи в Україні (охорона курганів)//Археологія, 2008, №1 – с.82-88.

20. Михальчишин І.Р. Методичні рекомендації по складанню паспортів на пам'ятки археології//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.-Вип. 4, 2008.-с.435-444.

21. Гуцал А.Ф., Якубовський В.І., Михальчишин І.Р. Археологічна

спадщина Хмельницької області. Довідник.- Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2011.-176 с.

22. Михальчишин І.Р. Методичні рекомендації по складанню паспортів та облікових карток на об'єкти культурної спадщини за видом “археологічні” (проект)//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.-Вип. 6. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. - с.268-279.

23. Михальчишин І.Р. Городища Північної України (за матеріалами інвентаризації 2006-2010 рр.)//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.-Вип. 7. – К.:Фенікс, 2012. - с.413-432.

24. Михальчишин І.Р. Інвентаризація пам'яток та об'єктів археології у Хмельницькій області//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 8. – К.:Фенікс, 2013. – с.248-270.

25. Михальчишин І.Р., Охріменко Г.В., Скляренко Н.В. Пам'ятки стжижовської культури на Західній Волині//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.-Вип. 9. – К.:СПД Павленко, 2014.-с.142-153.

26. Михальчишин І.Р. Підсумки інвентаризації пам'яток археології національного значення у 2005-2013 рр.//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 9. – К.:СПД Павленко, 2014. – с.153-173.

27. Шпаковський С.М., Михальчишин І.Р. Пам'яткоохоронна робота у Хмельницькій області у 2012-2013 рр. щодо збереження пам'яток та об'єктів археології//Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.-Вип. 9. – К.:СПД Павленко, 2014. – с.283-300.

28. Шпаковський С.М., Михальчишин І.Р. Пам'яткоохоронна робота у Хмельницькій області в 2012-2013 рр. щодо збереження пам'яток та об'єктів археології // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник / (гол. ред. Л.В. Баженов). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 6. – 164 с., с.12-22.

29. Шамраєва О.О., Лісова М.С. Самовідданість обраній професії. Пам'яткоохоронна діяльність Михальчишина Івана Романовича//Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 3'2014 / За ред. А.М. Трембіцького, О.Г. Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2014. – 251 с.: іл., с.244-247.

30. Михальчишин І.Р. Знак свастики на археологічних пам'ятках північної Євразії // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 4'2015 / За ред. А.М. Трембіцького, О.Г. Погорільця. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – 423 с.: іл., с.47-54.

31. Михальчишин І.Р., Шпаковський С.М. Підсумки археологічних розвідок в межиріччі верхів'їв Південного Бугу, Случі і Збруча // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 4'2015 / За ред. А.М. Трембіцького, О.Г. Погорільця. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – 423 с.: іл., с.68-83.

Архівні матеріали

(наукові звіти І.Р. Михальчишина про археологічні розвідки):

1. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Львівської, Волинської, Хмельницької областей в 1983 році. – Львів, 1984. Зберігається в Інституті суспільних наук АН України, в ІА НАНУ.

2. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Волинської, Львівської та Хмельницької областей у 1986 році. – Львів, 1987а. Зберігається в ІА НАНУ.

3. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Тернопільської та Хмельницької областей у 1988 році. – Львів, 1989. – С.8-9. Зберігається в Інституті Українознавства НАН України.

4. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Волочеського району Хмельницької області у 2001 році. – К., 2002. Зберігається в ІА НАНУ.

5. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Волочеського району Хмельницької області у 2002 році. – К., 2003. Зберігається в ІА НАНУ.

6. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Волочеського, Городоцького, Красилівського, Хмельницького районів Хмельницької області у 2003 році. – К., 2004. Зберігається в ІА НАНУ.

7. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Волочеського району Хмельницької області у 2004 році. – К., 2005. Зберігається в НДІПОД.

8. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Хмельницької області у 2006 році. – К., 2006а. Зберігається в НДІПОД.

9. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні пам'ятоохоронні розвідки на території Хмельницької області у 2007 році. – К., 2008. Зберігається в НДІПОД.

10. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні дослідження на території Хмельницької області у 2008 році. – К., 2009. Зберігається в НДІ ПОД.

11. Михальчишин І.Р. Звіт про науково-дослідну роботу «Археологічні дослідження у Хмельницькій області в 2009 році». – К., 2010. Зберігається в НДІПОД.

12. Михальчишин І.Р. Звіт про археологічні дослідження в Хмельницькій області у 2010 році. – К., 2011. Зберігається в НДІПОД.

13. Михальчишин І.Р. Науковий звіт про археологічні розвідки у межріччі верхів'їв річок Південний Буг, Случ, Збруч в Хмельницькій області у 2011 році. – К., 2011а. – Зберігається в НДІПОД.

14. Михальчишин І.Р. Звіт про науково-дослідну роботу «Проведення інвентаризації об'єктів культурної спадщини». Частина III. Хмельницька область. – К., 2013. – Зберігається в НДІПОД.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Мельник В.О.
м. Хмельницький*

КЛУБ «КРАЄЗНАВЕЦЬ» ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Краєзнавча діяльність – один з основних напрямків в роботі Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки. Вона спрямована на сприяння соціальному та культурному розвитку регіону, виховання патріотизму, національної свідомості, поваги до історії, традицій Хмельниччини.

Ще у 1966 році при бібліографічному відділі було створено сектор краєзнавчої літератури, який згодом переріс у відділ. Разом з комплектуванням фондів йде пошук нових форм роботи з читачами, які цікавляться історією і культурою Поділля.

У 1969 році заснуються краєзнавчі п'ятниці. До участі у них залучаються краєзнавці, освітяни, працівники бібліотеки. Серед тем які розглядалися: «Архітектурні пам'ятки Поділля», «Купрін і Поділля», «Легенди і оповіді нашого краю», «Образ У. Кармалюка в художній літературі», та інші. Ці «п'ятниці» проходили у вигляді бесід, інформаційних повідомлень, переглядів кінофільмів, обговорень.

Зростає інтерес до історії рідного краю, формується стабільний читачий колектив і в 1970 р. краєзнавчі п'ятниці були переформатовані у клуб «Краєзнавець».

В його роботі беруть участь члени обласного історико-краєзнавчого товариства, лектори, пропагандисти. Серед слухачів переважає студентська та робітничка молодь.

В рамках клубу відбуваються зустрічі з передовиками виробництва, діячами мистецтва і культури, проходять обговорення та прем'єри книг подільських авторів. Серед заходів слухачі відмітили: зустріч з лауреатом Державної премії СРСР в галузі науки і техніки, робітником Хмельницького хлібокомбінату В.О. Галузинським, прем'єру книги А. Мацевича «Озеро Око», краєзнавчу годину «Хмельниччина вчора, сьогодні, завтра», приурочену 50-річчю утворення області.

Протягом 70-80-х років відбуваються структурні зміни в бібліотеці, краєзнавча робота стає сферою діяльності бібліографічного відділу. Все це в певній мірі негативно вплинуло на діяльність клубу, його засідання стають нерегулярними, а згодом він припинив свою діяльність.

У вересні 1989 року на базі Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського відбулася республіканська науково-практична конференція бібліотекарів-краєзнавців «Краєзнавча робота бібліотек – фактор патріотичного і інтернаціонального виховання населення», на якій було узагальнено досвід краєзнавчої роботи та визначено перспективи її розвитку. Відразу ж після конференції створюється сектор краєзнавчої літератури при бібліографічному відділі.

Нове піднесення краєзнавчого руху розпочалося після здобуття Україною державної незалежності. Його характерною рисою стала значна пошукова робота спрямована на висвітлення невідомих чи заборонених тем, підняття із небуття репресованих уродженців краю, його видатних діячів. Підвищується науковий рівень діяльності ОУНБ, налагоджуються практичні зв'язки у проведенні заходів з архівом, музеями, громадськими організаціями.

Бібліотека стає організатором та ініціатором проведення науково-краєзнавчих конференцій.

Враховуючи актуальність краєзнавчої роботи, у листопаді 1993 р. було створено відділ краєзнавчої літератури та бібліографії, а в 1994 р. відновив свою роботу клуб «Краєзнавець».

Відбуваються відчутні зміни в його діяльності. Членами стають дослідники-краєзнавці, історики, працівники музеїв. У клубі відбуваються презентації краєзнавчих видань, літературно-мистецькі вечори, зустрічі з відомими людьми краю, відзначаються ювілеї відомих особистостей. Започатковуються виїзні засідання клубу, а саме: у с. Сорокодуби Красилівського району на Булаєнківські читання у Стару Синяву з нагоди 350-річчя Пилявецької битви та ін.

Набирає розмаху краєзнавчий рух на початку 2000-х років. Цьому в значній мірі сприяло підписання Президентом України у січні 2001 р. Указу «Про заходи, щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» та «Хмельницької обласної програми розвитку краєзнавства до 2010 року» у вересні 2002 року.

Активізувалась і робота клубу «Краєзнавець». Президентом клубу стає Ю.І. Блажевич, відомий історик, кандидат історичних наук. До просвітницької діяльності в клубі долучаються науковці С.М. Єсюнін, В.П. Мацько, Б.С. Кузіна, А.М. Трембіцький, працівники музеїв, архівів. Розширюються форми роботи клубу.

Своєрідною візитівкою клубу стають науково-краєзнавчі, просвітницькі читання, наукові симпозиуми, наукові круглі столи.

Значний інтерес у дослідників краю викликали науково-краєзнавчі читання «Фундатори вивчення історії рідного краю», приурочені 150-річчю з часу заснування Подільського єпархіального історико-статистичного ко-

мітету та 20-річчю з часу створення Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

З доповідями та повідомленнями виступили науковці, краєзнавці, представники духовенства, архіву та музеїв. Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор, керівник Центру дослідження історії Поділля розповів про діяльність установ краю, які заклали основу краєзнавчого руху; С.Е. Баженова, В.С. Прокопчук, доктори історичних наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Ю.І. Блажевич, кандидат історичних наук, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України підняли із небуття низку імен, які внесли значний вклад у розвиток краєзнавчих досліджень.

Зацікавлено віднеслися науковці до виступу юної дослідниці Аліни Колісник, учениці 9 класу Масівецької ЗОШ Хмельницького району про історію свого села.

Чимало цікавих матеріалів було оприлюднено на науковому круглому столі «Місто Хмельницький в контексті історії України» приуроченому 580-річчю з часу першої письмової згадки про Проскурів, та науково-краєзнавчих читаннях «Пересопницьке Євангеліє – шедевр української писемності» та інші.

На просвітницьких читаннях, приурочених 110-ій річниці з часу заснування товариства «Просвіта» на Поділлі прозвучали доповіді В.П. Мацька, доктора філологічних наук «За Україну, за її волю...», В.Ц. Міхалевського, кандидата фізико-математичних наук, голови обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка «Товариство «Просвіта» в культурному просторі Хмельниччини».

Досить емоційним і ґрунтовним був виступ студента Хмельницького базового медичного коледжу Андрія Шаманського «Говори українською».

У листопаді 2015 р. в рамках клубу відбувся круглий стіл «Від Революції на граніті до Революції Гідності – шлях національного відродження». Науковці, літератори, журналісти, студенти п'ятого курсу гуманітарно-педагогічної академії вшанували людей, які виступили на захист демократичних цінностей, відстояли національні інтереси і європейський вибір нашої держави.

Досить поширеною формою засідання клубу стають презентації книг, як науковців, літераторів так і власних видань бібліотеки.

Героїв Небесної Сотні було вшановано на презентації книги-пам'яті «Листопада кривавого слід», автором і упорядником якої є В. Ф. Лукіянчук, лікар за фахом, небайдужа людина, він вже тривалий час займається допомогою сім'ям загиблих та постраждалих під час подій у січні-лютому 2014 року.

Відбулися презентації: п'ятої книги «Реабілітовані історією. Хмель-

ницька область», яка є складовою частиною республіканського 27-томного науково-документального видання про репресії 20-50 рр. в регіоні, в якій взяли участь члени обласної редакційної колегії з підготовки видання, члени Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, працівники архіву, закладів культури та освіти; семи випусків науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії», монографії та науково-археографічних видань Л. А. Іваневич, присвячених Костю Широцькому, довідково-бібліографічних видань «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини», «Лауреати обласних премій», «Друга світова війна у творчості літераторів Хмельниччини» та інших.

Клуб «Краєзнавець» набирає популярності серед науковців, краєзнавців, просвітян. Це місце, де крім знайомства з новою книгою можна вільно спілкуватися, обговорювати спільні плани, проекти, просто обмінятися думками з приводу тої чи іншої події.

Ми передбачаємо розширення і урізноманітнення форм роботи клубу «Краєзнавець», зростання його соціальної функції, більш широке залучення студентської та учнівської молоді, формування у неї любові до рідної землі, патріотизму, звернення до джерел духовності, історичної пам'яті, готовності брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються в Україні.

Ці цінності і є девізом діяльності клубу «Краєзнавець».

Джерела та література:

1. Михайлова С. Бібліотечне краєзнавство: історія, досвід, пошук // Бібліотека і час: ювілейн. зб. присвячений 100-річчю з часу заснування Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2001. – С. 57-61.
2. Михайлова С. Наш клуб «Краєзнавець» // Корчагінець. – 1987. – 19 квіт.
3. Логвиненко Т. У краєзнавчій кімнаті // Корчагінець. – 1972. – 4 лип.
4. Зарічна І. Краєзнавча п'ятниця // Рад. Поділля. – 1970. – 20 верес.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, доцент кафедри теорії та практики туризму Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НСКУ

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюніна Галина Вікторівна, завідувач відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів Хмельницької міської централізованої бібліотечної системи

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, в. о. доцента кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, член НТШ та НСКУ

Мельник Валентина Опанасівна, головний бібліограф Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки, член НСКУ

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член НСКУ

Мороз Володимир Степанович, старший викладач Дніпропетровського національного університету, Заслужений працівник культури України, член НСКУ

Прокopcук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ, Почесний краєзнавець України

Синиця Надія Миколаївна, директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, Заслужений працівник культури України. Член НКСУ

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Трембіцький Андрій Анатолійович, магістр, історик і краєзнавець, член Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАНУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Шпаковський Сергій Михайлович, історик, пам'яткоохоронець, завідувач відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, член НСКУ та українського комітету ICOMOS

ЗМІСТ:

НАШІ ЮВІЛЯРИ

<i>Блажевич Ю.І., Григоренко О.П., Синиця Н.М.</i> ПОДВИЖНИЦЯ БІБЛІОТЕЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ (ДО 65-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАЛЕНТИНИ ОПАНАСІВНИ МЕЛЬНИК)	4
--	---

НАУКОВІ СТАТТІ

<i>Адамський В.Р.</i> БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ВИМІРІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1918 – 1920 рр.)	13
<i>Блажевич Ю.І., Блажевич О.І.</i> ВІДЗНАЧЕННЯ 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т.Г.ШЕВЧЕНКА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ	20
<i>Галатир В.В., Трембіцький А.М.</i> ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛО ЧАБАНІВКА В ОПИСІ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА	47
<i>Єсюнін С.М.</i> МІСТО ПРОСКУРИВ ЗА АДРЕСНО-ДОВІДКОВОЮ КНИГОЮ 1926 РОКУ	52
<i>Єсюніна Г.В.</i> ОЛЕНА КАМБУРОВА: СПІВАЧКА, АРТИСТКА, ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ	62
<i>Іваневич Л.А., Кость Широцький</i> ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ФОЛЬКЛОР	74
<i>Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.</i> УКРАЇНСЬКА ЖІНКА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В ПРАЦЯХ ІГОРЯ ЛОСЬКОГО	85
<i>Мороз В.С., Мороз В.С.</i> КОПИСТИН В РОКИ ОКУПАЦІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	96
<i>Мороз В.С., Мороз В.С.</i> ІСТОРІЯ СЕЛА ІВАШКІВЦІ ТА ПАНСЬКОГО ПАЛАЦУ: ВІД РОЗКВІТУ ДО РУЙНАЦІЇ	111
<i>Прокочук В.С.</i> ТРУДОВИЙ АРХІВ ЯК ДЖЕРЕЛО РЕГІОНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	117
<i>Телячий Ю.В.</i> УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ	126
<i>Трембіцький А.М., Трембіцький А.А.</i> ПОДОЛЯНИН ВІКТОР ПРИХОДЬКО ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ	137
<i>Трембіцький А.М.</i> ПОЕТИЧНИЙ СВІТ МАРИНИ ПРИХОДЬКО	146
<i>Шпаковський С.М.</i> ПАМ'ЯТКООХОРОНЕЦЬ, ІСТОРИК, АРХЕОЛОГ, КРАЄЗНАВЕЦЬ (ВІДОМОМУ ДОСЛІДНИКУ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА УКРАЇНИ ІВАНУ РОМАНОВИЧУ МИХАЛЬЧИШИНУ - 75)	162

КРАЄЗНАВЧЕ МАТЕРІАЛІ

<i>Мельник В.О.</i> КЛУБ «КРАЄЗНАВЕЦЬ» ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ	169
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	173
------------------------------------	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 8

Підписано до друку 31.07.2016. Формат 60x90/16

Обл.-вид. арк. 10,25.

Надруковано: ПП Мельник А.А.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (0382) 74-32-22

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1942 від 15.09.2008 р.